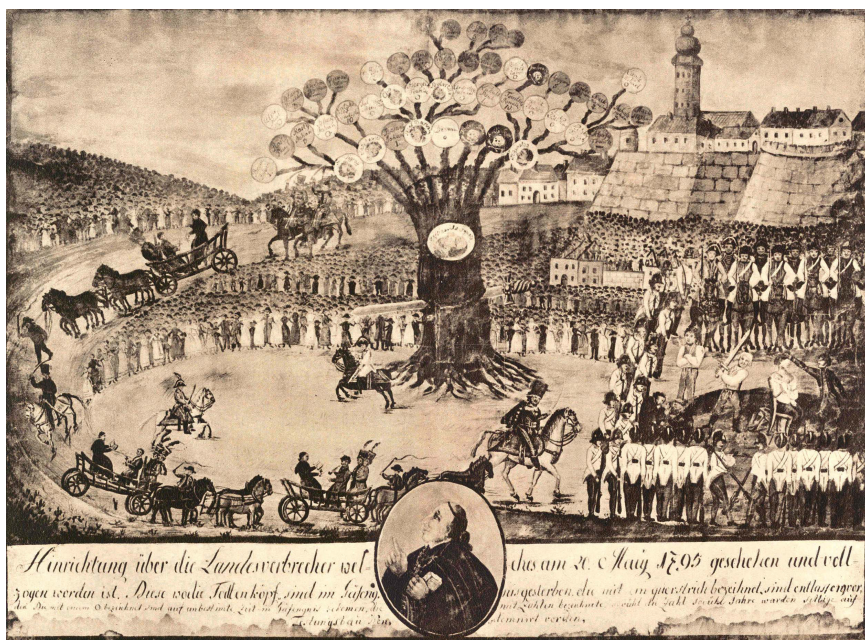

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 1. szám

E számunk szerzői

Botlik Richárd (ELTE BTK történész PhD, posztdoktori ösztöndíjas)
Dobszay Tamás (ELTE BTK habilitált egyetemi docens),
Merényi-Metzger Gábor (PhD, történész, Gyula),
Pállfy Géza (MTA BTK Történettudományi Intézet, témacsoport-vezető,
tudományos tanácsadó)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
MTA = Magyar Tudományos Akadémia

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Martinovics Ignác és társainak kivégzése a Vérmezőn (MNM. MTKcs.)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)

XX. évfolyam

2013. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SÍPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

PÁLFFY GÉZA

A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÚJ FŐVÁROSA: POZSONY A XVI. SZÁZADBAN¹

1. Bevezetés: a téma kutatásának problémáiról

A XVI. században a török hódítás következtében kifli alakúra fogyatkozó Magyar Királyság új fővárosává váló Pozsony 1526 utáni történetének vizsgálata számos problémát rejt magában. Egyrészt: mivel a magyar állam kora újkori fővárosa immár csaknem száz esztendeje Szlovákia igazgatási központja, sőt 1993-tól az új Szlovák Köztársaság fővárosa, így teljesen érthetően mind a magyar, mind a szlovák történetírás komoly érdeklődést mutat története iránt. Ennek ellenére — miként *Elena Mannová* nemrég megjelent historiográfiái áttekintéséből is kitéunik² — a XVI. század vonatkozásában e kutatások az 1945 utáni évtizedekben nem voltak igazán jelentősek, így csupán kisebb eredményekkel egészítették ki *Ortvay Tivadar* vagy *Emil Portisch* meghatározó összegzéseit.³ Miközben a magyar vizsgálatok a kérdést érthetően elsősorban a Magyar Királyság fejlődésének egésze, azaz országos (politikai, közigazgatási, gazdasági stb.) szempontból vették elemzés alá, ugyanezt a szlovák kutatások főként a város- és helytörténet különböző aspektusaiból vagy legfeljebb a magyar uralkodókoronázások helyi szemszögéből,⁴ azaz belülről szemlélve tanulmányozták. Ám ezek az egymást elvileg jól kiegészítő eredmények sajnos csak kivételes esetben reflektáltak egymásra. Valójában a két történetírás egészen a legutóbbi időkig Pozsony históriája kapcsán (is) úgymond elírt egymás mellett. Ezért is tekinthető egyfajta mérőföldkőnek a 2005-ben előbb magyarul, majd egy esztendő múlva szlovákul is meg-

1 A tanulmány (különösen a 6. alfejezet) az *MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport* által elnyert Lendületi II. kutatási projekt (2012–2017) támogatásával készült. Külön köszönöm *Szabó András Péter* kollégámnak a kutatócsoport külső tagjaként végzett szepességi forrásfeltáró munkáját, amelynek több friss eredményét hasznosíthattam írásomhoz.

2 *Mannová*, 2005.

3 *Ortvay*, 1912; *Portisch*, 1933. Kivételt képez a városi levéltár kora újkori oklevélsorozatának regeszta-kiadása: *Horváth* II–IV.

4 *Štefan Holčík* eredetileg 1986-ban megjelent kötete (4. jav. kiad.: *Holčík*, 2005) azért is figyelmet érdemel, mert magyarul, németül, sőt lengyelül is napvilágot látott, így a magyar mellett a közép-európai szakmai közönség is ismeri.

jelent várostörténeti tanulmánykötet, amely a kutatási helyzetfelmérés, a legfőbb újdonságok közzététele és a párbeszédkeresés terén is sok újat hozott.⁵

Másrészt: a magyar és a szlovák történettudomány együttműködését hosszú időn át alapvetően gátolta, sőt nehezíti mind a mai napig — így Pozsony történetének feltárása kapcsán is — a nyelvi (megértési) probléma. Miközben a vizsgálati szempontok jól kiegészíthetnék egymást, addig a szorosabb együttgondolkodás és a szakmai reflexiók elé óriási akadályokat állít, hogy az elmúlt időkhöz a legalapvetőbb írásokból is csak igen kevés jelent meg a másik tudományosság nyelvén, legyen szó akár korszak-monográfiákról, akár meghatározó esettanulmányokról.⁶ Noha e téren az elmúlt bő egy évtizedben — elsősorban a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kora újkori osztályát vezető *Tünde Lengyelová* (*Lengyel Tünde*) és munkatársai, illetve a Magyar–Szlovák Történész Vegyesbizottság eredményes konferencia-szervezőmunkájának köszönhetően — a XVI–XVII. századi társadalom- és várostörténet területén jelentősebb előrelépések történtek,⁷ ezek Pozsony kutatását (az említett 2005–2006. évi tanulmányköteteket kivéve) kevésbé érintették.

5 *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006., ill. e kötetek folytatásaként a város modern kori történetéről a *Pozsony város történetei / Dejiny mesta Bratislavy* című sorozatban több is megjelent. Ezek jegyzékét l. <http://www.agenturapacisposonium.sk/web/kiadvanyok.html> — letöltés: 2013. április 2. E munkák közül a kora újkort is érinti: *Tóth Á.*, 2009. Vö. még hasonlóan figyelemre méltó vállalkozás a közép- és kora újkori várostörténet kapcsán: *Csukovits – Lengyel*, 2005 és szlovákul *Csukovits – Lengyelová*, 2005.

6 Emiatt a bibliográfiában a magyar tanulmányok szlovák, illetve a szlovákok magyar változatait is (alapnyelvüknél) mindenütt megadjuk.

7 Érdemes ezeket a konferenciákat a XVI–XVII. század kapcsán dátumokkal, helyszínnel és témájukkal (illetve, amennyiben megjelentek, bibliográfiai adataikkal) számba venni: 2001, Bratislava / Pozsony — hadsereg, város, társadalom (*Dangl – Varga*, 2002); 2002, Smolenice / Szomolány — nők és jog (*Lengyelová*, 2004); 2003, Bratislava / Pozsony — Pálffy család (*Fundárková – Pálffy*, 2003); 2003, Košice / Kassa — várostörténet (*Csukovits – Lengyel*, 2005 és *Csukovits – Lengyelová*, 2005); 2003, Smolenice / Szomolány — I. Ferdinánd (*Badurik – Sládek*, 2005); 2004, Bratislava / Pozsony — Pozsony története (a már említett kötetek: *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005 és *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006); 2008, Košice / Kassa — Habsburg-ellenes felkelések (*Šutaj*, 2008); 2008, Martin / Turócszentmárton — Révay család (*Kovačka – Augustinová – Mačuha*, 2010); 2009, Győr — nemesség (internetes publikációja: <http://www.forumhistoriae.sk/web/10180/79> — letöltés: 2013. április 2); 2009, Sereď / Szered — Thurzó család (*Lengyelová*, 2012); végül 2012, Modrý Kameň / Kékkő — Balassi család (*Ferencová–Antolová*, 2013.) és 2012, Smolenice / Szomolány — udvartörténet. A frissen megjelent szlovák szakirodalomból, ugyan nem konferencia eredményeként, igen figyelemreméltó: *Federmayer*, 2012.

Harmadszor: a helyzetet nehezíti, hogy a legfontosabb magyar és szlovák összegzések is csak ritkán jutnak el a másik ország nagykönyvtáiraiba (gyakran még a nemzeti bibliotékákba sem), az egyre szaporodó, főként szlovák nyelvű szakmai és helytörténeti kiadványokban megjelenő írások pedig még kevésbé vagy legfeljebb egy-egy példányban.⁸ Ez a magyar történetírás szempontjából azért is egyre komolyabb problémát jelent, mert véleményem szerint elfogadhatatlan az a Magyarországon sajnos nem ritka álláspont, hogy ne lennének meghatározó szlovákiai kutatási eredmények. Elegendő a XVI–XVII. századi Pozsony kapcsán például az utóbbi évtizedekből *Jana Šulcovának* a várról, valamint újabban *Frederik Federmayernek* Pozsony topográfiájáról, a városi polgárság és a régióbeli nemesség genealógiai kapcsolatrendszeréről vagy éppen *Zuzana Ludikovának* a késő reneszánsz művészeti emlékeiről megjelent munkáira gondolnunk,⁹ hogy csak néhány példát említsünk. Ezek bármely magyarországi kiadványban is megállnak helyüket. Mindeközben magyar oldalról *S. Lauter Éva* összegzése mellett *Tózsá-Rigó Attila* gyarapodó számú munkája emelendő ki, főként Pozsony XVI. századi polgárságának elitrétégéről, valamint a város költségvetéséről és gazdasági-kereskedelmi kapcsolatairól.¹⁰ Mindezek az írások azonban csupán ritkán reflektálnak egymás eredményeire, noha gyakran ugyanazon forrásanyag alapján dolgoznak vagy részben legalábbis ugyanazon kérdésekre keresik a választ. A német vagy angol nyelvű összegzések pedig ezt a problémát csak kevésbé hidalhatják át, hiszen azok mindenekelőtt a nyugati szakmai olvasóközönség számára íródnak, így kérdésfeltevéseiket, szemléletüket és a részletproblémák mélységét tekintve is — teljesen érthetően — eltérnek egy-egy magyar vagy szlovák szakmonográfia vagy kulcsfontosságú tanulmány jellegétől és szerepétől.

Végül a pozsonyi feltáró munkát mindkét ország kutatói számára alapvetően nehezíti az is, hogy költözése miatt a városi levéltár immár évek óta zárva tart. Emellett míg a magyar történészek — beleértve magamat is — az országos vizsgálati szempontnak megfelelően mindenekelőtt a budapesti és bécsi (elsősorban

8 Megjegyezendő ugyanakkor, hogy a magyar szakfolyóiratok közül sokkal több áll rendelkezésre az interneten (például *Aetas*, *Fons*, *Levéltári Közlemények*, *Századok*, *Történelmi Szemle*, *Történelmi Tár* stb.), mint a szlovák szakmai periodikákból, nem is beszélve a magyarországi levéltárak értékes digitális adatbázisáról (Magyar Levéltári Portál — www.archivportal.hu, az adatbázisok leírását ld. http://www.archivportal.hu/menuitem-62-adatbazisok_leirasa.html — letöltés: 2013. április 2.), ám a nyelvi probléma ezek rendszeres használatát is gyakorta akadályozza.

9 Részletes felsorolásukat l. a felhasznált irodalom jegyzékében.

10 Tételese l. ugyancsak a tanulmány végén, a felhasznált irodalom jegyzékében.

kormányzati, családi stb.) forrásanyagot hasznosítják, a szlovák kollégák ugyan-
ezt teszik a helyben őrzött (főként városi, olykor hiteleshelyi) forrásanyaggal, és
ritkábban kutatják szisztematikusan Pozsony történiáját a szomszédos országok
levéltáraiban. Ez utóbbi sajnos azzal a nehezen elfogadható szemlélettel is össze-
függésben áll, hogy a szlovák kutatók egy jelentős része még mindig a mai Szlo-
vák Köztársaság (és nem az egykori Magyar Királyság) területében és kereteiben
gondolkodik a kora újkori jelenségek elemzésekor is, ami nemcsak anakroniz-
musnak, hanem történelmietlen vizsgálati módnak is nevezhető.¹¹

Mindezek tudatában egymás munkáinak a korábbinál jóval alaposabb megis-
merése és használata a jövőben mindkét fél számára elengedhetetlen, miként az
elmúlt évtizedben megkezdődött sikeres szakmai együttműködések folytatása és
a legfontosabb eredményeknek a másik tudományosság nyelvén való rendszeres
közzététele is. Emellett a jelzett problémák áthidalására hosszabb távon megha-
tározó segítséget jelenthet egymás nyelvén (legalább olvasási szinten történő)
elsajátítása, a szomszédos országok vezető szakfolyóirataiban való publikálás
vagy éppen közös publikációs fórumok és kiadványok létrehozása, amire újabban
szerencsére mindkét részről van már egy-egy sikeres példa, illetve törekvés.¹²

Ezt a közös szakmai gondolkodást szeretné segíteni a most megjelenő ta-
nulmány is, amely az öt kötetre tervezett új, szlovák nyelvű Pozsony történet
harmadik kötetébe (*Dejiny Bratislavy 3. Pressburg — hlavné mesto Uhorska. Od začiatku 16. do konca 18. storočia*. Ed.: Peter Šoltés — Ingrid Kušniráková. Bratislava, 2014¹³) készült írásomnak a magyar szakmai közönség számára átdol-
gozott változata. Tisztában vagyok természetesen azzal, hogy a fenti problémák
nagy részét e közlemény sem oldhatja meg, hiszen a szlovák kötet egyfajta álta-
lános történeti bevezetőjeként és saját korábbi, főként országos szempontú ku-
tatásaim Pozsonyra fókuszáló összefoglalóiként ez is elsősorban közép-európai és

11 Erről a jelenségről a XVI. századi magyar állam fejlődése kapcsán nemrég külön is szóltam.
Pálffy, 2010b. 26–29. p.

12 Míg a szlovák fél részéről a *Forum Historiae* internetes folyóirat és történeti portál (<http://www.forumhistoriae.sk> — letöltés: 2013. április 2.) emelendő ki, addig a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete (Békéscsaba) és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja (Budapest) közös kétnyelvű folyóirat megjelenítését tervezi. Emellett igen pozitív kezdeményezésnek tartható a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársainak előadássorozata a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen: <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/tortenettudomanyi-intezet/uj-es-legujabbkori-tortenelem-tanszek/hirek/a-szlovak-tudomanyos-akademia-tortenettudomanyi-intezete-munkatarsainak-eloadasai> — letöltés: 2013. április 2.

13 Eddig az első kötet látott napvilágot: *Šedivý – Štefanovičová*, 2012. A sorozat tervére részletesebben: <http://www.historiaponiensis.sk/index.html> — letöltés: 2013. április 2.

(történeti) magyarországi szempontból vizsgálja a szabad királyi város fővárossá válásának XVI. századi folyamatát, következményeit és jelenségeit. Mivel azonban munkám során igyekeztem a szlovák kutatásokat teljes körűen hasznosítani, talán a magyar kollégák többsége is felismeri a fentiekben hangsúlyozott közös feltáró munka, együttgondolkodás és a másik anyanyelvén való publikálás jelentőségét. Ellenkező esetben ugyanis a magyarul nem tudó szlovák kutatók számára a jövőben ugyanúgy nem fognak létezni meghatározó magyar alapmonográfiák és tanulmányok, miként a magyar történettudomány egy jelentős része számára kiváló szlovák feldolgozások.

Legvégül több okból is külön öröm számomra, hogy dolgozatom a *Fons* folyóirat jubileumi 20. évfolyamában láthat napvilágot. Egyrészt annak idején egyik legelső írásom az első számban jelenhetett meg; másrészt tanulmányom szervesen kapcsolódik *Tózsá-Rigó Attilának* a folyóirat hasábjain az elmúlt esztendőök folyamán megjelent pozsonyi vonatkozású feldolgozásaihoz,¹⁴ végül pedig reményeim szerint példát mutathat az itt publikáló fiatalabb történészgeneráció számára a Kárpát-medencében (is) nélkülözhetetlen, széles körű szakmai együttműködésre.

2. Pozsony új helyzetben 1526 után

Az oszmán-törökök hódítása a XVI. században radikálisan átformálta a Kárpát-medence korábbi politikai térképét. A mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.) a mai Magyar és Szlovák Köztársaság teljes területét, valamint Horvátország, Románia és Szerbia számottevő részét magában foglaló késő középkori magyar–horvát államszövetség területi egységének végét jelentette.¹⁵ A vereséget követő újabb szultáni hadjáratok (1529, 1532, 1541, 1543, 1566)¹⁶ következtében a XVI. század közepére a középkori magyar állam területe három részre szakadt: egyrészt a fokozatosan apadó területű Magyar–Horvát Királyságra (az egykori

14 *Tózsá-Rigó*, 2007 és *Tózsá-Rigó*, 2012b.

15 A legfontosabb monografikus összegzések: *Perjés*, 1979; *Szakály*, 1981; *Szabó*, 2006a; *Szabó*, 2006b; ill. a cseh kutatásokból idehaza kevésbé ismert *Výběral*, 2008.

16 A jól ismert magyar szakirodalom mellett ehelyütt csak a szlovák nyelvű összegzésekre hívjuk fel a magyar olvasóközönség figyelmét. *Horváth – Kopčan*, 1971; *Abrahamowicz*, 1983. 79–97. p. (*Vojtech Kopčan* német nyelvű, igen hasznos összegzése a szlovák nyelvű irodalomról); *Matunák*, 1983; *Kopčan*, 1986; *Turci v Uhorsku I–II.*; valamint a magyar eredmények szlovák összefoglalása: *Pálffy*, 2009b.

ország 40%-a), másrészt az Oszmán Birodalom részére való országrészre (40%), harmadrészt a Kárpát-medence keleti régiójában újonnan kialakuló, magyar vezetésű, ám török vazallus államra, az Erdélyi Fejedelemségre (20%).

A középkori magyar középhatalom területén tehát a XVI. század közepétől több mint másfél évszázadon át két európai nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Világbirodalom osztozott. Ezt a különleges helyzetet érzékletesen jelezte Pozsony városának sorsa is. I. Szülejmán szultán (1520–1566) 1529. évi Bécs elleni hadjárata idején ugyanis már jelentős számú török hadak vonultak és pusztítottak Pozsony közelében. Sőt, a Duna-parti Esztergom 1543. augusztusi elfoglalásával a török frontvonal már csak mintegy 150 kilométernyi fekküdt a régi szabad királyi várostól.

A mohácsi csata Magyarország mellett igazi sorsfordulót hozott egész Közép-Európa számára is. Jagelló II. Lajos magyar–cseh király (1516–1526) halálával, majd Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg magyar királlyá választásával (1526. december 16., Pozsony) és törvényes megkoronázásával (1527. november 3., Székesfehérvár) a korábbi másfél évszázados magyar–török konfliktus alapjaiban alakult át. Az oszmánok számára ugyanis ettől kezdve elsősorban már nem Magyarország, hanem az új magyar uralkodó rezidenciavárosa (*Residenzstadt*), Bécs lett a következő ellenfél. A szultán a mohácsi csata után már elfoglalt, ám akkor még üresen hagyott Budát ugyanis a sajátjának tekintette, hiszen az oszmán tradíciónak megfelelően az a hely, amelyet a padisah lova lábával érintett, már birtokának számított.¹⁷ A korábbi magyar–török küzdelem így 1526/27-től a Habsburg és az oszmán nagyhatalom vetélkedésévé vált, amelynek szárazföldi hadszíntere Európában ezt követően hosszú időre főként a Duna vidéke lett.¹⁸

Ennek az alapvető változásnak szintén volt egy szimbolikus pozsonyi jele. Habsburg Ferdinándot ugyanis 1526. december 16-án (és nem 17-én, mint gyakran írják) a magyar rendek a pozsonyi ferences kolostorban tartott országgyűlésükön *szabad választással* tették uralkodójukká.¹⁹ Az újabb kutatások szerint ráadásul I. Ferdinánd (1526–1564) megválasztásán a Mohács után életben maradt magyar világi főméltóságok közül — cesedi Báthory István nádor (1526–1530) vezetésével — többen és meghatározóbb személyiségek voltak jelen, mint ellen-

17 Fodor, 2001. passim, főként 363–391. p.

18 Pálffy, 1996. 173–179. p.

19 „*electio fuit facta libera*” MOE I. 54. p. 1. jz., valamint újabban a szlovák és magyar irodalomból I. Badurík, 1998; Pálffy, 2010b. 55–56. p.

fele, Szapolyai I. János király (1526–1540) bő egy hónappal korábbi, ugyancsak teljesen törvényes megválasztásán (1526. november 10.) Székesfehérvárott.²⁰

Mindezek a folyamatok egyértelműen jelezték: a Mohács utáni esztendő a születőben lévő közép-európai Habsburg Monarchia, a török hódítás miatt folytatkozó területű Magyar Királyság és az északnyugati határán fekvő Pozsony életében egyaránt egy teljesen új korszak kezdetét jelentették. Az elkövetkező évtizedek legfőbb kérdése így az volt, hogy a merőben új helyzetben a szabad királyi város miként találja meg a helyét. Néhány évtizeden belül kiderült, hogy a Magyarországot ért negatív fejlemények Pozsony fejlődésének nemhogy ártottak, hanem több szempontból kifejezetten kedveztek. Sőt, a város XVI. századi új szerepkörei sorsát — ez kiemelten hangsúlyozandó — több évszázadra kihatóan meghatározták.²¹

3. Késő középkori szabad királyi városból a Magyar Királyság egyik fővárosa

Pozsony a késő középkorban a magyar állam egyik meghatározó szabad királyi városa volt. Bár országos politikai szerepet a Jagellók uralkodása alatt ritkán (csupán a Habsburgokkal való konfliktusok idején, például 1491-ben és 1506-ban) játszott, a tőle délnyugatra mintegy 90 kilométernyire fekvő Sopronnal együtt a magyarországi városhálózaton belül regionális központnak számított. Az osztrák és a morva határhoz közeli fekvése, valamint nagyobb harmincadhelye számottevően növelte gazdasági jelentőségét, amit polgárságának német–osztrák rokoni kapcsolatrendszere is erősített. Regionális szinten a pozsonyi társaskáptalan kulturális szerepe és hiteleshelyi funkciója is számottevő volt, miközben a város felett magasodó egykori királyi vár — a gyakori konfliktusok dacára — magát a várost is kiemelte a régióból.

Vitathatatlanul jelentős északnyugat-magyarországi regionális pozíciója ellenére Pozsony 1526 ősziég egyáltalán nem volt predesztinálva országos vagy

20 Tóth N., 2009. 173–174. p.

21 Pozsony kora újkori történetének klasszikus összefoglalói (*Ortvay*, 1912; *Portisch*, 1933, főként II. köt.; *Horváth – Lehotská – Pleva*, 1982; *Špiesz*, 1987; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006) mellett I. mindenekelőtt az alábbi — egymást szinte egyáltalán nem idéző — szlovák és magyar tanulmányokat: *Fundárek*, 1971; *Badurík*, 2001a; *Lauter*, 2005; *Ludiková*, 2009a (e munka a magyar irodalmat ugyanakkor messzemenően hasznosítja); *Tózsza-Rigó*, 2011b; *Tózsza-Rigó*, 2013.

központi szerepkörre. A késő középkori magyar középhatalom fővárosának tartható Budával nem versenyezhetett. Az utóbbi ugyanis ekkor már hosszabb ideje egyszerre volt a magyar–horvát–cseh uralkodók soknemzetiségű rezidenciája, az európai méretekben is jelentős (325.000 km²-nyi) területű ország igazgatási központja, az országgyűlések egyik helyszíne (a Pest határában fekvő Rákos mezeje mellett²²), sőt még közép-európai tekintetben is elsőrangú, azaz Nürnberghez, Augsburghoz és Krakkóhoz hasonló súlyú kereskedelmi csomópont és elosztóközpont, gazdag német, magyar és olasz polgári lakossággal.²³

A mohácsi csata utáni egy évtizedben azonban minden gyökeresen megváltozott — egyrészt az oszmán hódítás, másrészt Buda török segítséggel Szapolyai János kezébe kerülése (1529), harmadrészt a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiához való csatlakozása következtében. Mindezek döntő következményét 1536 januárjában az éppen Pozsonyban tartott magyar országgyűlés 49. törvénycikkében már külön rögzítette: „*az ország igazgatásának székhelye pedig (addig, amíg Isten segítségével az vissza nem foglaltatik) Pozsony legyen.*”²⁴

1536 elején a Magyar Királyság történetében elsőként született törvénycikk az ország igazgatásának (*administratio*) új székhelyéről. Az 1528 márciusában a törökök vazallusává vált²⁵ Szapolyai János király birtokában lévő magyar főváros, Buda helyére ezzel *jelentős részben* Pozsony lépett! Ezt a magyar rendek ráadásul egy közjogi aktussal, nevezetesen egy országgyűlési törvénycikkkel (*articulus*) szentesítették. Bár I. Ferdinánd a pozsonyi diétán nem volt jelen, bethlenfalvi Thurzó Elek királyi helytartó (*locumtenens regius*, 1532–1542) révén képviseltette magát, a rendek határozatát pedig elfogadta. S noha ebben a korban az országgyűlési dekrétumok még csak ritkán bírtak olyan erővel, mint napjaink modern törvényei, ennek ellenére a magyar rendek 1536 eleji határozata Pozsony új szerepköréről alkotott különleges közjogi nyilatkozatnak is tekinthető.

Országos és központi szerepkörbe kerülése ellenére — miként a fenti sorokban dőlten kiemeltük — Pozsony csupán *részben* vehette át Buda egykori sokrétű feladatait. Másként fogalmazva az egykori magyar királyi fővárosnak csak egyik utóda lett. Annak számos funkcióját ugyanis az 1526 utáni másfél évtizedben

22 Újabbán vö. *Szende*, 2010.

23 A teljesség igénye nélkül l. *Kubinyi*, 1994; *Kubinyi*, 1998; *Teke*, 2007.

24 „*Locus autem administrationis regni [Hungariae] (donec auspice Deo regnum recuperabitur) fiat Posonium.*” *CJH* 1526–1608. 34–35. p.

25 A sokáig vitatott kérdést megnyugtatóan tisztázta: *Papp*, 2003. 27–47. p.; *Papp*, 2004. 70–84. p.

fokozatosan Bécs örökölte meg. Ennek háttérében elsősorban az a különleges körülmény állt, hogy I. Ferdinánd — aki 1531. januári kölni német királyválasztásától már V. Károly német-római császár (1519–1556) utódjelöltje is volt — 1528 ősze és 1542 novembere között egyetlenegyszer sem lépett Magyarország földjére.²⁶ Gyakori német, osztrák és cseh útjai ellenére pedig új uralkodói rezidenciáját az 1530-as évektől fokozatosan Bécsben alakította ki, ahol 1521-től udvarát már osztrák főhercegeként is tartotta.

Emellett itt szervezte meg Ferdinánd még cseh és magyar királykoronázását (1527. február 24., ill. november 3.) megelőzően, 1527. január 1-jén a modernizált központi pénzügyigazgatás új hivatalát, az Udvari Kamarát (*Hofkammer*). Ám ezekben az esztendőben itt kezdtek kialakulni a monarchia központi hadügyigazgatásának, az 1556-ban alapított Udvari Haditanácsnak (*Hofkriegsrat*) az alapjai is.²⁷ Ezen szerepkörök színhelyének Pozsony Ferdinándban és tanácsadóiban aligha merült fel, az uralkodó életében ugyanis először 1528. november 18. és 23. között, a magyar diéta idején járt a városban.²⁸ S noha az ugyancsak általa felállított *Hofrat* — a Habsburg Monarchia országai legfőbb szerveként — az eredeti tervek szerint váltakozó tanácskozási helyszínnel (Bécs, Prága és Pozsony) ülésezett volna, ez a rendek ellenállása miatt nem maradt több egyszerű elképzelésnél.²⁹

Buda rezidenciavárosi és központi igazgatási feladatait Pozsony tehát nem vehette át. Az egykori magyar főváros funkcióin így Bécs és Pozsony egyszerre osztoztak. Mindez a Magyar Királyság több mint félezer esztendő addigi történetében teljesen új korszakot nyitott. A két legitim magyar király (Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd) 1540-ig tartó együttes uralma, majd 1541-től a törökök fokozatos magyarországi berendezkedése miatt ugyanis az egyre fogyatkozó területű történeti magyar államnak ettől kezdve különleges módon két fővárosa lett.³⁰

- Egyrészt a királyság fővárosának avagy „belpolitikai fővárosnak” nevezhető Pozsony, azaz az idézett 1536. évi törvénycikknek megfelelően az igazgatás, ám azon belül „csak” a belpolitikai élet, az országgyűlések, az országos bírások és a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb

26 Gévay, 1843. p. nélkül, ill. újabban *Altfahrt*, 2003. 33. p.

27 További bőséges irodalommal: *Rauscher*, 2004; *Pálffy*, 2006.

28 Gévay, 1843. p. nélkül.

29 *Badurik* 2001b. 151–152. p.; *Rauscher*, 2005. 26–30. p.

30 Erről nemrég részletesen szoltam: *Pálffy*, 2010b. 86–101. p.

székhelye. E szerepkörökhöz 1563-tól nagyjából még a király- és királyné-koronázások is csatlakoztak. A város jelentőségét a század közepétől tovább növelték a gyakran itt tartózkodó magyar világi és egyházi főméltóságok és udvartartásai, valamint a sokszor a városban ülésező Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*) is.

- Másrészt a „második fővárosnak” tartható Bécs, azaz a közös Habsburg-udvar helyszínéül szolgáló rezidenciaváros (*Residenzstadt*), a központi kormányzati és a közössé váló kül-, had- és pénzügyek központi igazgatásának új centruma. Mindezek mellett 1558-tól, a császári trón I. Ferdinánd általi tényleges elnyerésétől Bécs egyúttal a Német-római Birodalom fővárosa (*Reichshauptstadt*) is lett. Mindeközben II. Rudolf császár (1576–1612) Prágába költözéséig (1583) a közép-európai Habsburg Monarchia legfőbb hatalmi központja, sőt egyúttal a német–osztrák, magyar–horvát és cseh tartományok politikai elitjének legfontosabb kommunikációs és integrációs csomópontja is volt.³¹

E változások jelentőségét növelte, hogy ezek nem csupán ideiglenes, hanem igen hosszú távú fejlemények voltak. A Magyar Királyság két fővárosból történő különleges irányítása ugyanis kisebb-nagyobb változásokkal a XVIII. század második feléig, több elemében pedig egészen 1848-ig, sőt 1918-ig fennmaradt — még ha az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó bő fél évszázadában Pozsony szerepét immár végleg Buda (1873-tól pedig Budapest) vette át. Az 1526 utáni néhány évtizedben lezajlott, Pozsony szerepének tekintélyes növekedését hozó változások tehát a Magyar–Horvát Királyság, ám számos tekintetben még Közép-Európa újkori története, sőt a XX. századi szlovák állam fejlődése szempontjából is döntő jelentőségűek voltak.

Pozsony ugyanakkor még regionálisból országossá vált feladatkörei ellenére sem versenyezhetett a közelében fekvő Béccsel. A fokozatosan növekvő utóbbiól ugyanis mind politikai jelentőségét és területi nagyságát, mind lakosságszámát és gazdasági-kulturális szerepét tekintve jóval elmaradt.³² A két főváros egymáshoz való közelsége (mintegy 70 km) viszont számottevően kedvezett a Magyar Királyság hatékonyabb kormányzásának. Buda egykori politikai és igazgatási szerepköreit együttesen eredményesen vették át. Mindehhez azonban a bécsi udvarnak szüksége volt a magyar politikai elitel kötendő újabb és újabb kompro-

31 Újabb bőséges irodalommal: *Duindam*, 1998; *Duindam*, 2003. 221–297. p.; *Hengerer*, 2004.

32 További szakirodalmi adatokkal: *Vocelka – Traninger*, 2003.

misszumokra, sőt lemondásokra is — valójában az egész kora újkor folyamán. A magyar nagyurak és prelátusok ugyanis igen nehezen viselték el, hogy a késő középkorban szinte kizárólag általuk irányított magyar állam egyes meghatározó ügyeinek (kül-, had- és pénzügy) intézéséből jelentős mértékben kiszorulnak.³³

A fentiekén túl Pozsony fővárossá válásában az 1520–1530-as évek fordulóján még több tényező játszott szerepet. Elsőként az, hogy a mohácsi csatát követően II. Lajos király özvegye, Habsburg Mária (1505–1558) Magyarországról Németalföldre való távozásáig (1528. március) a városban tartotta királynéi udvartartását, ami egyfajta különleges kapcsolatot jelentett az egykori budai uralkodói udvarral.³⁴ Másrészt Pozsony volt ezekben az időkben a Ferdinánd király távollétében újonnan kinevezett királyi helytartók (*locumtenens regius*), elsőként maga Mária királyné (1527–1528), majd Báthory István nádor (1528–1530), valamint a már említett Thurzó Elek (1532–1542) és Várday Pál esztergomi érsek (1542–1549) „hivatalos” székhelye,³⁵ még ha közülük a nagyurak gyakran közeli váraikban (Báthory Dévényben, Thurzó Semptén és Galgócon) tartózkodtak is.

Végül az 1530-as évektől fokozatosan Pozsony vált a magyar országgyűlések és a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb székhelyévé, miközben az 1540-es évek szultáni hadjárataiban elfoglalt Buda, Pest, Pécs, Székesfehérvár és Esztergom városaiban élt egyházi és világi főméltóságok, nemesek és városi polgárok egyik fontos menekülőhelyévé, sőt kulturális-szellemi központtá is vált. Az alábbi alfejezetekben ezeket követjük nyomon.

4. A magyar országgyűlések helyszíne és a belpolitikai élet centruma

Pozsony fővárossá válásában az egyik, ha nem a legfontosabb mérföldkövet az jelentette, hogy az 1550-es évek közepére a Magyar Királyság országgyűléseinek (*comitia, diaeta*) csaknem kizárólagos helyszínévé vált. E folyamat kezdetét jól mutatta, hogy I. Ferdinánd király 1528 elején tartott utoljára diétát a régi magyar fővárosban (Budán), ugyanezen esztendő őszén viszont már Pozsonyban tárgyalt a rendekkel, noha személyesen csupán igen rövid ideig (nov. 18–23.) tartózkodott

33 Erdélyi, 2000; Pálffy, 2010b. 110–121 és 157–165. p.

34 A szlovák, magyar és nemzetközi kutatások legfőbb újabb eredményei: Šulcová, 1996; Fundárková, 2005; Réthelyi, 2005; Fuchs – Réthelyi – Sippel, 2007.

35 Kiss, 1908; ill. egészen frissen Laczlavik, 2012. 96–160. p.

itt.³⁶ Az ezt követő kerek negyedszázadban — miként az 1. táblázat jelzi³⁷ — a magyar országgyűléseket nagyjából Pozsonyban (10 alkalom), kisebb részben Nagyszombatban (3) és Besztercebányán (2), valamint egy esetben (1553. ápr.–máj.), elsősorban a Duna-parti várost is érintő pestis miatt végül Sopronban tartották.³⁸

1. táblázat: *Magyar országgyűlések 1526 és 1608 között*

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycikkek száma
1526. dec.	Pozsony	Mária királyné és hat osztrák biztos	– (királyválasztás)
1527. okt.–nov.	Buda–Székesfehérvár	Ferdinánd választott király	8 (koronázás)
1528. jan.	Buda	I. Ferdinánd	8
1528. okt.–nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	–
1532. ápr.	Pozsony	Marcus (Marx) Beck és Adam Ungnad biztosok	–
1535. okt.–1536. jan.	Nagyszombat–Pozsony	Thurzó Elek helytartó	60
1537. jan.–febr.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó [?]	29
1538. jún.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó és Várday Pál érsek	–
1539. szept.	Pozsony	Gerendi Miklós és Batthyány Ferenc biztosok	[?]
1541. márc.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó [?]	[?]

36 Gévay, 1843. p. nélkül.

37 Első közlése: Pálffy, 2010b. 290–292. p. 24. táblázat.

38 A diéta helyszínéről kezdetben Nagyszombat és Sopron egyaránt felmerült. Dominkovits, 2011.

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycik- kek száma
1542. febr.– márc.	Besztercebánya	Marcus (Marx) Beck, Batthyány Ferenc, Thurzó Elek helytartó, Várday Pál érsek és Perényi Péter	51
1542. nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	51
1543. nov.	Besztercebánya	[?]	36
1545. febr.– márc.	Nagyszombat	Várday Pál helytartó	57
1546. febr.	Pozsony	I. Ferdinánd	60
1547. dec.	Nagyszombat	Várday Pál helytartó és ifj. Niklas Graf zu Salm und Neuburg biztos	39
1548. okt.–nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	71
1550. jan.–febr.	Pozsony	I. Ferdinánd	78
1552. febr.– márc.	Pozsony	I. Ferdinánd	46
1553. ápr.–máj.	Sopron	I. Ferdinánd	30
1554. márc.–ápr.	Pozsony	I. Ferdinánd	24 (nádorvá- lasztás)
1555. júl.	Pozsony	Miksa fhg.	16
1556. jan.	Pozsony	I. Ferdinánd	46
1557. jún.–júl.	Pozsony	I. Ferdinánd	24
1559. jan.–febr.	Pozsony	Miksa fhg.	56
1563. szept.– nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	81 (koroná- zás)
1566. febr.– márc.	Pozsony	I. Miksa	28

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycik- kek száma
1567. jún.–júl.	Pozsony	I. Miksa	46
1569. aug.–okt.	Pozsony	I. Miksa	60
1572. febr.–ápr.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	10 (királyvá- lasztás)
1572. szept.–okt.	Pozsony	I. Miksa	8 (koronázás)
1574. márc.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	38
1575. dec.– 1576. febr.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	18
1578. febr.–ápr.	Pozsony	I. Rudolf	37
1580. febr.– márc.	Pozsony	Ernő fhg.	–
1582. jan.–febr.	Pozsony	I. Rudolf	8
1583. márc.–ápr.	Pozsony	I. Rudolf (Mátyás és Mik- sa fhg.-gel)	3
1587. nov.– 1588. jan.	Pozsony	Ernő fhg.	48
1593. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	23
1595. jan.–febr.	Pozsony	Mátyás fhg.	56
1596. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	61
1597. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	46
1598. febr.– márc.	Pozsony	Miksa fhg. [Mátyás Regensburgban]	42
1599. márc.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	48

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycikk- szám
1600. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	29
1601. márc.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	36
1602. febr.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	25
1603. márc.	Pozsony	Miksa fhg.	15
1604. febr.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	21+1
[1605. jan.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
[1606. ápr.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
[1607. aug.– szept.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
1608. jan.–febr.	Pozsony	Mátyás fhg.	–
1608. szept.– nov.	Pozsony	Mátyás fhg., választott király	koronázás előtt 23 (király- és nádorválasztás)
1608. nov. 19. után	Pozsony	II. Mátyás király	koronázás után 27 (koronázás)

1554 tavaszától kezdve II. Mátyás 1608 őszi királyválasztó diétájáig már minden országgyűlést Pozsonyban szerveztek meg. Sőt, a XVII. században is csupán négy alkalommal (1622, 1625, 1634/35 és 1681) üléseztek a rendek másutt, nevezetesen Sopronban,³⁹ amit elsősorban a mindenkori hadi helyzet (Bethlen Gábor, illetve Thököly Imre támadásai) vagy éppen a járványveszély indokolt. Kijelenthető tehát, hogy a XVI. század közepétől az egész kora újkorban Pozsony vált a magyar országgyűlések legfőbb színterévé. Ez még akkor is igaz, ha ezeken — amint ezt az 1. táblázat ugyancsak jól mutatja — a német-római császári és a cseh

39 Bérenger – Kecskeméti, 2008. 37. p. 1. táblázat; *Etényi*, 2000.

királyi címet viselő Habsburg uralkodók nem mindig személyesen, hanem képviselők (előbb inkább a királyi helytartók, majd a század második felétől egyre inkább főhercegek) révén vettek is részt.⁴⁰ Sőt, az 1608 eleji pozsonyi diéta még a Habsburg Monarchia egész történetébe is beírta nevét. A magyar rendek ugyanis ekkor (február 1-jén) az alsó- és felső-ausztriai rendekkel, valamint Mátyás főherceggel olyan konföderációt (*confoederatio*) kötöttek, aminek következtében Rudolf császár végül kénytelen volt a magyar trónt a főhercegnek átengedni.⁴¹

Az eddigi kutatás nem vizsgálta meg szisztematikusan, hogy a kétkamarás, azaz felső- és alsótáblából (másként felső- és alsóházból) álló magyar országgyűlés hol ülésezett Pozsonyban. A legfrissebb vizsgálatainkat összegző 2. és 3. táblázat⁴² szerint a XVII. század közepéig e téren még képlékeny volt a helyzet. 1526 végén az I. Ferdinándot királlyá választó országgyűlést — amelyen a főrendek domináltak — a Főtér közeli ferences kolostorban (lat. *monasterium*, német. *Kloster*) tartották. Ennek nagy vagy ebédlőterme a következő évtizedekben azonban nem a felső-, hanem az alsótábla üléseinek vált bevett helyszínévé — miként 1578 februárjában Sopron város követe az előző időszak gyakorlatát (lásd a 3. táblázatot) szemléletesen összegezte: „*a kolostor, ahol az országlakosok rendszeresen gyűlésezni szoktak*”.⁴³

40 E tekintetben is nagyon hasznos a méltatlanul elfeledett szlovák összegzés: *Karpat* 1944. 79–83. p.

41 Erről újabban német nyelven szóltam (benne a konföderáció kritikai kiadásával): *Pálffy*, 2010a.

42 *Pálffy*, 2013.

43 „*in monasterio, ubi regnicolae regulariter convenire solent*” MNL GyMSM SL Sopron, SVLt. Lad. X et K, Fasc. 7, Nr. 222d.

2. táblázat: *A magyar országgyűlés felsőtáblájának helyszínei Pozsonyban a XVI–XVII. században*

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>monasterium</i> (1526)	Ferences kolostor
<i>apud cancellarium</i> (1550)	Oláh Miklós kancellár háza a Búzapiac téren
<i>ad archiepiscopum</i> (1555)	Oláh Miklós érsek palotája a Búzapiac téren
<i>domus cancellarii</i> (1559)	Oláh Miklós érsek–főkancellár palotája a Búzapiac téren
<i>die grossen Hern beym Erczbÿschoff</i> (1563)	Oláh Miklós érseki palotája a Búzapiac téren
<i>domus archiepiscopalis</i> (1572)	Verancsics Antal érsek palotája a Búzapiac téren
<i>palatium locumtenentis / domus locumtenentis</i> (1578)	Radéczy István királyi helytartói palotája a Búzapiac téren
<i>palatium archiepiscopi / locumtenentis, ill. domus praepositurae</i> (1608)	Forgách Ferenc királyi helytartó–érsek palotája a Búzapiac téren, ill. a préposti ház
<i>hospitium domini comitis palatini</i> (1630)	Esterházy Miklós nádor szállása
<i>az urak összegyűlének palatinus szállására</i> (1637/38)	Esterházy Miklós nádor szállása, feltehetően az ún. Istvánffy-házban a Hosszú utcában
<i>Zöld ház / viridis domus / domus Praelatorum, Baronum et Magnatum</i> (1646/47)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis ad Praelatos et Magnates / domus viridis civitatis Posoniensis</i> (1649)	Zöldház a Fötéren

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>Zöld-ház / domus viridis / daß griene stibl</i> (1655)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis Zöld ház dicta</i> (1659)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis sic dicta</i> (1662)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis</i> (1687)	Zöldház a Fötéren

3. táblázat: *A magyar országgyűlés alsótáblájának helyszínei Pozsonyban a XVI–XVII. században*

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>monasterium / in monasterii communi stuba</i> (1550)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1552)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1555)	Ferences kolostor
<i>monasterium / claustrum</i> (1559)	Ferences kolostor
<i>die gemeine Landschafft czusammen gangen im Kloster</i> (1563)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1572)	Ferences kolostor
<i>monasterium, ubi regnicolae regulariter convenire solent</i> (1578)	Ferences kolostor
<i>closter</i> (1593)	Ferences kolostor
<i>domus regnicolaris</i> (1630)	Országház a Hosszú utcában
<i>az ország maga gyűlö helye / ország maga szokott helye / az ország consistoriumja / Ország Háza / curia regni / domus regnicolaris</i> (1637/38)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1642)	Országház a Hosszú utcában

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>domus communis regnicolaris / domus regnicolaris / domus regni / aedes regnicolares</i> (1646/47)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regni / domus regnicolaris</i> (1649)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris / domus regni</i> (1655)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1659)	Országház a Hosszú utcában
<i>publica seu communis regnicolarum et regni domus / regni domus / regnicolarum domus / domus regnicolaris</i> (1662)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1687)	Országház a Hosszú utcában

A főrendek ugyanakkor üléseiket többnyire az 1550-es évektől őket vezető Oláh Miklós kancellár (1545–1553), majd esztergomi érsek (1553–1568), végül helytartó (1562–1568) és utódai házában/palotájában (*domus cancellarii, domus archiepiscopalis, palatium locumtenentis*) tartották.⁴⁴ Nádorválasztást ugyanis a század folyamán politikai okokból a Habsburg uralkodók csak egyetlen egy alkalommal, az 1554 tavaszi pozsonyi diétán engedtek a rendeknek, amikor Nádasdy Tamás nyerte el a tisztséget.⁴⁵ Mivel a helytartói posztot 1542 után többnyire az esztergomi érsek vagy más főpapok viselték, így a magyar országgyűlés felsőtáblájának helyszínévé a Búzapiac téri érseki/királyi helytartói palota ebédlője vált; ahol a két XVI. századi koronázás (1563: Miksa, 1572: Rudolf) ünnepi lakomáját is tartották.⁴⁶ 1608-ból ugyanakkor néhány ülésre a főrendek részéről a préposti házból (*domus praepositurae*) is van adatunk, miközben gyakran előfor-

44 Újabbán vö. *Fazekas*, 2005; *Gál-Mlakár*, 2007; *Federmayer*, 2010. 7. p.; a tanulmányban említett pozsonyi házak lokalizációjához alapvetőek az alábbi magyar és szlovák adatbázisok: *Ortvay*, 1905; *Horváth*, 1990; *Federmayer*, 2003.

45 *Fallenbüchl*, 1988. 69. p.; *Bessenyei*, 2005. 37–38. p.

46 *Pálffy*, 2004. 1020–1032. és 1067–1068. p.

dult, hogy a szabad királyi városok követei a Városházán (lat. *domus senatoria*, ném. *Rathaus*) egyeztettek, amit az is elősegített, hogy általában itt tartották tárnoki széküket.

Röviden érdemes a későbbi fejlődést is áttekinteni: az alsótábla helyszínéeként a ferences kolostort csak az 1630-as évektől váltotta fel a Hosszú utcában található, 1619-től csak igen lassan épült⁴⁷ Országház (régí magyarsággal *az Ország Háza*, lat. *domus regni / domus regnicolaris / domus regnicolarum*, ném. *Landhaus*), amelyet már az 1624. évi városi házösszeírás is említett (*domus regni*).⁴⁸ Első használata jelenlegi ismereteink szerint az 1630. májusi diétáról adatolható (lásd újra a 3. táblázatot).⁴⁹ Mindeközben a főrendek eleinte az irányításukat 1608 után átvevő nádorok palotáiban, majd 1646/47-től a Városházával szemben álló városi sarokházban, az ún. Zöldházban (magy. *Zöld ház*, lat. *domus viridis civitatis*, ném. *Grünstübel / Grünhaus*) üléseztek, egészen 1712-ig (lásd ismét a 2. táblázatot). Az első, immár közös épületben, nevezetesen a Hosszú utcában a felsőtábla újonnan épült termével (épületrészével) kibővített Országházban tartott magyar országgyűlésre végül 1722/23-ban került sor.⁵⁰

Az országgyűlés helyszíneihez hasonlóan összetétele is átalakulóban volt a XVI. század folyamán. E korszakban fejlődött ki ugyanis teljességgel a diéta azon szervezete, amelyet a nevezetes 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikkben foglaltak írásba Pozsonyban, és amely kisebb változásokkal egészen a rendi gyűlés 1848. évi fennállásáig megmaradt.⁵¹ Noha a török előrenyomulás miatt az országgyűlés területi hatásköre tetemesen (mintegy 35 megyére) csökkent, ennek ellenére tagjainak száma nem apadt. A felsőtábla (*Tabula Superior*) vagy másnéként felsőház például új csoportokkal gyarapodott: az ország főpapjai (*praelati*) és igazi bárói (*veri barones*), azaz tisztségviselő főméltóságai (*barones officiolati*) mellett az uralkodótól személyes meghívást kaptak erre a Magyarországon 1535-től végleg meghonosodó bárói, utóbb mágnásai címmel (*Titulus Baronatus / Magnificentiae*) bíró arisztokraták, a mágnások (*magnates*) is.⁵² Számukat 1606

47 MNL OL Budapest, E 196, Irregestrata, Thurzó Szaniszló levele feleségéhez, Listhius Anna Rozinához, 1619. márc. 4., Sempte. Vö. még *Lauter*, 2005. 156–157. p. és részletesen egészen frissen *Pálffy*, 2013.

48 *Federmayer*, 2003. 247–248. p.

49 MNL OL Budapest, N 114, Köt. 1. fol. 25v. (Szemere Pál naplójának másolata).

50 *Szijártó*, 2010. 139. p.

51 Az alábbiakra I. *Karpat* 1944; *Pálffy*, 2010b. 289–306. p.

52 Részletesen: *Pálffy*, 2009d.

után a német mintára meghonosodó magyar grófi címmel (*Grafentitel*) rendelkezők tovább növelték, elsőként a későbbi nádor (1609–1616), bethlenfalvi Thurzó György.⁵³

Végül rajtuk kívül rendszeresen megjelentek a XVI. századi Pozsonyban a vármegyei ispánok (*comites*), utóbb főispánok (*supremi comites*), illetve a magyar nemességet szerző, másként „honfúsiított” idegenek, az ún. *indigenák* is, főként német, osztrák és cseh arisztokraták a Salm, Ungnad, Lobkovic, Rueber és Kollonitsch családokból.⁵⁴ Pozsonyi jelenlétüket tetemesen erősítette, hogy közülük az 1563. évi diétán indigenátust nyert Salmok 1545-től egészen 1580-ig a pozsonyi vár kapitányai és Pozsony vármegye ispánja voltak,⁵⁵ akiket azután a posztokon a Pálffyak követtek, 1599-től örökös főispáni címmel.⁵⁶ A főpapokból összeálló első rend (*status ecclesiasticus*) mellett tehát a XVI. század második felétől ez a meglehetősen sokszínű és népes főnemesi csoport alkotta a magyar rendi gyűlés Pozsonyban véglegesülő második rendjét.

Az alsótábla (*Tabula Inferior*; másként *Tabula Regnicolarum*) esetében még a felsőtáblánál is jelentősebb átalakulások zajlottak le a Magyar Királyság XVI. századi fővárosában. A legfőbb változást a nemesek személyes megjelenésének megszűnése hozta, akik utoljára Rudolf főherceg 1572. szeptemberi pozsonyi koronázó diétájára kaptak személyes meghívást.⁵⁷ Mivel Pozsony Budához képest jóval periférikusabb helyen feküdt, a nagy utazási és ellátási költségek miatt a köznemesség — amely a török hódítás miatt krízisek sorát élte át, miközben tömegesen szegényedett el⁵⁸ — ekkor maga döntött a követek (*ablegati comitatum*) általi képviselet mellett. Ez hamarosan bevett gyakorlattá vált. Így ezt követően egészen 1848-ig a nemesség, azaz a harmadik rend vármegyéenként általában két-három fővel képviseltette magát a diétákon.

Emellett ugyancsak a XVI. századi Pozsonyban szilárdult meg végleg a szabad királyi városok (mint negyedik rend), valamint a kisebb egyházi intézmények, az apátságok, prépostságok és káptalanok rendi képviselete (többnyire kettő-négy fő-

53 Pályájára és tevékenységére magyar és szlovák kutatók közös együttműködésének eredményeként legújabbán: *Lengyelová*, 2012.

54 Teljes jegyzékük a XVI. századból: *Pálffy*, 2010b. 295–296. p. 25. táblázat.

55 *Fallenbüchl*, 1994. 92. p. és *Perger – Pálffy*, 1998. 237–243. p.

56 További magyar és szlovák irodalommal: *Fundárková – Pálffy*, 2003. 34. p.

57 „*secundum veterem consuetudinem, viritim et per singula capita, Posonium venire [...] non negligatis*” *MOE* V. 428–429. p. Nr. I.

58 További irodalommal *Bůžek – Keller – Kowalská – Pálffy*, 2006. 494–497. p.

vel), továbbá az is, hogy a horvát és a szlavóniai rendek közössé váló gyűléseikről már mindig közös követeket (általában három főt) delegáltak a Magyar Királyság rendi gyűléseire.⁵⁹ Végül a század második felétől ugyancsak az alsótábla új résztvevőiként kaptak helyet a fent említett mágnások özvegyei (*viduae magnatum*) és a távolmaradó mágnások követei (*ablegati magnatum absentium*) is.

Mindezekkel egyidejűleg az alsótáblán egyre jelentősebb szerephez jutott a Királyi Tábla (*Tabula Regia Iudiciaria*) személyzete, amely fokozatosan annak mintegy „tisztikarává” vált.⁶⁰ Az ezt vezető személynök (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) egyúttal az alsóház elnöke volt, miközben a tábla bírái és ülnökei (*iudices et assessores Tabulae Regiae*) ugyancsak személyes meghívót kaptak a diétákra. Az országgyűlés által választott köznemesi származású táblabírák és ülnökök mellett az alnádor (*vicepalatinus*), az alországbíró (*viceiudex curiae*), az altárnokmester (*vicemagister tavernicorum*), a királyi jogügyigazgató (*director causarum regalium*) és a XVI. század második felében a nádor gyakori hiányában a nádori helytartó (*locumtenens palatinalis in iudicialibus/in iudiciis*, röviden *propalatinus*), valamint ítélmestereik (*prothonotarius*) tartoztak még közéjük.⁶¹

Az utóbbi tisztségviselők szerepe Pozsony fejlődése szempontjából azért is kiemelendő, mert a XVI. században a város a belpolitikai élet mellett fokozatosan az országos igazságszolgáltatás egyik centrumává is vált. A már említett periférikus fekvéséből adódó jelentős távolságok miatt az országos bíróságok (a királyi helytartó, az országbíró és a nádori helytartó törvényszékei), valamint a tárnoki és a személynöki szék ugyanis gyakran az itteni országgyűlések alatt tartották üléseiket. Az 1560-as évektől azután az a gyakorlat alakult ki, hogy a dunáninneni és a dunántúli kerület (lásd ezekre a 4. táblázatot⁶²) számára a diétákon kívüli bírósági időszakokat (*iudicia octavalia*) Lukács evangélista vagy Szent Mihály napja nyolcadán Pozsonyban, a felső-magyarországi kerület számára pedig előbb a Vízkereszt-napi oktávát Kassán vagy Lőcsén, majd utóbb a Szent György-nap

59 *Németh*, 2004, passim; *Németh*, 2005; *Németh*, 2006. főként 113–116. p.; *Németh*, 2011; *Szijártó*, 2010. 429. p.

60 *Guszarova*, 2005. passim; *Szijártó*, 2010. 50. p.

61 Példának okáért I. 1582: *MOE* VII. 139. p. Nr. II.; 1634–1635: EK Budapest, Kt. Coll. Kapr. Series A. Tom. XXVI. p. 332.; a nádori helytartókra újabban alapvető: *Federmayer*, 2011a; ill. a XVII. századi alországbírókra a magyar kutatás számára is meghatározó: *Federmayer*, 2011b.

62 Első magyar nyelvű közlése: *Pálffy*, 2010b. 82. p. 8. táblázat.

nyolcadán kezdődő törvényszéket többnyire Eperjesen tartották.⁶³ A Királyi Tábla üléseit Pozsonyban többnyire a helytartó vagy a személynök, míg az eperjesieket általában az országbíró vezette, aki emiatt többnyire a felső-magyarországi régióból származott. E két helyről a helytartó Pozsonyban tartott törvényszékére lehetett fellebbezni. Mindezek a késő középkorhoz képest szintén számottevő változást jelentettek, tovább gazdagítva Pozsony országos feladatköreit.

4. táblázat: *A Magyar–Horvát Királyság négy kerülete a XVI–XVII. században*

Horvát–szlávón bánóság (<i>banatus Croatiae et Sclavoniae, Kroatien und Slawonien/Windischland</i>)			
Zágráb megye	Varasd	Körös töredéke	
megmaradt horvát területek			
Dunántúli kerület (<i>partes Transdanubianae, Transdanubien</i>)			
Moson	Sopron	Vas	Zala (+ Somogy)
Győr	Veszprém	Komárom (+ Fejér)	
Dunáninneni kerület vagy Alsó-Magyarország (<i>partes Cisdanubianae, Cisdanubien, Niederungarn</i>)			
Pozsony	Nyitra	Trencsén	Bars
Turóc	Árva	Liptó	Hont
Zólyom	Esztergom	Nógrád (+Pest-Pilis-Solt)	
Felső-Magyarország (<i>partes superiores, Hungaria superior, Oberungarn</i>)			
Gömör	Heves (+ Külső-Szolnok)	Borsod	Szepes
Sáros	Torna	Abaúj	Zemplén
Ung	Ugocsa	Bereg	Szabolcs
Szatmár	[olykor ideiglenesen a <i>Partium</i> : Bihar, Kraszna, Máramaros]		

63 1550: 50., 1554: 16., 1555: 2., 1563: 24–25., 1566: 21., 1567: 24., 1572: 4–5., 1588: 30. törvénycikk: *CJH* 1526–1608. 284–287., 372–373., 382–383., 494–497., 544–545., 566–569., 628–629., 720–721. p.

A diétáknak, az országos bíraskodásnak, a királyi helytartók székhelyének és az általuk vezetett Magyar Tanács városbeli üléseinek⁶⁴ köszönhetően Pozsony a XVI. század második felétől egyértelműen a Magyar Királyság belpolitikai életének centrumává vált. Míg a magyar tanácsosok itteni üléseinek alkalmával az ország rendi életét és belügyeit irányító szűkebb csoport, addig az országgyűléseken a teljes politikai elit a városban gyűlt össze. Sőt, a fontosabb diéták és a már említett három koronázás (1563, 1572, 1608) idején a Habsburg Monarchia vezető politikusainak és udvartartásának egy jelentős része is hetekre meglátogatta a várost. A késő középkori szabad királyi városból így lett hosszú időre a Magyar Királyság „belpolitikai fővárosa” és rendi igazgatásának központja, az említett országos és rendi intézményeknek köszönhetően pedig a közép-európai Habsburg Monarchián belül a magyar állam ’belső szuverenitásának’ jelképe.

5. A magyarországi pénzügyigazgatás és a kereskedelem egyik központja

Pozsony fővárosi szerepkörét az is erősítette, hogy az 1530-as évektől hosszú időn át itt működött a Magyar Királyság egyetlen helyi szakhivatala és igazi kormány-szerve, a Magyar Kamara (lat. *Camera Hungarica*, ném. *Ungarische Kammer*). Noha az intézményt az Udvari és a Cseh Kamara mintájára I. Ferdinánd 1528 tavaszán még Budán állította fel, annak Szapolyai János kezére kerülése (1529) után a hivatal hamarosan Pozsonyban folytatta működését. Sőt a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb szervének intézményesülése már itt ment végbe az 1530–1550-es években.⁶⁵

A döntéshozatalt és az igazgatási kérdéseket eleinte a kincstartó (*thesaurarius*), később az elnök (*praefectus/praeses*) és a tanácsosok alkotta kamarai tanács (*consilium camerae*) intézte. A bevételek és kiadások lebonyolítása a pénztárt (*perceptoratus*) kezelő pénztárnok (*perceptor*), míg a számadások ellenőrzése a számvevőmester (*magister rationum*) vezette számvevőhivatal (*officina rationaria*) feladata lett. Az ellenőri tisztségek mellett kialakult az irattár (*registratura*) élén álló lajstromozó (*registrator*) posztja is. A többségében ne-

64 Számos példa: *MOE* IV–XII. passim; vagy szemléletes megfogalmazásban: „*locumtenens coeterique Sacratissimae Caesariae Regiaeque Maiestatis consiliiarii Posonii congregati*” MNL OL Budapest, A 32, 1590: Nr. 3. (1590. ápr. 4.)

65 Újabbban további irodalommal: *Gecsenyi*, 2003; *Kenyeres*, 2003a; *Kenyeres*, 2003b.

mesi származású hivatalnokok munkáját emellett egy általában nem nemesi eredetű, kisebb számú segédszemélyzet (ajtónállók, futárok, lovászok, fűtők stb.) segítette. Ezek az intézményi alapok egészen a XVIII. századig meghatározták a pozsonyi kormány szerv működését.

Bár a kamarának köszönhetően Pozsony vitathatatlanul a magyarországi helyi pénzügyigazgatás legfontosabb központja lett, az ország pénzügyeinek irányításán más városokbeli intézményekkel is osztoznia kellett. Elsőként a bécsi Udvari Kamarával, amely a pozsonyi Magyar Kamara felettes és ellenőrző hatósága volt. Ám ez nem jelentett különlegességet, hiszen ez igaz volt a Habsburg Monarchia minden helyi pénzügyigazgatási szervére.⁶⁶ Önmagában jól mutatja ezt, hogy a Magyar Kamara elnökei kinevezésük után esküjüket a bécsi főhivatalban tették le, a pozsonyi Mihály utcában álló, Meixner-féle kamarai házban (*domus camerális*)⁶⁷ történő beiktatásukra csak ezt követően kerülhetett sor.⁶⁸

Ugyanezt jelzi, hogy a legfőbb pénzügyi kérdések mellett minden magyarországi pénzügyi tisztségviselő kinevezéséről a végső döntést Bécsben hozták meg. Mindeközben a Magyar Kamara éves számadásait is az Udvari Kamarában vizsgálták felül. Sőt, ezzel állt összefüggésben a pozsonyi hivatalnál az 1530-as években létrehozott német kamarai tanácsosi állás (*deutsche Kammerratsstelle*) is, amely az ellenőrzés mellett a Bécs és Pozsony közötti nélkülözhetetlen kapcsolattartásnak és helyi pénzügyi szakértők kinevelésének is eszköze volt.⁶⁹ A pozsonyi kormány szervnek javaslatai révén ugyanakkor a döntés-előkészítésben mindig megkerülhetetlen, a végrehajtásban pedig egyenesen nélkülözhetetlen szerepe volt!⁷⁰

A pozsonyi hivatal illetékessége nem terjedt ki sem a teljes országra, sem minden jövedelemtípusra. Ennek részben földrajzi, részben praktikus, részben gazdasági-gazdaságpolitikai okai voltak. Budával ellentétben ugyanis — mint már többször hangsúlyoztuk — Pozsony még a megfogyatkozott királyságban is periferikus helyen feküdt, így innen a távolabbi területek pénzügyei nehezen voltak koordinálhatók. Ezzel magyarázható, hogy az 1530-as évek közepétől mind a

66 Rauscher, 2004. passim.

67 Federmayer, 2003. 95 p.; Tózsá-Rigó, 2013.

68 L. például a pozsonyi dómban eltemetett Lippay Gáspár elnök (1646–1652) esetét, aki bécsi esküjét 1646. május 12-én tette le, majd 15-én iktatták be Pozsonyban. ÖStA Wien, AVA FHKA HKA Fam.-Akten L 126. fol. 3–8.

69 Gecsényi, 2001. 57–60. p.

70 ÖStA Wien, AVA FHKA HKA Hoffinanz Prot. és HFU passim; néhány kiadott példa: Gecsényi, 2001. 64–70. p. Nr. 2–6.

Dráva–Száva közti Szlavóniában, mind Felső-Magyarországon (Kassa Szapolyai fennhatósága miatt előbb Sáros, majd Eperjes székhellyel) megkezdődött egy-egy kamarai jövedelemigazgatóság (*administratio proventuum*) kialakítása.⁷¹

A két kísérlet közül végül csak az utóbbi járt tartós eredménnyel: Werner György és gyalui Torda Zsigmond⁷² több évtizedes szervezőmunkájára építve, a János Zsigmond erdélyi fejedelemtől fokozatosan visszafoglalt 13 megye (lásd újra a 4. táblázatot) jövedelmeinek igazgatására Lazarus Freiherr von Schwendi főkapitány 1567. április 1-jén Kassán megszervezte a Szepesi Kamarát (lat. *Camera Scepusiensis*, ném. *Zipser Kammer*). A 'Szepesi' jelző alatt ugyanakkor ez esetben Felső-Magyarországot, azaz nem a szűk értelemben vett Szepességet kell érteni. Az új hivatal legfőbb feladata a felső-magyarországi hadügyigazgatás kiszolgálása, mindenekelőtt a végvárak katonaságának zsolddal és élelemmel való ellátása volt, mégpedig jelentős helyi önállósággal, azaz az Udvari és a Magyar Kamara közvetett alárendeltségében.⁷³

Végül a pozsonyi Magyar Kamarának az 1540-es évektől még az ugyancsak Bécsben székelő Alsó-ausztriai Kamarával (*Niederösterreichische Kammer*) is osztoznia kellett a magyarországi pénzügyigazgatás irányításán. 1548 tavaszán I. Ferdinándnak Augsburgban sikerült megállapodnia a Németalföldön élő özvegy Mária királynéval, hogy az utóbbi komolyabb anyagi kárpótlás fejében lemondjon magyarországi és ausztriai birtokairól — köztük a magyaróvári és zólyomi uradalmakról, a gazdag alsó-magyarországi bányákról (velük a körmöcbányai és selmecbányai bányakamaráról), valamint a két fontos nyugati határvámról, a pozsonyi harmincadról és a magyaróvári vámjövedelem neki járó feléről.⁷⁴ Ezek a jelentős és stabil uralkodói bevételek ezt követően azonban nem a Magyar, hanem gazdaságpolitikai okokból az Alsó-ausztriai Kamara igazgatása alá kerültek. Így, noha erre a kutatás még alig figyelt fel, furcsa módon a pozsonyi harmincadot nem a pozsonyi pénzügyi kormány szerv felügyelte, a tőle északra fekvő, osztrák és morva határ menti, úgynevezett nagyszombati harmicadesoportot ugyanakkor igen.⁷⁵ Mindezek következtében az 1570-es évek közepén — amint ez az 5. táblá-

71 *Acsády*, 1894. 24–27. p.; *Ember*, 1946. 147–150. p.; *Szücs*, 1990. 7–17. p.

72 Újabbban a régebbi irodalmat frissen feltárt források alapján kiegészítve: *Póka*, 2011.

73 *Acsády*, 1894. 28–37. p.; *Ember*, 1946. 150–165. p.; *Szücs*, 1990. 18–21. p.; *Kenyeres*, 2008. passim.

74 *Heiss*, 1976. 96–110. p.; *Kenyeres*, 2004a. 1117–1120. p.

75 *Kazimír*, 1976.

zattól látható⁷⁶ — a Magyar Királyság éves bevételeinek már csupán mintegy 30 százalékát ellenőrizték közvetlenül Pozsonyból.

5. táblázat: *A Magyar Királyság éves bevételeinek kamarák szerinti megoszlása az 1570-es évek közepén*

Kamara	A bevétel nagysága (kerekített értékben és rajnai forintban)	A jövedelmek százalékos megoszlása
Magyar Kamara	239 200	29,8
Szepesi Kamara	242 600	30,2
Alsó-ausztriai Kamara	321 200	40,0
A Magyar Királyság bevételei összesen	803 000	100,0

Ezen hatáskörszűkülés ellenére is kijelenthető, hogy miként az országos pénzügyigazgatást terén a Magyar Kamara felállítása igen komoly újítás volt a késő középkori viszonyokhoz képest, úgy pozsonyi működése tetemesen felértékelte a szabad királyi város szerepét. Sőt, egyúttal a magyar rendek pozícióit is, annak ellenére, hogy ők gyakran emelték fel szavukat a bécsi udvar centralizációs törekvéseivel szemben. Az utóbbi annak a különleges kompromisszumnak volt a következménye, hogy a kamara vezetését 1537-től 1608-ig — a pozsonyi ferences templomba temetkező Dessewffy János (1557–1561) kivételével⁷⁷ — előbb prépostok, majd 1549-től püspökök, azaz az egyházi rend tagjai töltötték be.⁷⁸ Közülük Radéczy István egri és Fejérvöly István nyitrai püspök ráadásul egyúttal királyi helytartók, azaz a magyar belpolitikai élet meghatározó irányítói voltak, akik e sokrétű feladatköreiknek köszönhetően többnyire Pozsonyban éltek. A XVI. század második felében a Duna-parti városban így kapcsolódott össze a főpap királyi helytartók személyében a Magyar Királyság belpolitikájának, felső-táblájának és pénzügyigazgatásának irányítása.

76 Kenyeres, 2003b. 93–94. p.; Kenyeres, 2008. 373. p. 37. táblázat.

77 Mikó – Pálffy, 2005. 322–326. p. Nr. 1.

78 Gecsényi, 2003.

A pozsonyi harmincad Bécsből történő felügyelete nemcsak a magyarországi pénzügyigazgatás újjá- és átszervezésének, hanem a közép-európai kereskedelmi és gazdasági centrumok áthelyeződésének is különleges, mondhatnánk szimbolikus jele volt. Noha Buda késő középkori említett gazdasági kulcsszerepének átvételével az 1530–1550-es években több alkalommal megpróbálkozott Pozsony, Sopron és Nagyszombat is,⁷⁹ még együttes fellépésük sem akadályozhatta meg, hogy az egykori magyar főváros gazdasági helyét túlnyomórészt Bécs vegye át.

Ennek több oka volt. Egyrészt a legkiterjedtebb nyugati (nürnbergi, augsburgi és bécsi) kapcsolatokkal rendelkező budai német polgárok és itáliai kereskedők többsége — lakóhelyük török kézbe kerülése vagy a Szapolyai általi kitelepítés (1530) után — elsősorban az osztrák fővárosba menekült.⁸⁰ Közülük Pozsonyban csak igen kevesen letek új otthonra. Másrészt Bécs rezidenciává alakításával maga I. Ferdinánd, az Udvari Kamara és a bécsi városi gazdasági elit is egyértelműen ezt támogatta. Ám ugyanez volt az érdeke a nürnbergi és augsburgi kereskedőházaknak is, annak ellenére, hogy az új kutatások szerint ők természetesen a pozsonyi városi elittel is számottevőbb kapcsolatokat ápoltak.⁸¹ Így a XVI. század közepére Bécs nem csupán a Habsburg Monarchia rezidenciavárosa és központi igazgatási székhelye, hanem Buda gazdasági szerepének átvételével Közép-Európa egyik legfontosabb elosztó és közvetítő központja is lett.

A XVI. században Pozsony pusztán a magyarországi közvetítő és helyi kereskedelemnek maradt egyik meghatározó állomása. Ez összefüggésben állt a nyugati irányban futó kereskedelmi útvonalak jelentőségének megváltozásával.⁸² Északnyugati irányban a cseh–morva területekre és a sziléziai városokba (Breslau, Teschen) Nagyszombaton és Auspitzon keresztül, Bécs és a délnémet városok (Nürnberg, Augsburg, Ulm, München, Regensburg, Passau, Sankt Gallen) felé pedig a Duna mentén, Pozsonyon és Magyaróváron át vezetett az út. Míg a késő középkorban az utóbbiak közül még egyértelműen a Pozsonyon át haladó volt a jelentősebb, az 1540-es évektől — elsősorban az oszmánok magyarországi be-

79 ÖStA Wien, AVA FHKA HKA NÖHA rote Nr. 289/2. [W 61/c/50B.] fol. 598–604. *Gecsényi Lajos* szíves közlése.

80 *Bessenyei*, 2007. 50–52. p.; *Teke*, 2007. 989–990. p.; *Gecsényi*, 2008.

81 Az utóbbiakra számos aspektusból l. *Tózsá-Rigó*, 2008a; *Tózsá-Rigó*, 2008b; *Tózsá-Rigó*, 2009a; *Tózsá-Rigó*, 2009c; *Tózsá-Rigó*, 2011a; *Tózsá-Rigó*, 2012a.

82 Mind a mai napig alapvetőek az alábbi magyar és szlovák munkák: *Pach*, 1968; *Kazimír*, 1973; *Kazimír*, 1976; *Zimányi*, 1976; *Pach*, 1994., ill. még az utóbbi időben is napjaink államhatárainak nehezen elfogadható szemléletben: *Kohútová – Vozár*, 2006.

rendezkedése következtében — a Győr–Magyaróvár–Bécs útvonal vált meghatározóbbá.⁸³

Ezt a lényeges változást jól mutatja, hogy 1531-ben még a pozsonyi határ-vám filiáléjaként hozták létre a magyaróvári harmincadot, amelyet 1550 táján már önálló vámhelyé (úgynevezett főharmincaddá) szerveztek. Az 1570-es években a magyaróvári főharmincad pedig már mintegy négyszer annyi jövedelmet hozott a kincstárnak, mint a pozsonyi.⁸⁴ Pozsony számára emellett hátrányt jelentett Nagyszombat kereskedelmi szerepének fokozatos növekedése, és ezzel a Morvaországon át a délnémet területekre vezető útvonal erősödése is.⁸⁵ Ezeket csupán a dunai folyami szállítás részleges megőrzése ellensúlyozta, bár a pozsonyi hajómesteri (*Schiffmeister von Pressburg*) poszt felállításával — elsősorban a katonaság ellátása terén — az Udvari Kamara befolyása is növekedett.⁸⁶

Hasonló mondható el a pozsonyi postamesterről (*Postmeister von Pressburg*) is. E tisztséget a század folyamán végig a Paar család tagjai töltötték be, akik 1583-ig a bécsi főpostamester (*Obersthofpostmeister*), utána pedig a Bécsben székelő alsó-ausztriai postamester (*niederösterreichischer Postmeister*) igazgatása alá tartoztak.⁸⁷ Ugyancsak más pénzügyigazgatási szerv, nevezetesen az Alsó-ausztriai Kamara és a magyarországi főélelmester (*Oberstproviandmeister in Ungarn*) ellenőrzése alá tartozott a pozsonyi vár élelmezési tisztje (ném. *Proviandbefürderer in Pressburg*, lat. *curator annonae*, a XVII. századi forrásokban ném. *Prowiantverwalter*, lat. *annonae vicegerens*). Végül e tisztségviselők sorában még a pozsonyi sókamarát vezető sóprefektus (*praefectus salium*) említhető.⁸⁸

A fentiek összességében azt mutatják, hogy a XVI. század folyamán Pozsony szerepe a távolsági kereskedelemben valamelyest csökkent. Regionális funkcióját viszont mind a marha-, mind a gabona- és borkereskedelem területén nagyjából sikerült megőriznie,⁸⁹ noha a kereskedelemben bekapcsolódó nemesek, hivatalno-

83 Miként ezt *Gecsényi Lajos* számos írásában kimutatta: *Gecsényi*, 2002; *Gecsényi*, 2005.

84 *Kenyeres*, 2003b. 94. p.

85 *Štefan Kazimír* feldolgozásait a magyar gazdaságtörténészek ugyan régóta jól ismerik, mégis érdemes rájuk ehelyütt is felhívni a szélesebb magyar olvasóközönség figyelmét. *Kazimír*, 1970; *Kazimír*, 1973; *Kazimír*, 1974; *Kazimír*, 1986.

86 Újabbán I. *Federmayer*, 2007b.

87 *Kenyeres*, 1999; *Wurth*, 2001. (sajnos az előbbi magyar tanulmány ismerete nélkül)

88 *Kenyeres*, 2004b. 377. p.; *Federmayer*, 2010. 5. p.

89 A kérdéskör egymást sajnos nem mindig kellő mértékben hasznosító feldolgozásai: *Kazimír*, 1986; *Bađurik*, 1990; *Tózsza-Rigó*, 2009a; *Tózsza-Rigó*, 2009d; *Tózsza-Rigó*, 2012a.

kok és katonák a városi polgárságnak egyre komolyabb konkurenciát jelentettek. Miközben tehát Pozsony szinte teljességgel képes volt átvenni az egykori magyar főváros (Buda) belpolitikai szerepét, a pénzügyigazgatás és a kereskedelem területén ez csak részlegesen sikerült.

6. Virtuális uralkodói rezidencia — új koronázóváros

A fenti sokrétű szerepkörökhöz a XVI. század közepén még két újabb csatlakozott. Mivel az 1540-es évektől I. Ferdinánd már csaknem minden országgyűlésen részt vett, hogy a Habsburg Monarchia számára katonai és gazdasági szempontból egyre fontosabb Magyarország rendjeivel személyesen tárgyalhasson (lásd ismét az 1. táblázatot), Pozsonyban számára megfelelő méretű, minőségű és jelentőségű szállást kellett biztosítani. Ez nem volt könnyű feladat. A bécsi udvar és a magyar rendek ennek helyszínét végül együttesen nem a városban, hanem a felette magasodó várban találták meg.⁹⁰ Ezt a XV. század elején reprezentatív igényekkel még Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) építtette ki, ám rezidenciaként nem használta. Állandó uralkodói palotaként természetesen Ferdinánd és utódai sem éltek vele, hiszen udvarukat a bécsi *Hofburg*ban, majd II. Rudolf a század végétől a prágai Hradčínban rendezte be. Ennek ellenére a pozsonyi vár hamarosan mégis alkalmi, illetve virtuális magyar uralkodói rezidenciává vált.

Ezt jelentősen elősegítette, hogy a magyar rendek egyik legfőbb követelése a XVI. században az volt, hogy az uralkodó vagy az őt helyettesítő főherceg lakjon állandóan Magyarországon.⁹¹ Az osztrák–német, cseh–morva és magyar–horvát területekből összeálló Habsburg Monarchiában (mint összetett államában, ném. *zusammengesetzter Staat*, angolul *composite state*) ez ugyan megvalósíthatatlan volt,⁹² a magyar rendeknek azt mégis sikerült elérniük, hogy az országgyűlések idején a regnáló uralkodók (I. Ferdinándtól II. Mátyásig) szinte kivétel nélkül a pozsonyi várban lakjanak. Másként szólva magyarországi tartózkodásaik idején a várat, mint magyar uralkodói rezidenciát használják szállásul, udvartartásuk helyszínéül és a döntéshozatal számára egyaránt.

90 A pozsonyi vár XVI. századi történetére — a régebbi szlovák és magyar irodalmat is összegezve — *Fiala – Šulcová – Krútky*, 1995; alapvető még *Šulcová*, 1992. A magyar kutatások a XVII. század vonatkozásában hoztak jelentősebben újat: *Galavics*, 1985; *Kelényi*, 1999. stb.

91 *Pálffy*, 2010b. 97–98. p.

92 Részletesen l. *Winkelbauer*, 2003. I. 25–310. p.

Mindehhez természetesen szükség volt a pozsonyi vár jelentősebb átépítésére és modernizálására, azaz alkalmi rezidenciává alakítására, aminek során az többek között újjáépített lovagteremmel, várkápolnával, reneszánsz falképekkel és aranyozott stukkómennyezetekkel gazdagodott. Ez első lépésben az 1550–1560-as években valósult meg, többek között olyan ismert építészek és festők bevonásával, mint Pietro Ferabosco, Giulio Licino, Antonio Abondio, Jacopo Strada, Ulisses da Volter stb., akik a Habsburgok tényleges bécsi rezidenciáján is marandót alkottak.⁹³ Elegendő ezzel kapcsolatban Ferabosco napjainkban is megcsodálható nevezetes *Schweizertorjára* gondolni.⁹⁴

Így ettől kezdve szinte a teljes kora újkorban az egykori budai királyi palota funkcionális és építészeti szerepét a két magyar főváros, Bécs és Pozsony rezidenciái ugyancsak együtt örökítették tovább. Míg az előbbi (1583 és 1612 között Prágával együtt) a Habsburg-uralkodók udvarának, udvartartásának és központi kormányzatának tényleges helyszíne lett (nem számítva persze a császár- királyok gyakori utazásait), addig az utóbbi magyarországi tartózkodásaik idején vált alkalmi, azok között pedig virtuális magyar uralkodói rezidenciává, bár évszázadról évszázadra változó hangsúlyokkal. Sőt, a pozsonyi királyi palota mint magyar uralkodói rezidencia materiális valóságában szimbolikus szerepet is betöltött, hiszen különleges épített jele volt a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli 'külső szuverenitásának'.

A virtuális uralkodói rezidencia a magyar országgyűlések idején kelt valódi, ám ekkor is csak alkalmi-átmeneti életre. Ezek során a lovagteremben (a korabeli forrásokban *Ritter- oder Tafelstube, maior stuba, hypocaustum interius, conclave sive palatium magnum, triclinium equitum*) az uralkodó számára baldachinos trónszéket állítottak, itt fogadta a rendek képviselőit, akik itt kapták meg tőle az uralkodói előterjesztéseket (*propositiones*). Majd a diéták alatt a magyar király végig itt tartotta az audienciákat, itt egyeztetett a rendek képviselőivel, itt tettek esküt az újonnan megválasztott vagy kinevezett országos főméltóságok.⁹⁵ Emiatt a pozsonyi várpalota szobáit a XVII. század közepére fokozatosan a bécsi *Hofburg*, azaz az állandó rezidencia hasonló funkcionális tereinek megfelelően használták és nevezték el (*Antecamera, Kämmerertafelstube, Wartstube, Ratstube*

93 Újabbán a régi irodalmat is összegezve: *Fidler*, 2009. 35–36. p.; *Ludiková*, 2009a. 44–45. p.

94 *Holzschuh-Hofer – Beseler*, 2008. 643–660. p.; a magyar irodalomból vö. *Farbaky*, 2003.

95 Miként ezt Lőcse város követének, Daniel Türcknek a naplója már az 1550-es évekből számos példával bizonyítja. OSzK Budapest, Kt. Quart. Lat. 556. p. passim, ill. a régebbi irodalomból l. *Garády*, 1871. 15–30. p.

stb.).⁹⁶ 1608-tól pedig már az uralkodókoronázások utolsó eseményét, a nyilvános lakomát is a vár legreprezentatívabb termében tartották. Sőt, IV. Ferdinánd 1647. júniusi szertartásától az előző évtizedben újjáépített palota termeiben látta vendégül a magyar uralkodó a teljes magyarországi politikai elitet és a Habsburg-udvartartást.⁹⁷

Az utóbbi két példa is jól jelzi Pozsony másik újabb szerepkörét. A várbeli magyar rezidencia kiépítését a gyakori országgyűlések mellett döntően elősegítette, hogy Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember 8-i ceremóniájától hosszú időre Pozsony vált a Magyar Királyság új koronázóvárosává.⁹⁸ Noha a XVII. században az említett négy soproni diétából három király- és királyné-koronázással is együtt járt (1622: II. Ferdinánd második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna; 1625: III. Ferdinánd; 1681: I. Lipót harmadik felesége, Eleonóra Magdolna), amiről a kutatás gyakran megfélekedezik,⁹⁹ ennek ellenére Pozsony vezető szerepe e téren sem kérdőjeleződött meg. A XVI. század második felének mindhárom király- és királyné-koronázását (1563. szeptember 8.: I. Miksa, szeptember 9.: felesége, Mária királyné, ill. 1572. szeptember 25.: I. Rudolf király) itt tartották, ám a három fenti kivételével az összes a XVII. századit is. Sőt, ez a hagyomány azután egészen 1830-ig, V. Ferdinánd koronázásáig kitartott. A XVIII. században is csupán I. Ferencet és második feleségét (Bourbon Mária Teréziát) koronázták másutt, mégpedig Budán, 1792. június elején. Így túlzás nélkül kijelenthető, hogy a törökök által 1543-ban elfoglalt régi magyar koronázóváros, Székesfehérvár helyett 1563-tól az egész kora újkorban Pozsony vált a magyar uralkodókoronázások legfontosabb helyszínévé.

Pozsony e kiemelkedő funkciójáról valójában már 1561 márciusában döntés született.¹⁰⁰ Miután ugyanis ekkor megkezdődtek a tárgyalások a korosodó I. Ferdinánd fia, Miksa főherceg magyar királlyá koronázásának előkészítéséről, annak helyszínéül az ekkor Bécsben összegyűlő magyar tanácsosok az uralkodó számá-

96 A szlovák irodalomból alapvető: Šulcová, 1992; a magyarból vö. még Galavics, 1985; Kelényi, 1999.; Pálffy, 2004. 1056–1057. p.; a bécsi udvarra a régebbi irodalommal: Hengerer, 2004. 218–242. p.

97 Pálffy, 2004. 1054–1059. p.

98 A modernebb magyar, szlovák és osztrák irodalomból l. Benda – Fügedi, 1979. 134–149. p.; Edelmayer, 1990. 178–205. p.; Tomovičová, 2002; Holčík, 2005. 16–30. p.; Pálffy, 2008; Pálffy, 2009a; Pálffy, 2009c; Pálffy, 2012.; ill. újabban szlovákul az 1608. évi koronázása. Bada, 2012.

99 Üdítő kivétel: Etényi, 2000.

100 Pálffy, 2008; Pálffy, 2009a; Pálffy, 2009c; Pálffy, 2012.

ra készített javaslatuk legelején rögtön és egyhangúlag Pozsonyt nevezték meg: „mivel a törökök Székesfehérvárt [1543-ban] elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk [Miksa főherceg] koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg.”¹⁰¹

I. Ferdinánd és idegen tanácsadói vita nélkül fogadták el a magyar tanácsosok e javaslatát.¹⁰² Az utóbbiak döntését a város éppen azon új szerepkörei magyarázták, amelyeket az előző alfejezetekben ismerhetett meg az olvasó. A Magyar Királyság új fővárosának sokrétű országos politikai, igazságszolgáltatási, pénzügyigazgatási és gazdasági feladatköreit így szimbolikusan szólva a koronázóvárosi funkció „koronázta meg”.

A magyar tanácsosok 1561. március 26-i, közel ötoldalas, latin nyelvű javaslata, amelyet az 1563 őszi ceremónia előtt kis módosítással újfent megerősítettek,¹⁰³ a kora újkori magyar királykoronázások „forgatókönyv-tervezetének” nevezhető. Segítségével ugyanis Magyarország új fővárosában a magyar uralkodókoronázások korábbi hagyományait igyekeztek továbbörökíteni. Ennek érdekében Oláh Miklós esztergomi érsek–főkancellár és Nádasdy Tamás nádor vezetésével gondosan átnézték a Római főpapi szertartáskönyvet (*Pontificale Romanum*), az esztergomi egyház régi kiváltságleveleit (*antiqua ecclesiae Strigoniensis privilegia*), a magyarok krónikáit (*chronica Hungarorum*), nyilván Thuróczy János és Antonio Bonfini műveit. Emellett azon tapasztalataikat is rögzítették, melyeket részben felmenőiktől hallottak, részben néhányan (köztük éppen az egyházi és világi elit említett vezetői) még I. Ferdinánd vagy Szapolyai János szertartásán Székesfehérvárott személyesen láttak. Nádasdy nádor és a jogtudós győri püspök

101 „*Quum itaque occupata per Turcas Alba Regali, coronatio serenissimi regis Bohemiae, domini nostri clementissimi, in veteri et ex antiqua consuetudine ad hunc actum deputato loco, fieri nequeat, ea Posonii in ecclesia collegiata Sancti Martini fieri debere videretur.*” Pálffy, 2008. 500. p. Nr. 1.

102 ÖStA Wien, HHStA RHR Prot. Bd. 20b. unfoliert, 26. März 1561.

103 „*De ceremoniis in coronatione serenissimi regis Hungariae, Maximiliani Secundi anno 1563 octava die Septembris.*” ŠA Levoča, MML XXI/76. Miscellanea 17. seculi [sic!], fol. nélkül, vö. még ugyanitt az említett Daniel Türck publikálatlan részletes jelentését a koronázásról: ŠA Levoča, MML III/11a. Nr. 5. (1563. szept. 12.)

(1554–1565), Gregoriánczy Pál saját kezű, latin nyelvű beadványai napjainkig fennmaradtak.¹⁰⁴

Mindezeknek köszönhetően a magyar tanácsosok az új helyszínen a régi hagyományokat összességében hosszú távra kihatóan vitték tovább. A székesfehérvári ceremóniát mind helyszíneiben, mind elemeiben, mind jellegében többségében sikeresen „másolták le”, miként erről a magyar királyi titkár, Liszthy (Listhius) János beszámolója több helyütt is megemlékezett.¹⁰⁵

Az első pozsonyi koronázás számos tekintetben mégis különbözött székesfehérvári elődeitől, ami hosszú távon ugyancsak meghatározta a későbbi ceremóniák alakulását. Mégpedig elsősorban éppen annak köszönhetően, hogy egyrészt Pozsony nem egyedül, hanem Béccsel együtt osztozott Buda egykori fővárosi szerepén, és így vára is csak a virtuális magyar udvar helyszíne lehetett, másrészt mindeközben maga a Magyar Királyság a Habsburg Monarchia rész lett, mint erről már több helyütt szóltunk.

Az előbbi következményei voltak, hogy az önálló magyar udvar, illetve intézményi szervezete hiányában a Habsburg-udvartartás bizonyos szereplői, tisztségviselői és intézményei is feladatot kaptak a pozsonyi koronázások alkalmával. A bécsi udvar előkelői végig kiemelt helyen vehettek részt a szertartáson, a császári testőrség (a *Hartschier*-gárda) a színhelyek biztosításában, a *Hofkapelle* pedig a zenei repertoár gazdagításában vállalt a magyarokkal együtt szerepet, miközben a koronázási bankettre a *Hofküche* főzte az ételeket.¹⁰⁶

A magyar állam Habsburg Monarchiához való csatlakozásáról a koronázásokon ugyanakkor két dolog tanúskodott leginkább. Egyrészt a monarchia egyes országait és tartományait címeres köpenyeikkel (*Wappenrock*) jelképező négy (a XVII. században már öt) herold: rangsorrendben a német-birodalmi, a magyar, a cseh és az osztrák.¹⁰⁷ Másrészt a ceremónián megjelenő német birodalmi felségjelvények (*Reichsinsignien*) másolatai, amelyek a szép számú jelenlévő számára érzékletesen mutatták, hogy a magyar trónon is a Német-római Császárság uralkodója ül, aki a Magyar Királyság legfőbb reprezentációs ünnepségén utód-

104 Nádasy tervezetének kiadása: *Pálffy*, 2009a. 309–310. p.; Gregoriánczy még kiadatlan javaslata: MNL OL Budapest, I 45, ad 7/1563, fol. 53r–56v.

105 *Kovachich*, 1790. 20. p. stb.

106 *Pálffy*, 2009c; *Pálffy*, 2012; a zenére külön is idézhetőek a szlovák zenetörténeti kutatások figyelemre méltó eredményei: *Rybarič*, 1990 és *Kačič*, 2003.

107 1563: „*vier ehrnholden*” *Edelmayer*, 1990. 197., 200. p. Az öt herold jól látható az I. Lipót 1655. évi koronázását bemutató ismert metszeten. *Holčik*, 2005. 39. p. és *Pálffy*, 2010c. 30. p. 5. ábra.

ja vagy felesége koronázása esetén e legmagasabb tisztségében jelenik meg.¹⁰⁸ Ám ugyanezt szimbolizálták az említett Pietro Ferabosco díszes, architektonikus jellegű, bár csak efemer diadalkapui is.¹⁰⁹ Ezek a Grössling-szigetet a déli Duna-parttal összekötő hajóhid végein álltak, és rajtuk I. Ferdinánd császár kétféjű fekete sasos, valamint kétoldalt Miksa főherceg és felesége, Mária címerei díszeltek — miként ezt a Zsámboky János (Johannes Sambucus) fogalmazta és az ő latin nyelvű versével gazdagított, színes röplap képe ábrázolja.¹¹⁰

Mindezen új elemek ellenére a magyar politikai elit kitartásának köszönhetően a pozsonyi koronázási ceremóniák a teljes kora újkorban mindvégig kiválóan mutatták Magyarországot még közép-európai tekintetben is meghatározó egykori politikai jelentőségét, régi hagyományait, szuverenitását és rendiségének erejét. Ez valósult meg a Magyar Korona országai teljes számban éppen 1563-ban és 1572-ben, Pozsonyban megteremtett koronázási zászlainak felvonultatásával éppúgy,¹¹¹ mint a szertartásokon kiemelkedő pozíciókat betöltő magyar főpapok és arisztokraták politikai, hatalmi, művészeti és önreprezentációjával.¹¹² Ám a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós főkapitány vezette több mint 2300 főnyi magyar lovassereg — amelynek nagy része pompás huszáröltözetben és aranyos-ezüstös fegyverekben díszelgett — koronázás előtti katonai felvonulása 1563 augusztusának végén (a Habsburg-udvartartás ugyancsak több ezer főnyi lovas és gyalogos csapatával kiegészülve) a királyság katonai jelentősége mellett a Habsburg Monarchia haderejének szimbolikus kinyilvánítására is kiváló alkalmat kínált.¹¹³

Így fenti sokrétű politikai és igazgatási szerepköreinek, valamint virtuális magyar uralkodói rezidenciájának köszönhetően — ahol 1608 végétől ráadásul már a Prágából Magyarországra visszahozott Szent Koronát, a magyar államiság egyik legfőbb szimbólumát is örizték¹¹⁴ — Pozsonyt joggal tarthatjuk a korabeli Magyar Királyság (egyik) fővárosának. Miként a német nemes, Jakob Phendler útinaplója 1638 februárjában — nyilván az ekkori királyné-koronázó diétán általa hallottak vagy tapasztaltak alapján — már egykorúan is oly találóan összegez-

108 Pálffy, 2007. 345–346. p.

109 Galavics, 1987. 229–230. p.; Mikó, 2002. 299. p. Nr. 280.

110 Ludiková, 2009b. 40. p. Nr. III.1.12.; Ludiková, 2009c. és újabban Gyulai, 2012.

111 Részleteiben l. Pálffy, 2010c.

112 Pálffy, 2004; Pálffy, 2009c. 156–159. p.; Pálffy, 2012. 20–22. p.

113 Erről részletesen újabban l. Gulyás, 2012.

114 Benda – Fügedi, 1979. 150–160. p.; Teszelszky, 2009. 159–214. p., ill. a szlovák kutatásokból újabban l. Mačuha, 2012.

te: „*Stadt Preßburg, welche an der Thonaw ligt, undt der Zeit auß Mangel der königlichen Haupt- undt Residentzstädt, Offen undt Stuelweisenburg (als die der Türckh innen hat) für die Hauptstadt in Ungern gehalten wirdt...* [kiemelés tölem — P. G.]”¹¹⁵

7. Menedékhely és szellemi központ a török hódítások után

A XVI. századi Pozsony politikai-társadalmi fejlődését a fentiekén túl még egy további tényező befolyásolta. A város egyike lett a Kárpát-medence azon településeinek, amelyek a törökök által Magyarországon elfoglalt igen jelentős (1566-ra már mintegy 120.000 km²-nyi) nagyságú területekről érkező különféle menekült intézmények, egyházi és világi tisztségviselők, nemesek, polgárok és kereskedők menedékhelyei lettek. Ám a város e téren összességében még szélesebb körben kényszerült osztozni más településekkel, mint ez a fővárosi funkciók terén történt. Bécs mellett ugyanis Nagyszombat, Sopron, Kassa, Debrecen, Nagyvárad és Kolozsvár is sokak számára kiemelt menedékhelynek számított.¹¹⁶ Mindez elsősorban Pozsony már említett sokrétű igazgatási szerepkörével, viszonylag kis alapterületével és többségében német anyanyelvű polgári lakosságával állt összefüggésben.

Miközben az állami és rendi intézmények egy igen meghatározó része (kamara, királyi helytartóság, diéta, országos bíraskodás) az 1520–1530-as évek fordulóján Budát elhagyva Pozsonyban lelt menedékre, és juttatta a várost egyre kiemelkedőbb országos szerephez, ugyanez az egyházi intézmények, a kereskedő polgárság és a nemesség esetében csak sokkal kisebb mértékben volt igaz. Noha az esztergomi érsekek és királyi helytartók Várday Páltól kezdve — miként erről már szóltunk — mind rendelkeztek Pozsonyban palotával, sőt idejük egy jelentős részét itt töltötték, egyházmegyei és kulturális központjuknak mégsem a Duna-parti várost választották. A még többnyire Pozsonyban székelő Várday Pált követően, Oláh Miklós érsektől kezdve ugyanis — úgy tűnik — egyenesen tudatosan arra törekedtek, hogy a belpolitikai és országirányítási, illetve az egyházi, egyházigazgatási és kulturális centrum másutt legyen.

115 KEVC Spišská Nová Ves; E II. 1. fol. 481r. (1638. febr. 14.)

116 Szakály, 1995 és Bessenyei, 2007. passim.

Az utóbbi célra logikusan kínálkozott a közeli Nagyszombat szabad királyi városa, amely 1543 után az esztergomi káptalannak nyújtott menedéket,¹¹⁷ mely intézmény már csak praktikus okokból sem költözhetett Pozsonyba, az utóbbi ugyanis az itteni társaskáptalan székhelye volt. Így Nagyszombat az 1550-es évek közepétől Oláh érsek döntésének köszönhetően egyszerre lett a magyarországi katolikus egyház és az esztergomi egyházmegye új központja.¹¹⁸ A világi és az egyházi kormányzat szétválasztását érzékletesen jelzi, hogy míg Oláh pozsonyi érseki-helytartói háza a XVI. század második felében mindvégig a felsőtábla helyszíne maradt, addig Nagyszombat a magyarországi katolicizmus első városává és a katolikus újjáéledés bölcsőjévé vált. Oláh 1554-ben itt egyesítette a városi és a káptalani iskolát, alapított 1558-ban egyházmegyei szemináriumot, az érseknek pedig zsinataik többségét itt tartották, egyházmegyéjüket innen kormányozták. Ám ugyanerről tanúskodott a jezsuiták legkorábbi magyarországi kollégiumalapítása 1561-ben.¹¹⁹

Így Pozsony a XVI. század második felében „csupán” a város nyugati részén külön utcát elfoglaló társaskáptalan székhelye maradt. A városban rendszeresen megforduló nagyszámú magyar politikai elitnek köszönhetően viszont az egyházi intézmény világi funkciója, nevezetesen országos hiteleshelyi szerepköre jelentősen felértékelődött.¹²⁰ Emellett a főváros egyházi arculatát a török előrenyomulás és Erdély elszakadása miatt egyházmegyéiket elvesztett (csanádi, pécsi, váci, szerémi, veszprémi, erdélyi és váradi) püspökök és egyéb egyházi személyek itteni tartózkodása, valamint néhány szerzetes- és apácakolostor lakóinak ide települése erősítette. Az utóbbiak közül hosszabb távon az 1540-es években az óbudai klarisszák Pozsonyba menekülése emelkedett ki.¹²¹ Az előbbieket ugyanakkor gyakran jelentősebb késő középkori egyházi kincstárak (Esztergom, Veszprém, Eger, Óbuda stb.) maradványait mentették át Pozsonyba.¹²² Elegendő szimbolikus mintapéldaként az egykori tényleges magyar rezidenciából, a budai királyi várkápolnából a pozsonyi dómba került és ott maradványaiban évszázadokon át

117 *Laczlavik*, 2012. 74. p. stb.

118 A legfontosabb szlovák és magyar összegzések, amelynek azonban sajnos szintén ritkán hasznosítják egymás eredményeit: *Šimončič – Watzka*, 1988; *Granasztói*, 2000; *Granasztói*, 2004; *Roháč*, 2005; *Bencová – Zervan*, 2009.

119 *Bucko*, 1940; *Fazekas*, 2003; *Fazekas*, 2005; *Frimmová*, 2005.

120 Erről kiválóan tanúskodnak a magyar kutatás által ez ideig szisztematikusan csak ritkán hasznosított hiteleshelyi jegyzőkönyvek. SNA Bratislava; HMBK aut. prot.

121 *Horn*, 1992; *Stančiaková*, 2006a; *Stančiaková*, 2006b; *Kušniráková*, 2007.

122 Számos példa: *Mikó*, 1993; *Mikó*, 1996; *Ludiková*, 2005; *Ludiková*, 2009a; *Mikó*, 2012.

örzött Alamizsnás Szent János ereklyére gondolnunk, amely a már idézett német nemesnek, Jakob Phendlernek is felkeltette figyelmét 1638-ban.¹²³

A fentiekén túl Nagyszombat még egy további szempontból Pozsonynál is fontosabb menedékhelyé vált. Míg Buda, Székesfehérvár és más török uralom alá került városok német polgársága az 1530–1540-es években nagyjából Bácsbe települt át,¹²⁴ addig magyar kereskedőpolgárai igen jelentős számban Nagyszombatban leltek új lakóhelyre.¹²⁵ Ebben több tényező játszott szerepet. Egyrészt Pozsony a belpolitikai élet új központjaként — a külső szemtanúk szerint is csekély alapterülete miatt¹²⁶ — egyre zsúfoltabb településsé kezdett válni. Másrészt a pozsonyi német polgárság a magyar kalmárok irányában érthetően kevésbé volt befogadó, mint a nagyszombati magyar polgárközösség, amely gyorsan reagált a marhakereskedelem nyújtotta, már említett lehetőségekre. Így a kor legjelentősebb magyar kalmárai majd mind itt (s nem Pozsonyban) rendelkeztek házzal és polgárjoggal, köztük a neves Thököly Sebestyén éppúgy, mint a kettős-kémként is szolgált Trombitás János.¹²⁷ Sőt 1603-ban maga a pozsonyi Magyar Kamara állapította meg, hogy a tizenöt éves háború (1591–1606) alatt a magyar kereskedők közül sokan itt húzták meg magukat, és építettek felhalmozott vagyonukból takaros polgárházakat.¹²⁸ Más hódoltsági társaik ugyanakkor északra vagy keletre menekülve elsősorban Kassán, Nagyváradon és Kolozsvárott találtak boldogulást.¹²⁹

Végül, ami a török területekről menekülő (főként magyar, kisebb részben horvát) nemeseket érinti, ők nem vagy elsősorban nem a városokban, hanem a védettebb vármegyékben leltek országszerte új lakóhelyekre — a nyugati Soprontól Pozsony, Nyitva vagy Bars megyéken át a keleti Abaújig egyaránt.¹³⁰ Pozsony városában így elsősorban azok szereztek közülük házat vagy szállást, akik a Magyar Királyság belpolitikájának, igazságszolgáltatásának és pénzügyigazgatásának fentiekben bemutatott irányításában vállaltak különböző szinteken szerepet —

123 KEVC Spišská Nová Ves; E II. 1. fol. 481r–482v.

124 *Gecsényi*, 2008.

125 *Bessenyei*, 2007. 47–49. p.

126 L. például Tilemann Stella leírását 1560-ból: *Opll*, 1996–1997. 337. p. vagy Zsámboky Jánosét az 1560-as évekből: *Gyulai*, 2012. 139. p.

127 Thököly: *Újváry*, 1992; *Gecsényi*, 1995; Trombitás: *Szakály*, 1995. 219–387. p.

128 *Takáts*, 1927. 159–160. p.

129 *Bessenyei*, 2007. passim.

130 *Dominkovits*, 1999; *Pálffy*, 2000. 148–154. p.; *Pongrácz*, 2004.

miként erről az 1624. évi pozsonyi szállásjegyzék számos példával tanúskodik.¹³¹ E menekült nemesek felbukkantak mind a királyi helytartók udvartartásának nemes tagjai, mind az országos igazságszolgáltatás tisztségviselői, mind a Magyar Kamara nagy többségében ugyancsak nemesi származású tanácsosai között.

A belpolitika és a pénzügyigazgatás irányításában a XVI. században vezető szerepet játszó főpap helytartókhöz kötődő, menekült nemesi rétegre kiváló példaként szolgál az ez ideig alig vizsgált öcsényi Baranyai család esete.¹³² A nevének megfelelően valóban a Dél-Magyarországról származó família a késő középkorban még éppen a Jakob Phendler útinaplójában említett rezidencia- és koronázóvárosokban (Székesfehérvárott és Budán) bírt házat, a Mohács utáni évtizedekben egyik tagjuk (Mátyás) viszont már a Komárom megyei Tata várának kapitánya és várnagya volt. Az utóbbi fia (Tamás) Várday Pál, unokái (Bálint és István) pedig Újlaky Ferenc és Fejérvöly István helytartókkal kerültek kapcsolatba, sőt közelebbi rokonságba, miközben a török előrenyomulás után Pozsony és Nyitra megyében, illetve Pozsony városában találtak új életre, tisztségekre és birtokokra, vidéki kúriákra (Deáki, Hódi, Vedrőd stb.) és pozsonyi városi házra egyaránt.

Mégpedig olyan tisztségekre, amelyek mind kötődtek Pozsony fentiekben bemutatott országos szerepköréhez. Az 1594-ben elhunyt Baranyai Bálint az 1570-es években több alkalommal még csupán Pozsony vármegye dikátora volt, innen azonban a személynöki ítélőmester (1576–1586) posztján vezetett karrierje a magyar kamarai tanácsossáig (1586–1594). Testvére, az 1603 táján meghalt István még többre vitte. Ő Verancsics Antal érsek–helytartó udvartartásában (1572/73) kezdte pályáját, majd az 1580-as években ugyancsak többször volt Pozsony vármegye dikátora. Fejérvöly István helytartó vejeként azután az esztergomi érsekek sokat emlegetett pozsonyi palotájának provizora (1574–1599) lett, hogy élete delelőjén egészen a helyettes nádori helytartó (*viceprolatinus*, másként *vicegerens propalatinus*, 1601–1603) tisztjébe emelkedhessen, mégpedig a neves történétíró, Istvánffy Miklós nádori helytartó (1581–1608) mellé.

Hozzájuk hasonlóan ugyancsak Pozsonyban, a királyság belpolitikai fővárosában ért pályája csúcsára a horvát származású Andreasics és Kitonics család egy-egy kiemelkedő tagja, mindenekelőtt magas szintű jogtudásának köszönhe-

131 *Federmayer*, 2003. passim.

132 A család történetének feldolgozását szlovák kollégámmal, *Frederik Federmayer*rel külön kötetben tervezzük. Az itt közölt adatok ennek előkutatásaiból származnak. Vö. még a XVII. századból az ugyancsak Baranya megyéből származó inkei Loránt család kapcsán: *Federmayer*, 2009.

tően. Andreasics Mátyás és Kitionics János királyi jogügyigazgatók (*causarum regalium director*, 1591–1597, ill. 1609–1618) posztjukról azután még a jóval jövedelmezőbb kamarai tanácsosságra is képesek voltak Pozsonyban előrelépni, sőt a magyar fővárosban házat vásárolni.¹³³

Bár Nagyszombat — különösen majd Pázmány Péter esztergomi érsek egyetemalapításának (1635) köszönhetően — a művelődés és iskoláztatás országos központjaként megelőzte Pozsonyt, ennek ellenére a Duna-parti város is fontos szellemi centrum maradt. Sőt, a XVI. század folyamán a sokat emlegetett királyi helytartók és kamaraelnökök, elsősorban Radéczy István és Fejérvölgy István udvara a magyarországi késő reneszánsz kultúra, tudomány és szellemi élet egyik központja lett. Mégpedig olyan késő humanista szellemi műhely, amelyben politizáló vagy menekült püspökök (pl. a törvénykiadó és könyvgyűjtő Mossóczy Zakariás), országos hivatalnokok (pl. a történetíró Istvánffy Miklós nádori helytartó) éppúgy megfordultak, mint magyar arisztokraták (pl. a könyvgyűjtő Batthyány Boldizsár), az előbb említett jogtudó kamarai tanácsosok és más kincstári hivatalnokok (pl. Rakovszky Márton titkár), művelt pozsonyi polgárok (pl. a versíró orvos, Georg Purkircher) vagy a neves magyar származású bécsi udvari orvos és történetíró, Zsámboky János.¹³⁴ Soraikat a pozsonyi káptalan irodalmár és könyvgyűjtő prépostjai (pl. a századvégen Monoszlóy András) és kanonokjai egészítették ki.¹³⁵

Összejöveleikre a rendszeres diéták, országos bíraskodási időszakok és kamarai ügyintézkedések gyakran kínáltak alkalmat. Így a század második felében a magyar főúri és főpapi rezidenciák, további az erdélyi fejedelmi udvar mellett a királyi helytartók pozsonyi udvara is meghatározó mértékben kivette részét abból, hogy ez az időszak a magyarországi művelődés egyik aranykora lehetett.¹³⁶ Érzékletesen bizonyítják ezt a pozsonyi dómba temetkező, de Nagyszombatban is tanító németalföldi humanista, a neves Arisztotelész-szakértő, Nicasius Ellebodus 1573-ban éppen Pozsonyból Padovába Gian Vincenzo Pinellinek, Zsámboky egyik ismert humanista tudós- és könyvgyűjtő-társának írott sorai.

133 *Fallenbüchl*, 2002. 38., 158. p.; *Fallenbüchl*, 1968 és *Federmayer*, 2003. passim; Kitionichra újabban *Kitionic*, 2004.

134 A legfontosabb magyar és szlovák szerzőktől származó összegzések: *Iványi*, 1926; *Vantuch*, 1975; *Okál*, 1979–1983; *Ritoókné Szalay*, 2002; *Almási*, 2009; *Bobory*, 2009; *Komorová*, 2009.

135 A dómba temetkező Monoszlóyra: *Peisch*, 1941; ill. újabban vö. még *Fazekas*, 2006, ill. a 15. századi előzményekre: *Hlavačková*, 2008.

136 *Péter*, 1995. passim; *Pálffy*, 2000. 218–222., 237–240. p.; *Monok*, 2012.

Ezekben ugyanis azt fejtegette, ha Isten békét ad Magyarországnak, akkor ez az egyik legalkalmasabb hely tudományos tervek megvalósítására.¹³⁷

8. Pozsony új funkcióinak hatása a városfejlődésre

Bár az új magyar főváros fentiekben bemutatott funkcióinak a város fejlődésére gyakorolt hatását a jövőbeli kutatások remélhetőleg számos eddig még kevésbé ismert aspektusból alaposan részletezni fogják,¹³⁸ néhány országos szempontból is meghatározó jelenségre tanulmányunk végén érdemes felhívni a figyelmet. Fővárosi szerepköreinek köszönhetően ugyanis a szabad királyi város élete a XVI. században alapvetően megváltozott.

Noha a török frontvonal az 1540-es évek közepén Pozsonytól délkeletre már csupán mintegy 150 kilométernyire húzódott, elsősorban Komárom, Győr és Érsekújvár várainak köszönhetően az új főváros sohasem került az oszmánellenes végvárak sorába. Így a védettebb hátszországban fekvő, a város uralkodói katonasággal való felszerelésére sem volt szükség, ellentétben például az erődvárosokká (*Festungsstadt*) kiépített Béccsel és Győrrel, vagy az újonnan emelt Érsekújvárral.¹³⁹ Sőt, maga a pozsonyi vár, azaz a virtuális magyar uralkodói rezidencia sem kapott jelentősebb helyőrséget (a XVII. században is csupán a korona őrzésére,¹⁴⁰ illetve nagy háborús időszakokban), bár bemutatott átépítése folyamán egy kisebb hadszertárat (lat. *armamentarium*, ném. *Zeughaus*) kialakítottak benne.¹⁴¹ Az 1529. évi nagy török hadjárat idején ugyanakkor biztonsági okokból a városfalon kívüli jelentősebb épületeket, így például több kolostor mellett a Szent Mihály templomot lerombolták és temetőjét is felszámolták, a köveket és a sírköveket a városfalak megerősítéséhez használva fel.¹⁴² A század második felében a koronázási menetek résztvevőit — az uralkodó itt tartott világi esküjének helyszínén — a régi templomra így már csak néhány rom emlékeztette.

137 *Klaniczay*, 1971. 29. p.

138 Ezek egy részének megjelenése a már említett szlovák nyelvű Pozsony-történet 3. kötetében várható (I. a 13. jegyzetben).

139 Ehelyütt csak a legfőbb eredmények emelhetők ki. Bécs: *Vocelka*, 1995; Győr: *Gecsényi*, 1991; Pálffy, 1999; Érsekújvár: *Domokos*, 2000. 20–29. p.; vö. még *Németh*, 2008b.

140 A kérdés legújabb magyar és szlovák összgezése: *Bak*, 1997. és *Macuha*, 2012.

141 *Orság*, 1989.

142 *Ortvay*, 1903. 494–499. p.; *Ortvay*, 1912. 165–167. p.

A másik magyar fővárossal (Béccsel) ellentétben Pozsony ugyan nem vált igazi, csupán alkalmi *Residenzstadt*á, a Magyar Királyság belpolitikai életének és igazgatásának központjaként a késő középkorinál jóval népesebb, mozgalmasabb és sokszínűbb településsé változott. A regionális jelentőségű polgár- és káptalani várost az 1526 és 1608 közötti majdnem félszáz, azaz átlagban másfél évente tartott országgyűlés idején igen nagyszámú magyar országlakó (*regnicola*), nevezetesen arisztokraták, főpapok, nemesek, városi és egyházi követek lepték el. Számukat — különösen a három uralkodókoronázás (1563, 1572 és 1608) alkalmával — a Habsburg-udvartartás népes csoportja tovább növelte, nem is beszélve az ünnepségre érkező osztrák, német vagy cseh nemesekről. Mind a magyar, mind a külföldi nemesek kíséretét ráadásul mindig jelentős szolgahad és személyzet alkotta. Ez összességében azt jelentette, hogy Pozsonyt szinte két évente tetemes számú, a városi magisztrátus hatalma alá nem tartozó nemesi és nem nemesi réteg „szállta meg”. Ez egészen új képet adott a városi korábbi életének.

A nagyszámú nemes és nemtelen idegen személy megjelenése emellett konfliktusok és problémák egész sorát is hozta, hiszen a kis alapterületű városban nem volt elegendő megfelelő szálláshely ennyi ember elhelyezésére. Ráadásul a szálláshelyek kijelölésében a késő középkori magyar udvar hagyományainak megfelelően az ezért felelős magyar királyi lovászmesternek (*agazonum regalium magister*) már mindig egyeztetnie kellett a bécsi udvar kvártélymesterével (*Hofquartiermeister*) és megbízottaival, hiszen a Habsburg-udvar tagjait csak az utóbbiak ismerték.¹⁴³ Pozsony növekvő jelentősége mellett főként e nézeteltérések ismeretében érthető igazán, hogy a XVI–XVII. század fordulójától miért törekedtek a legbefolyásosabb magyar arisztokraták (elsőként a Pálffy, Liszthy/Listhius, Illésházy és Istvánffy család tagjai¹⁴⁴) pozsonyi házvásárlásokra és palotaépítésekre. Ez a XVIII. századra — mint közismert — jelentős mértékben átformálta a város építészeti arculatát.

Emellett a sok idegen még a pozsonyi városvezető réteg jelentősebb átalakulásához is hozzájárulhatott. A XVI. század második harmadától ugyanis a késő középkori vezető famíliák nagy részének helyét az osztrák és cseh tartományokból érkező gazdag kereskedő, szőlőbirtokos és értelmiségi polgárcsaládok (pl. Auer, Cellarius, Enzenweiss, Hartll, Heindel, Hoffinger, Knapp, Lauser, Lerchenfelder, Liechtenperger, Partinger, Peck, Pfister, Raidt, Schödl) foglalták el.¹⁴⁵ A főváros-

143 Pálffy, 2009c. 158–159. p.; Pálffy, 2012. 22–23. p.

144 Federmayer, 2003. 36–37. p.; Federmayer, 2010. 8. p.

145 Miként ezt az újabb szlovák és magyar kutatások egyaránt jelzik. Federmayer, 1999; Federmayer, 2005. 158–160. p.; Tózsá-Rigó, 2005; Tózsá-Rigó, 2007; Tózsá-Rigó, 2012b.

ban megforduló sok nemes pedig ugyancsak erősítette azt az országos tendenciát, hogy a városi elit legkiválóbb tagjai nemességet szerezzenek.¹⁴⁶

Pozsony késő középkori viszonzlag nyugalmasabb polgári életét a diéták között sem nyerte vissza. A királyi helytartók udvarának, a nemesség és a szabad királyi városok országos bíróságainak, valamint a birtok-, adó-, vám- és tizedügyekkel egyaránt foglalkozó Magyar Kamarának köszönhetően szinte állandóan polgárjoggal nem rendelkező „idegenek”, fő- és köznemesek vagy éppen más városok polgárai jártak-keltek benne. Ugyanezt növelte a társaskáptalan említett hiteleshelyi funkciójának erősödése, továbbá az is, hogy az 1540-es évektől hadszíntérré vált Magyar Királyság olyan veszélyes frontországgá vált,¹⁴⁷ ahova a német, osztrák vagy cseh nemesek néhány törökellenes erődítmény (Győr, Komárom vagy Érsekújvár) megsemmisítése mellett főként Pozsonyba látogattak el.¹⁴⁸ Miként gyakran a város volt az egyik állomása a Konstantinápolyba induló Habsburg-követeknek és különféle utazóknak. Sőt, az 1530–1550-es években és a századvég nagy háborújában a törökellenes hadjáratokra készülő császári-királyi csapatok egy része is Pozsony vidékén kezdte meg magyarországi táborozását.¹⁴⁹

A város új szerepkörei természetesen nemcsak konfliktusokat, hanem új lehetőségeket is teremtettek a többnemzetiségű polgárság számára. A politikusok, a kincstári hivatalnokok vagy éppen a Habsburg-udvartartás tagjainak ellátásában való részvétel anyagi gyarapodást is kínált, a közigazgatási intézmények és bíróságok pedig karrierlehetőségekkel kecsegtettek. Az előbbi a polgárság különböző rétegei számára egyaránt gazdasági lehetőségeket hozott, különféle szállítások és hitelezési lehetőségek révén egyaránt.¹⁵⁰ Az utóbbival ugyanakkor — az eddigi kutatások szerint legalábbis — a városi elitből csak kevesen tudtak élni. Az országos bíróságok ez ideig ismert ítélőmesterei között polgári származását alig

146 *Faust*, 1937; *Federmayer*, 2010. 9. p.; a magyarországi jelenségre országos mértékben: *Németh*, 2002; *Németh*, 2008a.

147 *Pálffy*, 2010b. 136–157. p.

148 Erre jó példának szolgál Johann Albrecht mecklenburgi herceg, aki 1560 nyarán Bécsben járva Magyarországon kizárólag Győr és Komárom végvárait, valamint Pozsony városát kereste fel. *Opil*, 1996–1997. 336–338. p.; A XVII. század elején Alessandro Orsini kardinális Győr, Komárom, Érsekújvár és Magyaróvár várai mellett ugyancsak Pozsony, valamint érthetően még Nagyszombat városát látogatta meg. *Marek*, 2005. 342. p. Nr. 77. (1624. nov. 23.)

149 Miként erről a kutatás újabban részletesebben szól. *Bagi*, 2011. 229., 303–305., 319. p.

150 Számos adattal: *Tózsá-Rigó*, 2005; *Tózsá-Rigó*, 2007; *Tózsá-Rigó*, 2008a; *Tózsá-Rigó*, 2008b; *Tózsá-Rigó*, 2009b; *Tózsá-Rigó*, 2011a; *Tózsá-Rigó*, 2011b; *Tózsá-Rigó*, 2012a; *Tózsá-Rigó*, 2012b.

ismerünk, ám a városban székelő Magyar Kamara tanácsosainak sorába is csak ritkán jutottak be pozsonyi polgárcsaládok tagjai, például a Partingerek, az erdélyi szász származású, de Pozsonyban gyökeret verő Armbrusterek vagy éppen a neves kamarai pénztárnok, Leopold Peck, akit Fejérkövy István helytartó és kamarelenök patronált.¹⁵¹

Mindez feltehetően a magyar rendi társadalom jellegével és összetételével (az erős nemesi túlsúllyal) függött össze, azaz e pozíciók megszerzése nemeslél (*armales*) nélkül szinte elképzelhetetlen volt, ám szerepet játszhatott benne a pozsonyi német polgárság kevésbé nyitott volta is. Erre utal az említett polgári származású tanácsosok és általában a városi polgárok magyar nemesi címszerzése is.¹⁵² Végül komoly konkurenciát jelentettek a polgárok számára a már tanult és jogi ismeretekkel rendelkező köznemesek, akár a már említett magyar–horvát menekült családokból vagy éppen a szomszédos megyékből származók.

Mind Pozsony új országos funkciói, mind városi polgárságának ezek irányításából való kimaradása még a település főtemplomában való temetkezéseken is örök nyomot hagytak.¹⁵³ A koronázódómmá vált Szent Márton-székesegyház a XVI. század végére — Pozsony főváros szerepének plasztikusan megfelelően — a Magyar Királyság politikai elitjének és kormányzatának egyik legmeghatározóbb, központi temetkezőhelyévé vált. Az 1550-es évektől az esztergomi érsekeket (Oláh Miklóst, Verancsics Antalt és Kutassy Jánost, akik a nagyszombati Szent Miklós-templomba temetkeztek¹⁵⁴) kivéve majdnem minden királyi helytartót (Újlaky Ferenc, Radéczy István, Fejérkövy István, Pethe Márton) itt helyeztek örök nyugalomra. Ám a pozsonyi örökös ispán és várkapitány, Pálffy Miklós 1600. tavaszi temetésétől az erdői Pálffy család e tisztségeket betöltő tagjai, sőt utóbb a magyar arisztokrácia számos meghatározó képviselője is ide temetkezett. Ők ennek során ráadásul még Pálffy páncélos síremlékét is követendő mintának tekintették.¹⁵⁵

Főrendeken kívül a Magyar Kamara számos befolyásos tanácsosa (például az Armbruster, Ernleutner, Lippay és Partinger családokból) is itt nyert végső

151 *Fallenbüchl*, 1968; *Fallenbüchl*, 2002; *Gecsényi*, 2003 és *Federmayer*, 2003. passim; Peck részletes pályaképe: *Federmayer*, 2005.

152 Számos példa: *Faust*, 1937.

153 Az alábbi példák a következő adattárból származnak: *Mikó – Pálffy*, 2002; újabban vö. még a szlovák kutatásokból: *Ragač*, 2006; *Federmayer*, 2007a; *Rusina*, 2009 és *Ludiková*, 2009b. passim, ill. *Luková*, 2010.

154 *Ludiková*, 2002. 90–91. p. Nr. 2., 92–93. p. Nr. 4., 96–98. p. Nr. 10.

155 *Galavics*, 1986. 58–61. p.; *Mikó*, 2005. 636–638. p.; *Pálffy*, 2005. 506–507. p.

nyugalomra, miként érthetően a pozsonyi káptalan kanonokjainak jelentős részét is elhelyített kísérték utolsó földi útjára. Ám az 1526 utáni egy évszázadban ide temetkezők között menekült püspököt ugyanúgy találunk, mint pozsonyi hajó- és postamestert vagy éppen a virtuális udvar helyszínéül szolgáló királyi vár hadszertárnokát. Sőt, még a koronázóvárosi funkciónak is maradt indirekt nyoma sírköveken. Az 1563 őszi koronázódiéta alatt elhunyt stájer főnemes, Wolfgang Freiherr von Saurau udvari tanácsos (*Hofrat*, 1557–1563) örök nyughelyét is itt találjuk. A városi polgárok közül előkelőbb síremlékekkel azonban csak az elit legkiemelkedőbb tagjai jutottak be ebbe az országosan is reprezentatív csoportba: polgármesterek, városbírák és szenátorok a Maurach, Gruebmilller, Kögl, Lauser, Pfister stb. famíliákból.

Mindezek ismeretében nem túlzás kijelenteni, hogy a pozsonyi koronázódóm napjainkig fennmaradt sírkövei „beszédesebb tükörképét” adják a XVI. századi Magyar Királyság új fővárosa, Pozsony e tanulmányban bemutatott szerepköreinek és sokszínű lakosságának egyaránt. Miként ugyanez igaz Zsámboky János már említett latin nyelvű versére, amely Habsburg Miksa 1563. szeptemberi koronázása kapcsán oly érzékletesen mutatta be, miként vált az egykori szabad királyi város a megfogyatkozott területű magyar állam egyik legmeghatározóbb politikai, igazgatási, gazdasági és szellemi központjává.¹⁵⁶

156 Gyulai, 2012. főként 138–141. p.

Kiadatlan források

Egyetemi Könyvtár (EK Budapest)

Kézirat- és ritkaságtár (Kt.)

Coll. Kapr. Kézirattár, Levélgyűjtemény, Collectio Kaprinaiana

Knížnica evanjelického a. v. cirkevného zboru (KEVC Spišská Nová Ves)

Magyar Nemzeti Levéltár

Országos Levéltára (MNL OL Budapest)

A szekció: Magyar kancelláriai levéltár

Magyar Királyi Kancellária regisztratórája

Litterae privatorum

A 32

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Archivuma

Archivum familiae Thurzó

E 196

I szekció: Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok

Böhmisch-österreichische Hofkanzlei, magyar vonatkozású iratok

I 45

N szekció: Regnicolaris levéltár

Archivum regni

Kovachich Márton György gyűjteménye, Acta diaetalia

N 114

Magyar Nemzeti Levéltár

Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL Sopron)

SVLt.

Sopron Város Levéltára (SVLt.), Collectio Oerteliana

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK Budapest)

Kézirattár (Kt.)

Quart. Lat.

Quarta Latina

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA Wien)*Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)*

Finanz- und Hofkammerarchiv (AVA FHKA)

Hofkammerarchiv (AVA FHKA HKA)

Alte Hofkammer, Hofffinanz

HFU Hofffinanz Ungarn
 Hofffinanz Prot. Protokolle der Hofkammer (Hofffinanzprotokolle)
 NÖHA Niederösterreichische Herrschaftsakten

Fam.-Akten Sonderbestände, Sammlungen und Selekte
 Familienakten

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Reichsarchive

RHR Prot. Reichshofratsprotokolle

Slovenský národný archív (SNA Bratislava)*Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly (HMBK)*

aut. prot. autentický protokol

Štátny archív v Levoči, pobočka Levoča (ŠA Levoča)

MML Magistrát mesta Levoča

Kiadott források

- CJH* 1526–1608 Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. törvényezikkek. Összeáll.: Márkus Dezső. Bp., 1899.
- Edelmayer*, 1990 Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack. Hrsg.: Friedrich Edelmayer et al. Wien, 1990. (Fontes Rerum Austriacarum I.: Scriptores 13.)
- Faust*, 1937 *Faust, Ovidius*: Súpis erbových listín zemianskych. (Monumenta Historica Bratislavensia 1.) Bratislava 1937.

- Horváth* II–IV. Archiv mesta Bratislavy. Inventár listín a listov. Vyprac. Vladimír Horváth. II. (1501–1563), III. (1564–1615), IV. (1615–1859) Bratislava 1966–1967.
- Kitonić*, 2004 *Kitonić, Ivan Kostajnički*: Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae / Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva. Prijevod: Neven Jovanović. Ured.: Davor Krapac. Zagreb 2004.
- Kovachich*, 1790 *Kovachich, Martinus Georgius*: Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt. Pest, 1790.
- Marek*, 2005 Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Ed.: Pavel Marek. České Budějovice, 2005. (Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia B/I.)
- MOE* I–XII. Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel / Monumenta comitialia regni Hungariae. I–XII. (1526–1606). Szerk.: Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Bp., 1874–1917. (Monumenta Hungariae Historica III.: Monumenta Comitialia / Magyar Történelmi Emlékek III.: Országgyűlési emlékek, A sorozat I–XII.)
- Turci v Uhorsku* I–II. Turci v Uhorsku. Ed.: Pavel Dvořák. Bratislava, 2005–2006. (Prameňe k dejinám Slovenska a Slovákov VII/1–2.)

Felhasznált irodalom

- Abrahamowicz*, 1983 *Abrahamowicz, Zygmunt et al.*: Die Türkenkriege in der historischen Forschung. Wien, 1983. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 13.)

- Acsády*, 1894 *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565–1604. In: *Uő*: Két pénzügy-történelmi tanulmány. Bp., 1894. 1–133. p.
- Almás*, 2009 *Almás, Gábor*: The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1534–1581), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe. Leiden–Boston, 2009. (Brill’s Studies in Intellectual History 185.)
- Altfahrt*, 2003 *Altfahrt, Margit*: Ferdinand der Erste (1503–1564). Ein Kaiser an der Wende der Neuzeit. Wien, 2003. (Veröffentlichungen des Wiener Stadt- und Landesarchivs Reihe B.: Ausstellungskataloge 67.; Wiener Geschichtsblätter Beiheft 1.)
- Bada*, 2012 *Bada, Michal*: Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko politických a socio-kultúrnych vzťahov. In: *Mária Kohútová a kol.*: Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Bratislava, 2012. 33–50. p.
- Badurík*, 1990 *Badurík, Jozef*: Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí. Bratislava, 1990.
- Badurík*, 1998 *Badurík, Jozef*: Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526–1532). Bratislava, 1998.
- Badurík*, 2001a *Badurík, Jozef*: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku. In: *Studia academica Slovaca*, 30. (2001) 10–25. p.
- Badurík*, 2001b *Badurík, Jozef*: Ferdinand I. und die Integration der Donauländer in eine mitteleuropäische Monarchie. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Ed.: Klára Papp et al. Debrecen, 2002. 142–154. p.
- Badurík – Sládek*, 2005 Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Badurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005.

- Bagi*, 2011 *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Bp., 2011.
- Bak*, 1997. *Bak Borbála*: A koronaörök fizetlensége. (Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele). In: *Miscellanea fontium historiae Europae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk.: Kalmár János. Bp., 1997. 89–106. p.
- Bencová – Zervan*, 2009 *Bencová, Jarmila – Zervan, Marian*: Trnava v časoch humanizmu a renesancie: druhé Atény a malý Rím. In: *Ivan Rusina a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009. 133–141. p.
- Benda – Fügedi*, 1979 *Benda Kálmán – Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979.
- Bérenger – Kecskeméti*, 2008 *Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp., 2008.
- Bessenyei*, 2005 *Bessenyei József*: A Nádasdyak. Bp., 2005.
- Bessenyei*, 2007 *Bessenyei József*: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolc–Bp., 2007.
- Bobory*, 2009 *Bobory, Dóra*: The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary. Newcastle upon Tyne 2009.
- Bucko*, 1940 *Bucko, Vojtech*: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493–1568 (Štúdia zo slovenských dejín 16. storočia). Bratislava, 1940.
- Bůžek – Keller – Kowalská – Pálffy*, 2006 *Bůžek, Václav – Keller, Katrin – Kowalská, Eva – Pálffy, Géza*: Společnost v zemi habsburské monarchie 1526–1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí. In: *Český časopis historický*, 104. (2006) č. 3. 485–526. p.

- Czoch – Kocsis – Tóth, 2005* Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005.
- Czoch – Kocsis – Tóth, 2006* Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006.
- Csukovits – Lengyel, 2005* Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.)
- Csukovits – Lengyelová, 2005* Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelenosť v mestách v 13.-17. storočí. Ed.: Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov–Bratislava, 2005.
- Dangl – Varga, 2002* Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14.–15. novembra 2001. / Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). A bratislavai nemzetközi tudományos konferencia anyagai 2001. november 14–15. Ed./Főszerk.: Vojtěch Dangl – János J. Varga. Bratislava, 2002.
- Dominkovits, 1999* *Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma.* In: Soproni Szemle, 53. (1999) 2. sz. 99–122. p.
- Dominkovits, 2011* *Dominkovits Péter: Fejedelmi fogyasztás. I. Ferdinánd az 1553. évi soproni országgyűlésen, a városi számadáskönyv tükrében (Adatközlés).* In: Arrabona, 49. (2011) 2. sz. 49–55. p.
- Domokos, 2000* *Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon.* Bp., 2000. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 2.)
- Duindam, 1998* *Duindam, Jeroen: The Court of the Austrian Habsburgs: Locus of a Composite Heritage.* In: Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 8. (1998) Heft 2. 24–58. p.

- Duindam*, 2003 *Duindam, Jeroen*: Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780. Cambridge, 2003. (New Studies in European History)
- Ember*, 1946 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- Erdélyi*, 2000 *Erdélyi Gabriella*: Vita a helytartóságról (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). In: Századok, 134. (2000) 2. sz. 341–371. p.
- Etényi*, 2000 *G. Etényi Nóra*: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. In: Soproni Szemle, 54. (2000) 1. sz. 32–53. p.
- Fallenbüchl*, 1968 *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. In: Levéltári Közlemények, 39. (1968) 2. sz. 233–268. p.
- Fallenbüchl*, 1988 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.
- Fallenbüchl*, 1994 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai / Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
- Fallenbüchl*, 2002 Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Összeáll.: Fallenbüchl Zoltán. Bp., 2002. (Nemzeti téka sorozat)
- Farbaky*, 2003 *Farbaky Péter*: Pietro Ferrabosco in Ungheria e nell'imperio ausburgico. In: Arte Lombarda, 139. (2003) Nr. 3. 127–134. p.
- Fazekas*, 2003 *Fazekas István*: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 1–2. sz. 139–153. p.
- Fazekas*, 2005 *Fazekas István*: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568). In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 343–360. p.

- Fazekas, 2006* *Fazekas István*: Vita a pozsonyi préposti méltóság betöltéséről 1555-ben. Adalék Draskovich György pályakezdeséhez. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Füzes Ádám – Legeza László. Bp., 2006. 115–124. p.
- Federmayer, 1999* *Federmayer, Frederik*: Pôvod, etnická a náboženská štruktúra prešporského patriciátu v 17. storočí. In: *Historické štúdie*, 40. (1999) 177–185. p.
- Federmayer, 2003* *Federmayer, Frederik*: Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624. Bratislava–Pressburg–Pozsony 2003.
- Federmayer, 2005* *Federmayer, Frederik*: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 156–200. p. – szlovák változata: Leopold Peck (1560–1625) uhorský kráľovský pokladník a jeho rodina. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 150–194. p.
- Federmayer, 2007a* *Federmayer, Frederik*: Bornemiszovské hroby v Dóme sv. Martina. Genealogická štúdia k identifikácii pochovaných. In: Bratislava, 19. (2007) 51–76. p.
- Federmayer, 2007b* *Federmayer, Frederik*: Johann Ludwig Gössinger k. u. k. Schiff- und Brücken-Oberhauptmann in Ungarn (Stammliste seiner Nachkommen in Ungarn). In: *Adler: Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 24. (2007) Heft 3. 109–114. p.
- Federmayer, 2009* *Federmayer, Frederik*: Lorantové z Inky. Portrét rodu moravsko-uherského pomezí. In: *Časopis Národního muzea [Praha]*, řada historická 178. (2009) č. 3–4. 106–121. p.

- Federmayer, 2010* *Federmayer, Frederik*: Šľachta uhorskej metropoly v pomoháčskom období. (Archontologicko-genealogický náčrt problematiky) In: Forum Historiae: Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy 4. (2010) č. 2: Uhorská šľachta v stredoveku a novoveku, Štúdie, 1–13. p. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/federmayer.pdf
- Federmayer, 2011a* *Federmayer, Frederik*: Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatinských miestodržiteľov). In: Historický časopis, 59. (2011) č. 3. 493–513. p.
- Federmayer, 2011b* *Federmayer, Frederik*: Wolfgang Mórócz z Beketfalvy (1575–1648). Spoločenský vzostup kariérneho úradníka v ranonovovekom Uhorsku. In: Theatrum historiae, 9. (2011) 201–223. p.
- Federmayer, 2012* *Federmayer, Frederik a kol.*: Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti 2012. Martin, 2012.
- Ferencová–Antolová, 2013* Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň jún 2012 – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí. Zost.: Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň, 2013.
- Fiala – Šulcová – Krútky, 1995* *Fiala, Andrej – Šulcová, Jana – Krútky, Peter*: Bratislavský hrad. Bratislava, 1995.
- Fidler, 2009* *Fidler, Petr*: Opus italicum – talianski architekti, stavitelia a kamenári na Slovensku. In: *Ivan Rusina a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Bratislava, 2009. 34–42. p.
- Fodor, 2001* *Fodor Pál*: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Bp., 2001.
- Frimmová, 2005* *Frimmová, Eva*: Založenie jezuitského kolégia a kňazského seminára v Trnave v 16. storočí. In: *Kniha*, (2005) 14–30. p.

- Fuchs – Réthelyi – Sippel*, 2007 *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin.* Hrsg.: Martina Fuchs – Orsolya Réthelyi – Katrin Sippel. Münster, 2007. (Geschichte in der Epoche Karls V. 8.)
- Fundárek*, 1971 *Fundárek, Jozef:* Bratislava – hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska. In: Bratislava, 7. (1971) 115–181. p.
- Fundárková*, 2005 *Fundárková, Anna:* Úloha Márie Habsburskej v zápase Ferdinanda I. o uhorský trón. In: Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Baďurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005. 88–108. p.
- Fundárková – Pálffy*, 2003 Pálfiocvi v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003. Ed.: Anna Fundárková – Géza Pálffy. Bratislava–Bp., 2003.
- Galavics*, 1985 *Galavics Géza:* A művészettörténeti interpretáció lehetőségei. A pozsonyi vár korabarokk uralkodósorozata. In: *Ars Hungarica*, 13. (1985) 53–68. p.
- Galavics*, 1986 *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986.
- Galavics*, 1987 *Galavics Géza:* A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia. Bp., 1987. 228–248. p.
- Gál-Mlakár*, 2007 *Gál-Mlakár Zsófia:* Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. In: *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédanyagok*, 14. (2007) 2. sz. 279–337. p.
- Garády*, 1871. *Garády [Fabó András]:* Türk Dániel naplója. 1548–1559. In: *Századok*, 5. (1871) 12–30. p.
- Gecsényi*, 1991 *Gecsényi Lajos:* A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése). In: *Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából.* Szerk.:

- E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp., 1991. 145–158. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 213–227. p.]
- Gecsényi, 1995* *Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században.* (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez). In: *Századok*, 129. (1995) 4. sz. 767–790. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 339–362. p.]
- Gecsényi, 2001* *Gecsényi Lajos: A Magyar Kamara tanácsosainak összetételéről a XVI. században.* In: *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára.* Szerk.: Seifert Tibor. Bp., 2001. 55–70. p.
- Gecsényi, 2002* *Gecsényi Lajos: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 175–197. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 409–431. p.]
- Gecsényi, 2003* *Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században.* In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk.: Ormos Mária. Bp., 2003. 100–113. p.
- Gecsényi, 2005* *Gecsényi, Lajos: Handel und Handelspolitik im Königreich Ungarn zur Zeit der Herrschaft Ferdinands I.* In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher.* Hrsg.: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5) 147–151. p.

- Gecsényi*, 2008 *Gecsényi Lajos*: Menekült budai és pesti polgárok vitája Bécs város tanácsával 1534-ben. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 615–625. p.
- Gévay*, 1843 *Gévay, Anton von*: Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521–1564. Wien, 1843.
- Granasztói*, 2000 *Granasztói, György*: Stadtraum und Gesellschaft von Tyrnau in Oberungarn. In: Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa. Hrsg.: Márta Font – Mária Sándor. Bp.–Pécs, 2000. 83–95. p.
- Granasztói*, 2004 *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Bp., 2004.
- Gulyás*, 2012 *Gulyás Borbála*: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepeiben a 16. században. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 249–264. p.
- Guszarova*, 2005 *Guszarova, Tatjana*: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. In: Levéltári Közlemények, 76. (2005) 2. sz. 93–148. p.
- Gyulai*, 2012 *Gyulai Éva*: Von Sachen gros, von Angsicht klein – Zsámboky János verse Pozsonyról a Habsburg Miksa koronázásáról készült metszeten, 1563/1566. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tom. XVII. (2012) Fasc. 1. 125–151. p.
- Heiss*, 1974–1976 *Heiss, Gernot*: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. Erster Teil. Überblick 1521–1548. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 27. (1974) 61–100. p. és Zweiter Teil. Die Besitzungen. In: uo. 29. (1976) 52–121. p.
- Hengerer*, 2004 *Hengerer, Mark*: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne. Konstanz, 2004. (Historische Kulturwissenschaft 3.)

- Hlavačková*, 2008 *Hlavačková, Miriam*: Kapitula prim Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí. Bratislava, 2008.
- Holčík*, 2005 *Holčík, Štefan*: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830. 4. kiad. Bratislava, 2005. – szlovák változata: Korunovačné slávnosti. Bratislava 1563–1830. 4. vyd. Bratislava, 2005.
- Holzschuh-Hofer – Beseler*, 2008 *Holzschuh-Hofer, Renate – Beseler, Susanne*: Nobles Grau-Gold. Bauforschung am Schweizertor in der Wiener Hofburg. In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 62. (2008) Heft 4. 643–670. p.
- Horn*, 1992 *Horn Ildikó*: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. In: Aetas (1992) 3. sz. 28–43. p.
- Horváth – Kopčan*, 1971 *Horváth, Pavol – Kopčan, Vojtech*: Turci na Slovensku. Bratislava, 1971.
- Horváth – Lehotská – Pleva*, 1982 *Dejiny Bratislavy*. Ed.: Vladimír Horváth – Darina Lehotská – Jan Pleva. 3. preprac. vyd. Bratislava, 1982.
- Horváth*, 1990 *Horváth, Vladimír*: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, 1990.
- Iványi*, 1926 *Iványi, Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Bp., 1926.
- Kačic*, 2003 *Kačic, Ladislav*: Musik zur Zeit der Preßburger Krönungsfeierlichkeiten (1563–1830). In: Musicologica Istropolitana, 2. (2003) 31–50. p.
- Karpat*, 1944 *Karpat, Jozef*: Zákonodarná moc v Uhorsku v rokoch 1526–1604. Bratislava, 1944. (Knihnica Právnickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, Nový rad 10.)
- Kazimír*, 1970 *Kazimír, Štefan*: Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16 stor. a v 17. stor. In: Historický časopis, 18. (1970) č. 1. 48–90. p.
- Kazimír*, 1973 *Kazimír, Štefan*: Slovensko v medzinárodnom obchode s dobytkom v 16. storočí. In: Historické štúdie, 17. (1973) 175–208. p.

- Kazimír*, 1974 *Kazimír, Štefan*: Obchodné styky Trnavy s českými krajinami v polovici 16. storočia. In: Historické štúdie, 18. (1974) 133–148. p.
- Kazimír*, 1976 *Kazimír, Štefan*: K vývoju colnej agendy na Slovenski v 16. a 17. storočí. In: Slovenská archivistika, 11. (1976) č. 1. 47–88. p.
- Kazimír*, 1986 *Kazimír, Štefan*: Der Fernhandel der Städte in der Slowakei im 16. Jahrhundert. In: Studia historica Slovaca, 15. (1986) 47–76. p.
- Kelényi*, 1999 *Kelényi, György*: Der Umbau des Schlosses von Preßburg im 17. Jahrhundert. In: Ex Fumo Lucem. Baroques Studies in Honour of Klára Garas. Presented on Her Eightieth Birthday. Ed.: Zsuzsanna Dobos. I. Bp., 1999. 353–362. p.
- Kenyeres*, 1999 *Kenyeres István*: A magyar királyi posta a XVI. században Paar Péter pozsonyi postamester számadáskönyvei alapján. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 107–115. p.
- Kenyeres*, 2003a *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 1–2. sz. 61–92. p.
- Kenyeres*, 2003b *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. In: Levéltári Közlemények, 74. (2003) 1–2. sz. 59–103. p.
- Kenyeres*, 2004a *Kenyeres István*: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. In: Századok, 138. (2004) 5. sz. 1103–1148. p.
- Kenyeres*, 2004b *Kenyeres István*: A magyarországi végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 11. (2004) 2. sz. 332–344. p.
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.)

- Kiss*, 1908 *R[ugonfalvi] Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp., 1908.*
- Klaniczay*, 1971 *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius és poétikája. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 75. (1971) 1–2. sz. 24–34. p.*
- Kohútová – Vozár*, 2006 *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848. Ed.: Mária Kohútová – Jozef Vozár. Bratislava, 2006.*
- Komorová*, 2009 *Komorová, Klára: Knihnica Zachariáša Mošovského. Martin, 2009.*
- Kopčan*, 1986 *Kopčan, Vojtech: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava, 1986.*
- Kovačka – Augustínová – Mačuha*, 2010 *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie. 16. – 17. septembra 2008, Martin. Ed.: Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha. Martin, 2010. (Studia historico-bibliographica Turociensia 3.)*
- Kubinyi*, 1994 *Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. In: Történelmi Szemle, 36. (1994) 1–2. sz. 1–52. p.*
- Kubinyi*, 1998 *Kubinyi, András: König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn. Herne, 1998. (Studien zur Geschichte Ungarns 1.)*
- Kušniráková*, 2010 *Kušniráková, Ingrid: Kláštory klarisiek v Uhorsku – alternatíva spoločenského uplatnenia šľachtických žien v ranom novoveku. In: Theatrum historiae 7. Pardubice 2010. 127–146. p.*
- Laczlavik*, 2012 *Laczlavik György: Egy politikus főpap a 16. első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása. ELTE BTK, PhD-disszertáció. Bp., 2012.*

- Lauter, 2005* *S. Lauter Éva*: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel patolták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 144–171. p.
- Lengyelová, 2004* *Žena a právo*. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Ed.: Tünde Lengyelová. Bratislava, 2004.
- Lengyelová, 2012* *Lengyelová, Tünde a kol.*: Thurzovci a ich historický význam. [Ed.: Tünde Lengyelová – Géza Pálffy.] Bratislava, 2012.
- Ludiková, 2002* *Ludiková, Zuzana*: A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei (16–17. század). In: *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 1–2. sz. 85–106. p.
- Ludiková, 2005* *Ludiková, Zuzana*: A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30. Szerk.: Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005. 115–121. p.
- Ludiková, 2009a* *Ludiková, Zuzana*: Bratislava – hlavné mesto krajiny, politické a duchovné centrum. In: *Ivan Rusina a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009. 43–48. p.
- Ludiková, 2009b* *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia*. Slovenská národná galéria v Bratislave 17. december 2009–28. marec 2010. [Kat. výst.]. Ed.: Zuzana Ludiková. Bratislava, 2009.
- Ludiková, 2009c* *Ludiková, Zuzana*: Zsámboky János röplapja Miksa magyar királlyá koronázásáról. In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 974–980. p.
- Luková, 2010* *Luková, Jana*: Pohrebné štíty z Dómu sv. Martina v Bratislave. In: *Bratislava*, 22. (2010) 77–100. p.

- Mačuha*, 2012 *Mačuha, Maroš*: Úrad strážcu uhorskej koruny v prvej polovici 17. storočia. In: *Mária Kohútová a kol.*: Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Bratislava, 2012. 51–75. p.
- Mannová*, 2005 *Mannová, Elena*: Pozsony historiográfiája. Egy multietnikus város múltjának differenciált bemutatása a 19. és a 20. század politikai fordulatai után. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka — Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 47–67. p. – szlovák változata: Historiografia Bratislavy. Diferencovaná prezentácia minulosti multietnického mesta po politických zlomoch 19. a 20. storočia. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 49–62. p.
- Matunák*, 1983 *Matunák, Michal*: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Ed.: Vojtech Kopčan. Bratislava, 1983.
- Mikó*, 1993 *Mikó Árpád*: Várday Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. In: *Ars Hungarica*, 21. (1993) 1. sz. 61–89. p.
- Mikó*, 1996 *Mikó Árpád*: Bornemisza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 45. (1996) 3–4. sz. 203–221. p.
- Mikó*, 2002 *Mikó Árpád*: Pietro Ferrabosco számadásai a Miksa király koronázására épített pozsonyi diadalívек munkálatairól. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28 – 2003. február 16. Szerk.: Mikó Árpád. Bp., 2002. (Magyar Nemzeti Galéria 2002/1.) 299. p.
- Mikó*, 2005 *Mikó Árpád*: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 625–660. p.

- Mikó*, 2012 *Mikó Árpád*: A késő középkori székesegyházak liturgikus felszélésének sora a kora újkori Magyarországon. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 202–210. p.
- Mikó – Pálffy*, 2002 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). In: Művészettörténeti Értesítő, 51. (2002) 1–2. sz. 107–172. p.
- Mikó – Pálffy*, 2005 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. In: Művészettörténeti Értesítő, 54. (2005) 3–4. sz. 319–348. p.
- Monok*, 2012 *Monok István*: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger, 2012. (Kulturális örökség)
- Németh*, 2002 *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. In: Korall (Társadalomtörténeti folyóirat), 9. (2002) 79–106. p.
- Németh*, 2004 *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitikai 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség). 1–2. Bp., 2004. (Doktori mestermunkák)
- Németh*, 2005 *H. Németh István*: A kora újkori Magyar Királyság várospolitikájának vázlata, 16–17. század. In: Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) 375–402. p. – szlovák változata: Mestská politika Uhorského kráľostva v období raného novoveku. In: Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnicstvo a vzdelanosť v mestách v 13.-17. storočí. Ed.: Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov–Bratislava 2005. 285–308. p.
- Németh*, 2006 *H. Németh István*: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In: Urbs Várostartörténeti Évkönyv, 1. (2006) 109–122. p.

- Németh, 2008a* *Németh, István, H.*: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In: Forum Historiae: Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 2. (2008) č. 2: Mestá a šľachta, mesšťania a šľachtici, Štúdie, 1–29. p. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Nemeth.pdf
- Németh, 2008b* *Németh, István, H.*: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. In: Historický časopis, 56. (2008) č. 1. 29–42. p.
- Németh, 2011* *H. Németh, István*: Städtepolitik und Wirtschaftspolitik in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In: Geteilt – Vereinigt: Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit (16.–18. Jahrhundert). Hrsg.: Krisztián Csaplár-Degovics – István Fazekas. Berlin, 2011. (Ungarische Geschichte, Studien 1.) 329–355. p.
- Okál, 1979–1983* *Okál, Miloslav*: Život a dielo Martina Rakovského. I–II. Bratislava, 1979–1983.
- Opll, 1996–1997* *Opll, Ferdinand*: „Iter Viennese Cristo auspice et duce“. Wien in Reisetagebuch des Tilemann Stella von 1560. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien, 52–53. (1996–1997) 321–360. p.
- Orság, 1989* *Orság, Jozef*: Výstroj a výzbroj na Bratislavskom hrade podľa inventárov militáriei z prelomu 16. a 17. storočia. In: Zborník Slovenského národného múzea, 83. (1989) 159–182. p.
- Ortvay, 1903* *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II/IV. A város lakosság családai, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete, 1300–1526. Pozsony, 1903.
- Ortvay, 1905* *Ortvay Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Pozsony, 1905. Reprint: Bp., 1991., valamint megjelent magyarul és szlovákul egyaránt 5 részkötetben is Bratislava, 2003–2006. és Pozsony, 2008–2009.

- Ortvay*, 1912 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. IV/1. A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi vésztől I. Ferdinánd király haláláig 1527–1564. Pozsony, 1912.
- Pach*, 1968 *Pach Zsigmond Pál*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. In: Századok, 102. (1968) 5–6. sz. 863–896. p.
- Pach*, 1994 *Pach, Zsigmond Pál*: Hungary and the European Economy in Early Modern Times. Aldershot, 1994. (Collected Studies 469.)
- Pálffy*, 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) In: Történelmi Szemle, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. p.
- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a 16–17. században 1.)
- Pálffy*, 2000 *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok 6.)
- Pálffy*, 2004 *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: Századok, 138. (2004) 5. sz. 1005–1101. p.
- Pálffy*, 2005 *Pálffy, Géza*: Die adelige Funeralkultur und Typen der Grabdenkmäler im Ungarischen Königreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Mark Hengerer. Köln–Weimar–Wien, 2005. 483–513. p.
- Pálffy*, 2006 *Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: Hadtörténelmi Közlemények, 119. (2006) 2. sz. 538–559. p.

- Pálffy, 2007* *Pálffy Géza: Szent István birodalma a Német-római Birodalom határvidékén: A Magyar Királyság és a Német-római Császárság a 16–17. században.* In: *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 3. sz. 327–349. p.
- Pálffy, 2008* *Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása. A magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről.* In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 489–503. p. – szlovák változata: *Návrh uhorských radcov na bratislavský korunovačný ceremoniál z roku 1561: Doteraz neznámy zásadný prameň k uhorským kráľovským korunováciám.* In: *Historický časopis*, 54. (2006) č. 2. 201–216. p.
- Pálffy, 2009a* *Pálffy Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról (1561).* In: *Szolgáltatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek.* Szerk.: Császtvay Tünde – Nyerges Judit. Bp., 2009. 305–310. p.
- Pálffy, 2009b* *Pálffy, Géza: Obrana strednej Európy pred osmansko-tureckou expanziou.* In: *Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom.* Bratislava, 2009. 18–27. és 926–929. p.
- Pálffy, 2009c* *Pálffy, Géza: Staré tradície a nové zvyky v novom hlavnom meste Uhorského kráľovstva: korunovácia Maximiliána Habsburského v Bratislave 1563.* In: *Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom.* Bratislava, 2009. 151–161. és 932–933. p.
- Pálffy, 2009d* *Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban.* In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* Szerk.: Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. (*Speculum Historiae Debreceniense*, 4.) 9–23. p. – nyomtatott szlovák változata: *Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí.* In: *Frederik Federmayer a kol.: Magnátske rody v našich dejinách 1526*

- 1948. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti 2012. Martin, 2012. 17–28. p.
- Pálffy, 2010a* *Pálffy, Géza*: Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Bocskai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611). Ed.: Václav Bůžek. České Budějovice. 2010. (Opera historica 14.) 363–399. p.
- Pálffy, 2010b* *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században Bp., 2010. (História könyvtár: Monográfiák 27.)
- Pálffy, 2010c* *Pálffy Géza*: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 17–52. p. – szlovák változata. Korunovačné zástavy krajín Uhorskej koruny od neskorého stredoveku do začiatku 20. storočia. In: Galéria: Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave, (2011) [2013] 7–30. p.
- Pálffy, 2012* *Pálffy Géza*: III. Károly 1712. évi koronázásának 16. századi gyökerei. Régi hagyományok és új szokások az első pozsonyi Habsburg-királykoronázáson 1563-ban. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz. Szerk., a kiállítást rend.: Hegedűs András. Esztergom, 2012. 15–26. p.
- Pálffy, 2013* *Pálffy Géza*: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. (A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez). In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk.: Forgó András et al. Bp., 2013 (megjelenés alatt).
- Papp, 2003* *Papp, Sándor*: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertrag-surkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission 42.)

- Papp*, 2004 *Papp Sándor*: Magyarország és az Oszmán Birodalom. (A kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Bp., 2004. 37–90. p.
- Peisch*, 1941 *Peisch Lajos*: Monoszlóy András (1552–1601). Bp., 1941.
- Perger – Pálffy*,
1998 *Perger, Richard – Pálffy Géza*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század). In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, 5. (1998) 2. sz. 207–264. p.
- Perjés*, 1979 *Perjés Géza*: Mohács. Bp., 1979.
- Péter*, 1995 *Péter Katalin*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)
- Póka*, 2011 *Póka Ágnes*: Egy humanista a kormányzatban – vázlat Werner György (1409?–1556) gazdaságszervező tevékenységének feltárásához. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, 18. (2011) 3. sz. 323–341. p.
- Pongrácz*, 2004 *Pongrácz, Denis a kol.*: Šľachta Bratislavskej stolice. Bratislava, 2004. (Series nobilium: Heraldicko-genealogický lexikón)
- Portisch*, 1933 *Portisch, Emil*: Geschichte der Stadt Pressburg, Bratislava. I–II. Pressburg–Bratislava, 1933.
- Ragač*, 2006 *Ragač, Radoslav*: Neznáme maliarske objednávky príležitostnej heraldickej reprezentácie pri pohreboch cirkevných hodnostárov do polovice 18. storočia vo fonde Súkromný archív Bratislavskej kapituly. In: Ars, 39. (2006) č. 2. 226–232. p.
- Rauscher*, 2004 *Rauscher, Peter*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576) Wien–München. 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 41.)

- Rauscher, 2005* *Rauscher, Peter*: Personalunion und Autonomie. Die Ausbildung der zentralen Verwaltung unter Ferdinand I. In: Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Hrsg.: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5.) 13–39. p.
- Réthelyi, 2005* Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30. Szerk.: Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005.
- Ritoókné Szalay, 2002* *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció)
- Roháč, 2005* *Roháč, Juraj*: Ferdinand I. a Trnava. In: Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Baďurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005. 81–87. p.
- Rusina, 2009* *Rusina, Ivan a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009.
- Rybarič, 1990* *Rybarič, Richard*: Hudba bratislavských korunovácií. In: Európske súvislosti slovenskej hudby. Bratislava, 1990. (Musicologica Slovaca 13.) 11–36. p.
- Šedivý – Štefanovičová, 2012* Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc - na križovatke kultúr. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Zost.: Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová. Bratislava, 2012.
- Šimončič – Watzka, 1988* Dejiny Trnavy. Ed.: Jozef Šimončič – Jozef Watzka. Bratislava, 1988.
- Špiesz, 1987* *Špiesz, Anton*: Bratislava v 18. storočí. Bratislava, 1987.
- Stančiaková, 2006a* *Stančiaková, Kristína*: Genealogický výskum bratislavských klarisiek v druhej polovici 17. storočia. In: Slovenská archivistika, 41. (2006) č. 2. 52–75. p.

- Stančiaková*, 2006b *Stančiaková, Kristína*: Možnosti genealogického výskumu mníšok na príklade bratislavského kláštora klarisiek. In: Genealogicko-heraldický hlas, 16. (2006) č. 2. 33–43. p.
- Šulcová*, 1992 *Šulcová, Jana*: Palác Bratislavského hradu na sklonku renesancie (stavebná a funkčná podoba paláca na podklade rozboru inventárov z prelomu 16.–17. storočia). In: Zborník Slovenského národného múzea, 86. (1992) 5–35. p.
- Šulcová*, 1996 *Šulcová, Jana*: Klenoty uhorského kráľovského pokladu uložené na Bratislavskom hrade a ich osud v roku 1527. In: Zborník Slovenského národného múzea, 90. (1996) 5–22. p.
- Šutaj*, 2008 ProtiHabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí / Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században. Ed.: Štefan Šutaj. Prešov, 2008.
- Szabó*, 2006a *B. Szabó János*: A mohácsi csata. Bp., 2006.
- Szabó*, 2006b Mohács. Szerk.: B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és emlékezet sorozat)
- Szakály*, 1981 *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. 3. kiad. Bp., 1981. (Sorsdöntő történelmi napok)
- Szakály*, 1995 *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. (Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez) Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció 23.)
- Szende*, 2010 *Szende László*: A Rákos mezei országgyűlések története. Bp., 2010.
- Szijártó*, 2010 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. 2. kiad. Keszthely, 2010.
- Szűcs*, 1990 *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. Szerk.: Varga János. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I.: Levéltári leltárak 7.)
- Takáts*, 1927 *Takáts Sándor*: Szegény magyarok. Bp., [1927].

- Teke*, 2007 *Teke Zsuzsa*: Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban. Raggione Bontempi 1488–1528. In: Századok, 141. (2007) 4. sz. 967–990. p.
- Teszelszky*, 2009 *Teszelszky, Kees*: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk.: Czibere Mária. Panonhalma, 2009. (Historia Pro Futuro sorozat)
- Tomovičová*, 2002 *Tomovičová, Jana*: Prvá bratislavská korunovácia. In: Historická revue, 13. (2002) č. 1. 16. p.
- Tóth Á.*, 2009 *Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony, 2009.
- Tóth N.*, 2009 *C. Tóth Norbert*: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. In: Levéltári Közlemények, 80. (2009) 169–208. p.
- Tózsza-Rigó*, 2005 *Tózsza-Rigó Attila*: A városi elit családszerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 131–155. p. – szlovák változata: Výskum rodinnej mestskej elity na základe bratislavských testamentov z obdobia medzi rokmi 1529–1557. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 127–149. p.
- Tózsza-Rigó*, 2007 *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 14. (2007) 2. sz. 187–277. p.
- Tózsza-Rigó*, 2008a *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi gazdasági elit nürnbergi kapcsolatai a 16. században. In: Urbs Várostörténeti Évkönyv, 3. (2008) 329–348. p.

- Tózsá-Rigó, 2008b* *Tózsá-Rigó Attila: A pozsonyi Tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa (különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére).* In: Századok, 142. (2008) 5. sz. 1135–1186. p.
- Tózsá-Rigó, 2009a* *Tózsá-Rigó Attila: Adalék a morva- és csehországi városok magyarországi kapcsolataihoz a 16. században.* In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 352–372. p.
- Tózsá-Rigó, 2009b* *Tózsá-Rigó, Attila: „Ausgeben - eingenomen ... die Stat [...] notturffgklich versehn”.* Rozpočet mesta Bratislavy v druhej štvrtine 16. storočia. In: Historický časopis, 57. (2009) č. 1. 67–86. p.
- Tózsá-Rigó, 2009c* *Tózsá-Rigó, Attila: Die Rolle des Donauhandels im Nürnberger Wirtschaftsleben. Beziehungen zwischen den Wirtschaftseliten Pressburgs und Nürnbergs im 16. Jahrhundert.* In: Jahrbuch für fränkische Landesforschung, 69. (2009) 95–120. p.
- Tózsá-Rigó, 2009d* *Tózsá-Rigó Attila: Szőlőbirtoklás a 16. századi Pozsonyban.* In: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Szerk.: Orosz István – Papp Klára. Debrecen, 2009. (Speculum Historiae Debreceniense 2.) 33–54. p. — szlovák változata: Víno a vinohrady v testamentoch bratislavských mešťanov zo 16. storočia. In: Historický časopis, 60. (2012) č. 4. p. 577–593.
- Tózsá-Rigó, 2011a* *Tózsá-Rigó, Attila: Multilaterale Beziehungen der Augsburger Bürger im Handel auf der „Donauroute” im 16. Jahrhundert.* In: Verknüpfungen, Vernetzungen und Verortungen in der Germanistik. Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tom. XVI. (2011) Fasc. 3. 327–334. p.
- Tózsá-Rigó, 2011b* *Tózsá-Rigó Attila: Pozsony város költségvetése a 16. század második negyedében. A városi számadáskönyvek elemzési lehetőségeiről.* In: Történelmi Szemle, 53. (2011) 1. sz. 39–62. p.

- Tózsza-Rigó*, 2012a *Tózsza-Rigó Attila*: Bécsi kereskedők keleti irányú kapcsolatrendszere és pozsonyi partnerei a 16. században. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 333–345. p.
- Tózsza-Rigó*, 2012b *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokon- és lakóhelyi hálózata. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 19. (2012) 3. sz. 279–319. p.
- Tózsza-Rigó*, 2013 *Tózsza-Rigó Attila*: Udvar és (fő) város kapcsolata a pozsonyi számadáskönyvek és a kamarai források tükrében. In: Urbs Várostartörténeti Évkönyv, 7. (2013) (megjelenés alatt).
- Újváry*, 1992 *J. Újváry Zsuzsanna*: A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. (Thököly Sebestyén pályafutása). In: Hadtörténelmi Közlemények, 105, (1992) 3. sz. 75–93. p.
- Vantuch*, 1975 *Vantuch, Anton*: Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca. Bratislava, 1975.
- Vocelka*, 1995 *Vocelka, Karl*: „Du bist di port und zir alzeit, befestigung der christenheit” — Wien zwischen Grenzfestung und Residenzstadt im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Hrsg.: Evamaria Engel – Karen Lambrecht – Hanna Nogosseck. Berlin, 1995. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa) 263–276. p.
- Vocelka – Traninger*, 2003 Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert) Hrsg.: Karl Vocelka – Anita Traninger. Wien–Köln–Graz, 2003. (Wien: Geschichte einer Stadt 2.)
- Vybíral*, 2008 *Vybíral, Zdeněk*: Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha, 2008.
- Winkelbauer*, 2003 *Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. I–II. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522–1699.)

- Wurth*, 2001 *Wurth, Rüdiger*: Die Pressburger Postmeisteramt und die Familie Paar im 16. und 17. Jahrhundert. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hrsg.: Wolfgang Gürtler – Gerhard J. Winkler. Eisenstadt, 2001. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 105.) 473–499. p.
- Zimányi*, 1976 *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből Új sorozat 80.)

DOBSZAY TAMÁS

LAKOSOK ÉS POLGÁROK

A magyarországi városi összlakosság és a polgárok arányának kérdéséhez az 1840-es évek első felében

A városi lakosság összlétszámának és a polgárjoggal bírók számának viszonya régi és fontos kérdése mind a magyar várostörténetnek, mind a magyar politikatörténetnek. Az egykorú viszonyokkal kevésbé ismerős laikus történeti tudat könnyen jut arra, hogy a polgárságot és a városi lakosságot azonosítsa, noha a történetírás régóta hangsúlyozza, hogy a lakosságnak csak egy, ráadásul kisebb része volt birtokosa a polgárjognak. A polgár státusú lakosok összlakossághoz viszonyított aránya fontos mutatója lehet egy városi társadalom belső szerkezetének. A polgárjog mibenlétét, jogi tartalmát és gyakorlati jelentőségét, azt hogy e státus előnyeire mire „használhatták” a polgárok, vizsgálták már a két világháború között is. Manapság a „régii polgárság”, a városok polgárstátusú lakói, a polgárfelvétel, a polgárság származása, összetétele kérdéseivel élénken foglalkozik a társadalomtörténet.¹

A polgárjog tartalmának kérdése vezet minket a politikai részvétel és egyben a reformkori politikai élet egyik legtöbbet vitatott tárgyához, a városok és a polgárok politikai jogainak problematikájához. Ismeretes, hogy ekkoriban a mintegy félszáz teljes jogú, szabad királyi város a rendi országgyűlés alsótábláján együttesen egyetlen közös, „curiatim” vokssal bírt, ugyanannyival mint egyetlen megye. Az 1840-es évekre valóban kiáltóan abszurd helyzetnek tűnt, hogy bármely, akár a legkisebb, 30 ezer lakosú Torna vármegye is, amelyek súlya az ország életében meg sem közelítette némely városét, s főként nem a városok együttesének jelentőségét, ugyanakkora szavazattal bírjon, mint az összes szabad királyi város együttvéve.

A helyzet kialakulásához technikai értelemben hozzájárult az országgyűlés működésének szabályozatlan volta, a szavazási rendjében bekövetkezett változások, igazi okai azonban mélyen a rendiség társadalmi, valamint a rendi dualizmus

1 *Oszetzky*, 1935. 7–50. *Bácskai*, 2006., *Bácskai*, 2002., 2003. *Czoch*, 1998., *Czoch*, 2003., *Tóth*, 2000., *Tóth*, 2006.

politikai viszonyaiban feküdtek. Az egykorú vitákat is figyelve lehetetlen nem rámutatni a nemesség önzésére és féltékeny kiváltságvédelmére, amellyel egyrészt a városban lakó nemességet akarta a városi hatóság alól kivonni, másrészt politikai túlsúlyát az országrendek között megőrizni.² Másfelől azonban magyarázza a nemesség, és azon belül különösen a reformokra hajlandó nemesség magatartását az a tény, hogy a városok szintén rendi alakulatok voltak, amelyek még a nemesi megyéknél is kisebb lehetőségét biztosították lakosságuknak a politikai participációra. A vármegyék arra hivatkozva szorították vissza vagy redukálták a városok befolyását a diétán, hogy azok küldötteit nem választották, hanem a városi tanács jelölte ki. Nem képviselik tehát nemhogy a teljes városi lakosságot, de még a polgárságot sem, legfeljebb egy oligarchikus és bürokratikus elitet, de leginkább az abszolutizmus felé hajló kormány politikai érdekeit. A városok ugyanis szoros kormányellenőrzés, uralkodói befolyás alatt állottak, a diétán is általában igazodtak annak politikájához, ezért a nemesség az udvar szövetségesei, s a maga politikai ellenfelei közé sorolta őket. De bírálát érte a városokat azért is, mert a mégoly csekély politikai jogok minimumát biztosító polgárjog megadásával is szűkkeblűen bántak.

A városok már 1825-ben tiltakoztak az ellen, hogy a kialakuló új szavazási rend következtében egy vótumra csökken a befolyásuk, de a formálódó reformellenzék jogkiterjesztő törekvéseinek jelentkezésével még inkább tarthatatlanná vált a kialakult helyzet. A városok törekvéseire reagálva az első, 1832–36. évi reformországgyűlésen a megyei követek, s a reformellenzék is összekapcsolták a városok belső szerkezetének és szavazatjoguk felemelésének kérdését, az előbbi reformját az utóbbi követelése teljesítés feltételének tekintve. Hangoztatták, hogy a fennálló viszonyok közepette reform címén nem adnak nagyobb súlyt a városokon keresztül a kormánynak, több szavazat megadása tehát csak a városok belső viszonyainak átalakítása, a lakosság szélesebb köreinek engedett beleszólás esetén lehetséges.³ A jogkiterjesztés iránt 1839–40-ben már nagyobb volt a hajlandóság, s az alsótábla választmányt küldött a vonatkozó törvényjavaslat elkészítésére, de végül az országgyűlés már nem tárgyalhatott a városokról.⁴

2 Szócs, 1996. 19–37. p.

3 Szócs, 1996.

4 1840. április 2-i kerületi ülés. *Konkoli*, 1847. II. 392. és 609. p.

A következő évtized első felére azonban a kérdés megoldása elodázhatatlanná vált.⁵ Az 1843-as országgyűlés valóban elsődrendű feladatai közt tartotta számon a városok kérdésének rendezését. Mindjárt az alakuláskor, a munka megszervezésekor bizottságot küldött ki a vonatkozó törvény kidolgozására. Az általa elkészített javaslat nem méltányolta számos városnak azt a rendies jellegű követelését, hogy minden egyes város — tekintet nélkül a súlyára, lakosságának számára — ugyanúgy egy-egy szavazatot nyerjen, mint a megyék, hanem liberális elvek alapján korszerűbb megoldást javasolt, amikor a befolyás mértékét, a városoknak szánt 32 szavazat elosztását a városi lakosság számához igazították. A nagyobb, 25 ezer fő feletti városok 2–2, a 10 ezer lakos feletti, valamint néhány ennél kisebb, de regionális jelentősége miatt kiemelt fontosságú város 1–1 szavazatot kapott, a többi körzetekbe sorolták. A kisvárosokat eszerint vagy egy-egy nagyobbhoz számították, vagy az egymás közelében fekvő kisvárosok együttesen kaptak volna 1–1 vagy 1/2–1/2 voksot.

A korábbinál nagyobb szavazatszám megadását a reformellenzék össze kívánta kapcsolni a politikai jogok jelentős kiterjesztésével. Az eddigi eljárás helyett, amely a polgárjog megadásában a városi hatóságnak adta a döntő szerepet, most egyfajta automatizmust kívánt kialakítani, amelynek megfelelően minden lakos, aki bizonyos feltételeknek megfelel (ingatlannal, kézműiparral, gyárral vagy kereskedelemmel rendelkezik), automatikusan polgárjogot, s ezzel politikai jogokat nyerne, s így befolyást a követek és a városvezetés megválasztásában is.⁶

A kettős (országgyűlési és belszerkezeti) reformhoz egyaránt szükség volt tehát mind a teljes lakosság, mind pedig a majdan politikai jogokkal bírók számbevételére.

* * *

Az alább közölt források egyike kimutatás a városok lakosságáról és a lakosságon belül a polgárok, kézművesek, tisztviselők és honorációrok számáról. Az 1843–44. évi országgyűlés folyamán keletkezett, és pedig a városok rendezésének vitája kapcsán. A kormányzat és a főrendek ugyan nem ismerték el a kerületi ülések hivatalos státusát, még kevésbé az általa kiküldött választmány legitimitását, de a nádor — úgymint a kormányzat képviselője, úgymint az országgyűlési

5 Az 1843–44-es vitákhoz *Csizmadia*, 1941. 137–138. p. *Vörös*, 899–902, 918–919. p., és újabban, a területi vonatkozásában *Czoch*, 2006.

6 A reformterveket összefoglalja *Vörös*, 1980. 899–902. és 918–919. p.

felsőtábla elnöke — figyelemmel kísérte az ott folyó munkát éppúgy mint a két tábla vonatkozó tárgyalásait. Titkos levéltárának országgyűlési iktatatlan anyagában számos, a diéta folyamán keletkezett, annak működésével kapcsolatos irat maradt fenn. Az egyik csomó teljes egészében a különböző tematikus munkálatok rendezetlen anyagát tartalmazza,⁷ közte a néhány, a városi koordinációval kapcsolatos, máshol is megtalálható nyomtatványt és egy-két irományt.⁸ Ezek között fekszik két kimutatás, amelyek készítőjére, keletkezés körülményeire azonban közelebbi megjelölés nem utal. Egy cím és kelet nélküli, egyetlen lapos táblázat az egyes városoknak szánt szavazatokon kívül csak az azok alapját képező lakosságszámra és jogállásukra vonatkozó adatokat tartalmazza, a rá következő irattal egyező adatokkal, de egyszerűsített fejléccel.⁹ Teljesebb megjelölést az azonos tartalmú következő, alább közölt első irat ad.¹⁰

A forrás több problémát is felvet. Nem derül ki belőle először is, hogy mikori adatokkal készült a táblázat; az országgyűlés idején már mindenképp nagyobb lakosságszámokkal kell számolni. Ezt igazolja a következő néhány irat tartalma is, amelyekben Pest szabad királyi város hatóságai jelentést tesznek a város lakosságának számáról, valamint becslést készítenek a polgárságnak az új szabályozás alapján várható alakulásáról: Pest a közölt táblázat szerint 58.000 lakossal van felvéve, ezzel szemben a városi hatóság kimutatása szerint 82.766 a lélekösszeírás eredménye az 1843–44. évre.¹¹ Az adatok érvényességének meghatározásához a következő néhány irat nyújt segítséget, amelyek döntően a kulcs megállapításához történő adatszolgáltatást tartalmaznak Pest részéről.¹² Ezek között fekszik a nem nemes népesség összeírásának városi adataiból készített összegzés, amely 1841-ből a törvényhatóságok által vélhetően a helytartótanácsnak felküldött információkra támaszkodik, és amelynek számsorai százas kerekítés-

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára N 22 Archivum palatinae archiducis Josephi, secretum. Diaetalia, Irregestrata (35. csomó).

8 A 20. lap a mögötte fekvő anyag címlapja: Elaborata ad Coordinationem Civitatum, semet Referentia Anni 1844.

9 21. lap. A fejlécek megnevezése: votum, Civitas, numerus animarum, honorati, cives

10 22. Az előzővel egyező adatok, összegzéssel és címmel ellátva. Az utolsó, 5. oszlop *Observationes* felíratot viselt, de végül üresen maradt.

11 4117 sz. alatt iktatott iratból átemelve: „Szabad királyi Pest városa tanácsa az 1843/4-ik évi lélekösszeírás eredményét felsőbb K. K. rendelete teljesítéséről alázatosan bemutatja.” Uo. 24. lap

12 Uo. 24–31. lapok, be- és kivándorlási adatokkal.

sel megegyeznek a vokstáblázat lakosságszám-adataival, a táblázat tehát 1841-es adatokat tartalmaz.¹³

A listán csak negyvenhét város van feltüntetve. A hiányzók közül a nemrég privilégiumot nyert Arad és Pécs ugyanis még nem volt becikkelyezve, helyzetük közjogilag rendezetlen, Fiume és Buccari ügyét külön, a tenger mellékellettel együtt kívánták rendezni, míg Bélabánya Selmeccel összevonva szerepel.

A következő kérdés, hogy miként viszonyulnak a táblázatban feltüntetett számok a polgárok tényleges számához. Mivel a táblázat a megcélzott rendezés utáni állapotot mutatja, a lakosok között nemcsak egyszerűen a polgárok, hanem a honoráciorok, a tisztviselők és a kézművesek vagy kereskedők is fel vannak sorolva. További kérdés, hogy a megcélzott szám a megyei rendek, a városok vagy a főrendek javaslatát tükrözné. Utóbbi kérdések megválaszolásához a közlendő másik forrás ad segítséget.

* * *

A közzétett második dokumentum nem az összes szabad királyi városra, csak Pestre vonatkozó adatokat tartalmaz. Összehasonlítja, hogy a városi hatóság által felküldött információk alapján mekkora lenne a polgárok száma Pesten abban az esetben, ha az alsótábla által kidolgozott tervezet, vagy ha helyette a városi követek javaslata, vagy épp a főrendek szándékai szerint alakulna a rendezés. A forrás különböző kategóriákba bontva közli a reménybeli polgárok számát, külön tüntetve fel azokat, akik ház, szőlő, szántó, rét vagy erdő, tehát ingatlan alapján nyernének politikai jogokat, bizonyos jövedelem felett külön a foglalkozási bázisú csoportot (kézművesek, gyárosok és kereskedők megjelöléssel), illetve ismét csak jövedelmi cenzussal az értelmiségieket, felsorolva köztük ügyész néven a jogászokat, továbbá az orvosokat, mérnököket, sebészeket, gyógyszerészeket, tanárokat, tudósokat és művészeket, végül a tőkepénzesek és meghatározott értékű házbért fizetők, valamint a zsidók következnek. Ezt azután az iratban egy már egyszerűsített terminológiával dolgozó kimutatás követi, amely az említett csoportokat összevonva sorolja be és adja össze.¹⁴ Mivel készítői láthatóan egymásra vonatkoztatták a két közölt forrás adatait, e második forrás értelmében az elsőként közölt, táblázatos forrás fejlécének kategóriáiba a polgárok, honoráciorok,

13 Uo. 32. lap.

14 A közölt 2. forrás: uo. 23. lap.

kézművesek mellett a kereskedőket, a tőkéseket és tehetősebb ingatlanbérelőket is bele kell értenünk.

Az összehasonlított három becslés közül az első forrás táblázatának adataihoz a „főrendek által megállapított „qualificatio” végeredménye áll a legközelebb, noha azzal teljesen nem egyezik meg. A táblázat szerint Pestnek 3432 polgára és kézművese, valamint 741 tisztviselő és értelmiségi, együttesen 4173 politikai részvétellel bíró lakosa lenne. A másik irat, hangsúlyozottan becslésszerű számításai közül a főrendek szerinti rendezés eredménye várhatóan 4133 — a két szám csaknem megegyezik. Mivel az egész anyagban túlsúlyban vannak a pesti vonatkozásúak, úgy tűnik, ennek jól hozzáférhető adatain tesztelték a főrendek a különböző megoldások következményeit.

Arra következtethetünk tehát, hogy az elsőként közölt táblázat adatsora az utóbbi forrásban megjelenő, főrendek szerinti elképzelések várható következményeként kialakuló viszonyok képét tartalmazza. Az országos táblázat tehát a városi koordináció vitájában a nádor elnökle mellett tanácskozó főrendek állásfoglalásához készült. Eszerint Pest esetében a főrendek javaslatához képest a városok elképzelése szerint mintegy másfélszer, míg a megyei követek — akik a főrendek és a városok által figyelembe vett fenti csoportok mellett a zsidókat is beleszámolták a kedvezményezettek körébe — több mint három és félszer ennyi lakosnak kívántak politikai jogokat adni.

A második forrás tehát — igaz, csak egyetlen város, Pest vonatkozásában — a számok nyelvére fordítja le a jog nyelvén megfogalmazott politikai jogkiterjesztés mértékét. Így érzékletessé válik az eltérő elképzelések nyomán kirajzolódó kép a tervezett reformok mikéntjének dimenzióiról, a három törvényhozási tényező elképzelései nyomán alakuló előbb említett arányokról. Valóban rendkívül szűkeblűnek mutatkoznak a főrendek engedményei, még a kormánnyal szövetséges városi rend törekvéseihez képest is. De utóbbiakat is messze meghaladja a megyei követek jogbővítő szándéka. Részben magyarázz ezt, hogy a nemességnek itt nem saját kiváltságairól kellett intézkedni, hanem a városokéról, de az említett eltérések ezzel együtt is figyelemre méltóak. Tudjuk, hogy éppen ezen a diétán a nemesség, a megyei választásokra vonatkozó tervezetében — a jogosultak közé engedve a honoráciorokat és a szabad községek képviselőit — „saját portáján”, a megyében is nekigyürkőzött a jogkiterjesztés feladatának.

E becslés történeti értékét jelentősen növeli az a tény, hogy segítségével valamiféle óvatos következtetést kísérelhetünk meg nemcsak a tervezett, hanem a létező állapotokat, a polgárjogú lakosok ekkori számát illetően is. Minthogy a viták során a főrendek voltak legkevésbé hajlandók a jogkiterjesztésre, az ál-

taluk elfogadható engedménynek kell legközelebb állnia a ténylegesen fennálló helyzethez.¹⁵

Források

1.

Tabella Numerum Votorum diaetalium, Animarum, Officialium & Honoratorum, Civium & Opificum quoad regni civitates perhibens

[sor- szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
1.	Pest	2.	58.000.	741.	3.432.
2	Debreczen	2.	26.800.	88.	2.401.
3	Szabadka	2.	37.000.	131.	1.448.
4	Szeged	2.	36.500.	95.	4025.
5	Buda	2.	29.800.	283.	2.004.
6	Pozsony	2.	26.000.	230.	1.460.
7	Zombor	1.	20.300.	82.	1.612.
8	Fehérvár	1.	17.600.	73.	1.214.
9	Temesvár	1.	16.300.	143.	883.
10	Újvidék	1.	15.600.	143.	591.
11	Komárom	1.	8.400.	21.	401.
12	Győr	1.	12.300.	89.	903.

15 Pesten pl. a népképviselő bevezetése után 1848-ban is a felnőtt férfilakosság nem egész negyedét kitevő 5400 főnyi választó közül csak 2798 fő rendelkezett polgárjoggal, szemben a tervezett reformok nyomán 1843-ban becsült 4133 helyett. Bácskai 1972: 284. és 300.

[sor- szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
13	Sopron	1.	13.300.	109.	1.193.
14	Zágráb	1.	6.300.	89.	421.
15	Kassa	1.	9.100.	108.	526.
16	Szathmárnémeti	1.	11.100.	76.	777.
17	Körmöztbánya	1.	11.200.	68.	256.
18	Zólyom		1.600.	16.	216.
19	Besztercebánya	½.	11.200.	101.	432.
20	Libethbánya	½.	1.800.	26.	215.
21	Breznóbánya		5.800.	33.	557.
22	Selmecz- és Bélabánya	1.	17.900.	507.	568.
23	Kis Mártony	1.	3.000.	71.	285.
24	Kőszegh		5.800.	29.	543.
25	Ruszth		1000.	14.	133.
26	Nagyszombath	½.	7.000.	54.	411.
27	Eperjes	½.	8.200.	120.	433.
28	Varasd	½.	6.100.	68.	593.
29	Esztergom	½.	6.600.	44.	602.
30	Nagybánya	½.	5.600.	68.	331.
31	Bazin	½.	3.600.	35.	256.
32	Modor		4.700.	27.	398.
33	Szentgyörgy		3.000.	27.	191.

[sor- szám]	Nomina Civitatum	Numerus			
		Voti diaetalis	Animarum	Officialium & Honoratorum	Civium & Opificum
34	Bártfa	½.	4.800.	50.	332.
35	Szeben		2.800.	34.	299.
36	Kaproncza	½.	4.100.	38.	240.
37	Kőrös		2.100.	36.	204.
38	Posega		2.000.	63.	314.
39	Bakabánya	½.	2.800.	23.	328.
40	Korpona		3.100.	24.	470.
41	Újbánya		4.600.	41.	356.
42	Késmárk	½.	3.800.	36.	302.
43	Lőcse		5.300.	63.	311.
44	Szokolcza	½.	6.400.	47.	621.
45	Trencsén		2.100.	28.	146.
46	Károlyvár	½.	3.800.	36.	396.
47	Zeng		2.500.	–.	–.
	Summa	32.	499.306	4.328.	34.030.

2.

Megközelítő számváz

hány polgár lakos leend Pest városában a Tekintetes Országos Rendek és Karok, úgy a Főméltóságú FőRendek által megállapított qualificatio szerint, valamint a királyi városok követeinek javaslatánál fogva

Szabad királyi Pest városában van:

Ház: 4813. A telekbíró véleménye szerint van ezek között 3713, mellyek értéke legalább 1500 pft és 2503 ház, mellyek értéke legalább 3000 pft.

Szőllőskertek: 1000. Ezek között 70 van 1500 pft értékű, 3000 pft értékű pedig 35.

Szántóföldek: 459. Ezek közt van 30. 1500 pft értékű, 3000 pft értékű pedig 15.

Rétek: 434. ezek között van 70. 1500 pft értékű és 3000 pft értékű 30.

Erdei telkek: 134. Ezek közt 10 van 1500 pft értékű. Ezen kívül bír a város 8975 holdnyi legelőt, mely célba vett részletes [kis részletekben történő] eladása után a polgárok számának szaporodása alapjául szolgáland.

Kézművesek, gyárosok, kereskedők: 4549. Ezek között 2270, kik műhellyel, gyárral s illetőleg kereskedési teleppel bírnak. Beczímzett pedig 900 van, 600 pft évi jövedelemmel.

Ügyészek, orvosok, mérnökök, sebészek: 1000. Ezek között 400 pft jövedelmű 500.

Gyógyszerárusok, nyilvános oktatók, tudósok, művészek, tőkepenészek: 400 pft évi jövedelemmel: 150

Zsidók: 10.179. Ezek közt családfő és önálló 2952.

Oly lakosok, kik 80 pft évenkénti házbért fizetnek 500.

*A Tekintetes Karok és Rendek által megállapított qualificatio
szerint lenne polgár*

1. Ingatlanok után (azaz ház, szőlő, szántóföld, rét és erdei telek) összesen[sic]	6840.
de mivel többek 2., 3., 4., s. t. házat, emellett szőlőket és egyéb földeket is bírnak, kerek számban felvevén csak	6000.
de feltéve azt, hogy minden egyes teleknek csak egy birtokosa van.	
2. Iparúzők:	4549.
3. Honoratorok:	1000.
4. Zsidók és mindazok, kik 80 pft lakbért fizetnek:	3452.
Összesen: 15.001 polgár	

A királyi városok követeinek javaslata szerint

1. Ingatlan birtok után	3903, de mivel némely egyének több házat, szőlőt és egyéb telket bírnak, felvevén csak	3500.
2. Iparúzők:	2270.
3. Honoratiorok:	650.
	Összesen:	6420 polgár

A főméltóságú Főrendek által megállapított qualificatiok szerint:

1. Ingatlan birtok után	2583.
2. Iparúzők:	900.
3. Honoratiorok:	650.
	Összesen:	4133 polgár

Hivatkozott irodalom

- Bácskai*, 1972 *Bácskai Vera*: Pest társadalma és politikai arculata 1848-ban. (A választók és választottak összetétele alapján). In: Tanulmányok Budapest Múltjából 19. (1972) 283–325.p.
- Bácskai*, 2002 *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, 2002.
- Bácskai*, 2003 *Bácskai Vera*: Bevándorlás és befogadás a dunántúli városokban a 19. század első felében. In: Korall 11–12. szám (2003. május) 103– 110. p.
- Bácskai*, 2006 *Bácskai Vera*: A régi polgárságról. In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Kövér György. Bp., 2006.
- Csizmadia*, 1941 *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941.
- Czoh*, 1998 *Czoh Gábor*: Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 11. (1998) 2–3. sz. 55–86. p.

- Czoh*, 2003 *Czoh Gábor*: A kassai polgárság származási és vagyoni összetétele a Liber Neocivium alapján (1781–1848). In: Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Szerk.: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc. Bp., 2003. 145–155. p.
- Czoch*, 2006 *Czoch Gábor*: Hogyan határozható meg a város területe? Az 1843–44-es városi törvényjavaslat vitái. In: Korall 24–25. sz. (2006) 216–230. p.
- Kállay*, 1997 *Kállay István*: Hatalom és önkormányzat. In: Fuga temporum. Ünnepi kötet Eperjessy Géza 70. születésnapjára. Szerk.: Závodszy Géza. Bp., 1997. 101–106. p.
- Konkoli*, 1847 *Thege Pál*: Az 1839/1840. évi országgyűlés. Pest, 1847.
- Oszetzky*, 1935 *Oszetzky Dénes*: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp., 1935.
- Szócs*, 1996 *Szócs Sebestyén*: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. Bp., 1996. (Budapest Főváros Levéltára Várostörténeti tanulmányok).
- Tóth*, 2000 *Tóth Árpád*: A megőrzött presztízs. Pozsony város rendi polgársága a XIX. század első felében. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk.: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Bp., 151–175. p.
- Tóth*, 2006 *Tóth Árpád*: Polgárfelvételi stratégiák és a polgári cím vonzereje Pozsonyban a 19. század első felében. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 1. (2006) 241–268. p.
- Vörös*, 1980 *Vörös Károly*: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840–1847). In: Magyarország története 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Szerk.: Vörös Károly. Bp., 854–975. p.

BOTLIK RICHÁRD

I. FERDINÁND (1526–1564) KIRÁLY LONDONI VÁLTÓJA 1543-BÓL — A BUDAI VÁR ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRÖK ALÓLI FELSZABADÍTÁSÁNAK TERVÉRE NYÚJTOTT ANGOL SEGÉLY TÖRTÉNETI HÁTTERÉRŐL

1541 — Buda eleste — a kora újkori Magyar Királyság történelmének meghatározó dátuma, az Oszmán Birodalom tartós magyarországi berendezkedésének kiindulópontja. Ahogyan Nándorfehérvár 1521. évi eleste, vagy az 1526. évi mohácsi csata, úgy Buda elfoglalása is kétségtelenül mérföldkő, viszonyítási alap a közép-európai történelem sodrában. Nándorfehérvár és Mohács kapcsán a legtöbb történettudományi értekezés konklúziója az, hogy a kulcsfontosságú vár elvesztéséből, vagy az ütközetben elszenvedett vereségből még nem feltétlenül következett a Magyar Királyság összeomlása. A közgondolkodás Buda 1541. évi oszmán birtokbavételét az ország három részre szakadásával azonosítja. A történelmi helyzet — a korábbi, Magyarországot ért török csapásokhoz hasonlóan — 1541-ben is árnyaltabb volt, mert I. Szülejmán (1520–1566) szultán ugyan hátrahagyott védőket a budai várban, de komolyabb óvintézkedést nem tett. Mindez magyarázatot ad az 1542. évi keresztény hadjárat kezdeti sikerére, az erősség akadálytalan megközelítésének tényére. I. (Habsburg) Ferdinánd magyar-, cseh- és római király minden lehetséges eszközt megmozgatott a stratégiaileg kiemelkedő Buda várának megszerzéséért Szapolyai János (1526–1540) magyar király 1540-ben bekövetkezett halálát követően. Az 1541. évi erőpróba után Ferdinánd már a következő évben, 1542-ben — az európai hadszínterek léptékben mérve — jelentős létszámú, nagy harctéri tapasztalattal rendelkező katonákból álló koalíciós keresztény sereget szervezett, hogy azonnal visszavívhasssa, felszabadíthassa Budát. A soknemzetiségű keresztény seregbe még a távoli Angliából is érkeztek katonák és magas rangú megfigyelők. A közlemény nem tárgyalja részletesen az 1542. és 1543. évi hadjáratokat, mivel kiváló hadtörténelmi tanulmányok és monográfiák már feldolgozták ezen eseményeket.¹ Az angol szemszögből látott

1 A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program — Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. Kutatásomat A1-MZPD-12-0030 pályázati azonosító szám

történesek, VIII. Henrik (1509–1547) angol király váltójának létezése ezen publikációkat remélhetőleg kiegészíthetik, valamint értékes részletekkel szolgálhatnak a XVI. századi angol-magyar érintkezések történetéből. Milyen tapasztalattal térhettek haza VIII. Henrik király katonái és megfigyelői a Magyar Királyság területéről, milyen jelentéseket írhattak a Velencében, a Német-római Birodalom városaiban tartózkodó angol követek a londoni királyi udvarnak Magyarországgal kapcsolatban, és hogyan sikerült I. Ferdinándnak pénzsegélyt kérnie az angol királytól a török elleni harcra? Ezekre a kérdésekre keresi a választ az alábbi közlemény.

1541 — az elkésett segélykérés

I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király 1541. július 1-jén kétségbeesett üzenetet küldött Regensburg városából VIII. Henrik angol királynak.² A francia nyelven írott, egy oldalas levél³ arra figyelmeztette a szigetországi uralkodót, hogy jön a török. Az angol diplomácia rokonszenvének köszönhetően — a bonyolult, és gyakran változó európai szövetségi rendszerek ellenére — 1541-ben látszólag I. Ferdinándra mosolygott a szerencse. Anglia franciabarát politikája (Cognaci Liga 1526-tól), VIII. Henrik botrányos válása V. Károly (1519–1558) német-római császár nagynénjétől, Aragóniai Katalintól, és az angol király egyházalapítása — majd a pápa exkommunikációja — 1526 és 1540 között hátráltatta a Habsburg és Tudor dinasztia higgadt párbeszédét. Anglia 1541-ben megbékélt a Német-római Birodalommal, és a londoni udvar ismét kiemelkedő figyelmet szentelt a Magyar Királyság legfőbb problémájának megoldására, a török kiűzésére. VIII. Henrik és udvara

alatt a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal támogatta az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával. *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. I–V. közl. Századok, 14. (1880) 4. sz. 265–299., 357–387., 445–465., 558–589., 621–655. p. *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXII. kötet. [1928–1942.] XIII. kötet. Athenaeum. Bp., 1940. 5–535. p.

- 2 National Archives. Public Record Office (= PRO), Kew, Surrey (Egyesült Királyság). State Papers (= SP) 1. 166 f. 80. *Kurucz György*: Érdekek és elítélétek. A brit diplomácia és Magyarország a 18. század végéig. Századok, 129. (1995) 2. sz. 263. p.
- 3 Ferdinánd király, mint „*bon frere, cousin et bel oncle*” a messzi múltba tekintő Habsburg-Tudor családi kapcsolatra, VIII. Henrik első — Aragóniai Katalinnal kötött — házasságára utalt levelében. PRO. SP/1. 166 f. 80. és Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII, 1509–1547. 21 volumes in 33 parts. Vol. 16. Ed. James Gairdner and H. M. Brodie. Longmans H.M.S.O., London 1862-1932. Nr. 952. 466. p. (a továbbiakban L&P)

már 1541 elején tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Szülejmán szultán személyesen készülődik seregével Magyarország ellen.⁴ Az angol király Georg ab Heideck személyében követet küldött a birodalmi gyűlésre, hogy a szigetország napi szinten tájékozódhasson a török elleni készülődésről. Heideck Regensburgban találkozott a magyar királlyal. A kihallgatás során I. Ferdinánd kifejtette az angol érdekeket képviselő követnek, hogy nagyon bízuk VIII. Henrik király jóindulatában, és mint jó keresztényt, a hit védelmezőjét (*fidei defensor*), kérte az angol királyt, hogy nyújtson segítséget a Magyar Királyságnak.⁵ Habsburg Mária, a mohácsi csatát követő menekülés során fiatalon elesett II. Lajos (1516–1526) magyar- és cseh király özvegye, Németalföld kormányzójaként szintén kérte az angol királyt, hogy sürgősen segítsen bátyjának, I. Ferdinánd magyar királynak.⁶ Az angol követek azonban sejtették, hogy 1541 nyarán már senki sem állíthatja meg a szultánt a Magyar Királyság területén, ezért már késő pénzt áldozni a veszett ügyre. VIII. Henrik egyik diplomatája, Sir Nicholas Wotton⁷ 1541. július 8-án jelentette Londonnak, hogy a törökök Budát bármelyik pillanatban „felmenthetik” Ferdinánd csapatainak ostromzára alól.⁸ A szigetországban tartózkodó császári követ, Eustace Chapuys⁹ több ízben hiába kérte VIII. Henriket a pénzsegély ügyében.

4 Sir John Wallop (1490 k.-1551) követ (aki 1527-ben, Pozsonyban meglátogatta Habsburg Ferdinánd hűgát, Mária királynét), Calais kormányzója már 1541. január 26-án jelentette az angol királynak, hogy a szultán hajózásban jártas szakembereket küldött a Duna alsó folyására. PRO. SP/1. 164 f. 146. A követ 1526–1527. évi küldetésére ld. *Richárd Botlik*: Henry VIII and the New Hungarian Political Élite in 1526-1527. (The Anglo-Hungarian Relationship After the Battle of Mohács). Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, Tomus XII., Fasciculus 2. Miskolc, 2007. passim. *Botlik Richárd*: VIII. Henrik és Magyarország. Szilvásvárad, 2010. 5–68., 124., 134., 147–149. p. (a továbbiakban *Botlik*, 2010) *John Duncan Mackie*: The Earlier Tudors 1458–1558. In: The Oxford History of England. The Clarendon Press. Oxford, 1957. 320–321. p. *Alison Weir*: Henry VIII the King and His Court. Ballantine Books. New York, 2001. 276., 284., 458. p.

5 PRO. SP/1. 166 f. 80.

6 L&P. vol. 16. Nr. 836., Nr. 838., Nr. 969. 471–472. p.

7 Sir Wotton (1497 k.-1567. január 26.) kora egyik legjelentősebb angol diplomatája volt, főként Németalföldön, a Francia Királyság és a Német-római Birodalom területén teljesített szolgálatot.

8 PRO. SP/1. 166 f. 110.

9 A torinói egyetemen végzett, savoyai származású diplomata 1529-től 1545-ig képviselte Londonban V. Károly császár érdekeit. Alakját Capucius néven William Shakespeare örökítette meg VIII. Henrik című művében. *Richard Lundell*: The Mask of Dissimulation: Eustace Chapuys and Early Modern Diplomatic Technique: 1536–1545. Ph.D. Thesis. University of Illinois. Chicago, 2001. passim. *Botlik*, 2010. 128–134., 200. p.

Az angol király húzta az időt, és V. Károly követének minduntalan kitérő választ adott a korábban ígért hitellel kapcsolatban.¹⁰

Az angol udvar előrelátása beigazolódott: 1541. augusztus 29-én a török csapatok csellel elfoglalták a budai várat.¹¹ Szeptember 2-án Szülejmán szultán — serege élén — ünnepélyesen bevonult Budára. A Magyar Királyság jövőjét meghatározó történelmi eseményről egy hónap késéssel, október 5-én értesítették a londoni udvart.¹² Georg ab Heideck kilenc nappal később, október 14-én kelt levelében már teljes mérleget készített a keresztény sereg Buda előtt elszenvedett veszteségéről, és informálta VIII. Henriket, hogy három éves periódusra tervezett felszabadító háború kivitelezésébe kezdett a császár és a birodalmi hadvezetés.¹³ A nagyszabású expedícióra már 1541 végén gyűjteni kezdték a pénzt. A Habsburg Monarchia osztrák és cseh tartományainak közös prágai országgyűlésén (1541. december 5-én) a rendek különadót szavaztak meg a török ellen tervezett hadjáratra. A következő év elején, 1542. február 2-án, a speyeri birodalmi gyűlésen a rendek 48 ezer zsoldost nyújtottak Buda visszavételére.¹⁴ A Velencében tartózkodó angol követ, Edmund Harwell¹⁵ 1542. április 22-én tájékoztatta VIII. Henrik királyt, hogy a speyeri gyűlésen megszavazott seregen kívül a magyar részeken 20 ezer könnyűlovast toboroztak, és I. Ferdinánd király Csehországban és Ausztriában 30 ezer lovas gyűjtését tervezi.¹⁶ Harwell szerint a magyar helyzetet bonyolíthatja, hogy az ország korántsem egységes a török elleni fellépés vonatkozásában. Ráadásul I. Zsigmond (1506–1548) lengyel király ígéretet tett leányának, Izabellának, hogy támogatni fogja magyarországi törekvéseit, és ha kell, akár Ferdinánd király ellen is segíti Szapolyai János özvegyét. Izabella királyné és udvartartása 1542 tavaszán Gyulafehérvárra költözött, amely megerősítette Fráter

10 L&P. vol. 16. Nr. 1010. 483. p., Nr. 1020. 486. p., Nr. 1031. 489. p.

11 Az augusztus végi időpont a szultán szerencsét hozó napja volt. Nem véletlen, hogy 29-ére, hétfőre időzítette a trükkös várfoglalást, hiszen vasárnap — az istentiszteletre igyekvők miatt — zsúfolt lehetett az erősség.

12 PRO. SP/1. 167 f. 74.

13 Uo. 167 p. 106. *Kurucz Gy.*: i. m. 263. p.

14 Két hónapos késéssel, április 3-án jelentette William Paget Párizsból VIII. Henriknek, hogy Speyerben 40 ezer gyalogost és 8 ezer lovaszt szavaztak meg Magyarországnak. PRO. SP/1. 169 f. 199.

15 Harwell 1535-től kezdve élete nagy részét Velencében töltötte, mint az angol király követe. *Thomas F. Mayer: Faction and Ideology: Thomas Starkey's Dialogue. Historical Journal*, 28. (1985) 1. sz. 1–25. p. *Botlik*, 2010. 133–147. p.

16 PRO. SP/1. 170 f. 34.

György politikai pozícióját.¹⁷ Ugyanakkor — megfelelő járandóság és garanciák mellett — a gyalui szerződés értelmében János király özvegye hajlandóságot mutatott arra, hogy a keleti országrész átadásáról Ferdinánddal kiegyezzen.¹⁸ „I. Ferdinánd részéről egészen biztosan komoly volt a keleti országrész megszerzésének szándéka, hiszen a váradi béke meghiúsulása után ezzel a megegyezéssel övé lehetett végre az ország egésze, és mivel 1542-ben az egész birodalmat mozgósító hadi vállalkozásra készült az oszmánok ellen, ettől a vállalkozástól remélhette hatalmának a fegyverek erejével történő megszilárdítását.”¹⁹

A Magyar Királyság felszabadítását célzó, 1541–1542 fordulóján tett reményteli lépések forгатókönyvébe azonban újabb, váratlan mozzanatok vegyültek. Egyrészt 1542. május 20-án I. Ferenc (1515–1547) francia király, a török szultán „legkeresztényibb” szövetségese ismét hadat üzent V. Károly császárnak, ami jelentősen hátráltatta a magyarországi hadjárat szervezését. Másrészt Szülejmán szultán a Velencében tartózkodó Janusz bégen keresztül kinyilatkoztatta, hogy megelégedte a rebellis magyarok viselkedését, és ismét személyesen készül hadjáratra I. Ferdinánd ellen.²⁰ A velencei angol követ szerint ez a hír annyira demoralizálta a háborúra készülődő keresztény sereget, hogy a magyar király 1542. június elején bejelentette: személyesen vezeti a Buda felszabadítására indított hadjáratot.²¹ Noha I. Ferdinánd végül mégsem vett részt az expedícióban, a hadsereg irányításával Joachim von Brandenburg választófejedelemet bízta meg, ami eleinte jó döntésnek tűnt. A koalíciós keresztény sereghez csatlakozott két szigetországi megfigyelő, Sir Thomas Seymour és Charles Howard személyében,²² akiket VIII. Henrik azért küldött Magyarországra, hogy a londoni udvar számára

17 *Oborni Teréz*: Tartományból ország: Erdélyi változások a 16. század első felében. In. Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerkesztette: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2004. 174–178. p.

18 *Oborni Teréz*: A gyalui szerződés. In. A magyar államiság első ezer éve. Szerkesztette: Font Márta és Kajtár István. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2000. 133–146. p. (a továbbiakban Oborni, 2000)

19 *Oborni*, 2000. 136. p. *Károlyi Á.*: i. m. 265–299. p.

20 Ld. William Paget jelentését. PRO. SP/1. 170 f. 122. és 170 f. 148.

21 Uo. 170 f. 173.

22 Mindkét gentleman rokoni kapcsolatban állt az angol királlyal. Sir Thomas Seymour hűgát, Jane-t 1536-ban vette feleségül VIII. Henrik. Az angol király harmadik felesége egy évvel később gyermekágyi láz következtében meghalt. Sir Seymour admirálisként (*Lord High Admiral*) szolgált királyát. Bátyja intrikája miatt VIII. Henrik halála után felségsértési pert indítottak ellene, és 1549-ben lefejezték. Charles Howard 1540-től szintén VIII. Henrik sógora lett. A király azonban már két év múlva lefejeztette Charles Howard hűgát, Catherine-t. *Alison Weir*: The

felmérjék a közeljövőben tervezett angol hitel minél célzottabb felhasználási lehetőségét. Az angol király és a királyi tanács (*The Council*) tervei szerint 6 ezer gyalogos és 4 ezer lovas negyedévre számított ellátását hitelezte volna a szigetország I. Ferdinánd királynak.²³

1542 — angolok a Buda visszavívására készülődő koalíciós seregben

1542. július 1-jén I. Ferdinánd Bécsben kihallgatta VIII. Henrik király követeit, és — Sir Thomas Seymour három nappal később kelt jelentése alapján — a magyar király nagyon szívélyesen fogadta az angol uralkodó leveleit.²⁴ I. Ferdinánd király informálta az angol követet, hogy a hadjárat július 6-án indul Buda felé, de ő maga személyesen nem tarthat a hadsereggel, mert kötelezettségei Nürnbergbe szólítják. Mivel Sir Seymour és társai részt akartak venni a hadjáratban, a magyar király a könnyűlovasság és az osztrák egységek parancsnokára, Hans Ungnad hadnagy gondjaira bízta az angol küldötteket.²⁵ A hadjárat már 1542. július elején elkezdődött — az ilyenkor szokásos előcsatározással. Sir Seymour július 3-án éjjel arra ébredt szállásán, hogy az egyik könnyűlovas hadosztály két szekeret kísérvé Buda felől megérkezett Bécsbe, „*egy szekér török fejekkel, és egy hasonló szekér foglyokkal volt megtöltve.*”²⁶ Az angol követ szerint egy illető — akit megkeletkezésére a bécsi táborban mindenki csak „Barátnak” („*Friar*”)²⁷ nevez — Budán van, és 10 ezer magyar lovaszt gyűjtött, de még nem tudják a németek, hogy a törökhöz csatlakozik-e, vagy a hadjáratban résztvevőkhöz.

Six Wives of Henry VIII. Pimlico. London, 1992. 345–372. p. *Elizabeth Norton*: Jane Seymour, Henry VIII's True Love. Amberley. Chalford, 2009. passim.

23 V. Károly császárnak 1542. július 1-jén, Londonból küldött levél alapján hivatkozott számadatok. PRO. SP/1. 171 f. 71–73. vö. L&P. vol. 17. (1900) Nr. 446., Nr. 447. 266–268. p.

24 PRO. SP/1. 171 f. 94. *Kurucz Gy.*: i. m. 263–264. p.

25 Sir Seymour és titkára, Mr. Belyngham szerint a német egység parancsnoka „*very gently*” velük kapcsolatban, tehát az angol küldötteket inkább civil megfigyelőkként, semmint harcoló alakulatként kezelik. Hans Ungnad (1493–1564) az osztrák reformáció egyik vezéralakjaként a rendíthetetlenül katolikus Ferdinánd király megbízható híve volt. *Bernd Zimmermann*: Landeshauptmann Hans Ungnad von Sonnegg (1493–1564). Ein Beitrag zu seiner Biographie. In: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Gerhard Pferschy. Steiermarkisches Landesarchiv. Graz, 1981. 203–216. p.

26 „*A waggon load of Turk's heads and one, in the same waggon, alive.*” PRO. SP/1. 171 f. 94.

27 Értsd: (Martinuzzi) Fráter György.

A hadsereg 1542. július 7-én Bécsből elindult Buda felé. A sereg mindössze 36 kisebb, duplacsövű tarackot málházott fel, ami Sir Seymour szerint teljességgel alkalmatlan a vár ostromához. Az angol követ érdeklődésére a katonák azt a magyarázatot adták, hogy I. Ferdinánd király nem tudott alkalmasabb tüzérséget összeállítani, mert az ostromfelszerelést a múlt évi hadjáratban Wilhelm von Roggendorf serege elvesztette. Az angol követ (jó) meglátása szerint a hiányos felszereléssel reménytelen vállalkozásnak tűnik a 15 ezer török által védett Buda elfoglalása. Az angol lovas meglepetten tapasztalta, hogy mégsem e hiatus izgatta a hadjáratban résztvevőket: Esztergomnál a landsknechtek kitűztek egy proklamációt, hogy ha a francia nemzetiségű katonák jót akarnak, messze kerüljék el a koalíciós keresztény tábor. Sir Thomas Seymour szerint egyik nemzet fiainak részvétele sem annyira „*gyűlöletes a táborban, mint az ő jelenlétük.*”²⁸ Miközben az angol küldöttség megfigyelőként részt vett a hadjáratban, Londonban V. Károly követe igyekezett VIII. Henrikől kikényszeríteni a Ferdinánd királynak ígért hadisegélyét. A birodalmi követ, Chapuys — a regensburgi angol követek (Gairdner és Knyvett) pontosan egy éve előadott beszédében elhangzott — 1541. évi ígéretére emlékeztette VIII. Henriket: ha más keresztény fejedelmek is teljesíteni fogják kötelezettségeiket a török elleni háború kapcsán, abban az esetben nem az angol király lesz az utolsó uralkodó, aki segítséget nyújt a Magyar Királyságnak. A Londonban tartózkodó birodalmi követ a kihallgatása során mindezt felidézte VIII. Henrik királynak, aki állítólag elmosolyodott, és késlekedésére azt a mentséget hozta fel, hogy 1542-ben a szultán nem személyesen jött Magyarországra.²⁹

Az angol udvar által 1541-re ígért segély visszatartásában döntő szerepet játszhattak az 1542. évi magyarországi hadjárat megfigyelői által Londonba küldött jelentések, melyek világosan érzékeltették a Buda visszafoglalására készülő seregen belüli morális feszültséget. Számos irat bizonyítja a visszafoglaló háború előre jósolt kudarcának létezését. Jó példa erre Sir Seymour 1542. július 16-án, a Rákos mezején felállított keresztény táborból VIII. Henrik angol királynak küldött jelentése.³⁰ Az angol követ személyes tapasztalata szerint a táborban a katonák ógyelegnek, mindenki a másik tehetetlenségére mutogat. Kevés időt fordítanak a harcra. Az angol küldöttség Tarry névre hallgató katonáját harci feladatok

28 PRO. SP/1. 171 f. 180.

29 Calendar of State Papers Spain. I–XIII. Vol. VI./II. Ed. Pascual de Gayangos. Simancas, 1895. Nr. 21. (a továbbiakban Spanish Calendar) vö. L&P. vol. 17. Nr. 478. 278. p.

30 PRO. SP/1. 171 f. 140.

helyett utásznak osztották be a németek, és már öt napja javítja a táborhoz közel fekvő utakat — értetlenkedett Sir Seymour. A landsknechtek I. Ferdinánd királyt és Hans Ungnadot vádolták, amiért nem látták előre a hadjárat következményeit. Mindenki elégedetlenkedett amiatt, hogy a táborban fizetni kellett azért az élelemért, amit a magyarok biztosítanak. A német zsoldosok véleménye szerint ezért — Sir Seymour tolmácsolása alapján — „*a magyarok olyan jó keresztények, mint a törökök.*”³¹

A hadjárat szervezetlensége, fejetlensége rossz hatással volt Eustace Chapuys londoni tárgyalásaira. A birodalmi követet 1542. július 19-én ismét kihallgatta VIII. Henrik. Az angol király ezúttal is hajthatatlannak bizonyult a török ellen ígért segély kérdésében, és egyértelműen elutasította Chapuys érveit. A birodalmi követ Londonból küldött jelentése alapján VIII. Henrik király a kedvezőtlen döntésének okát az alapokat nélkülöző és időszerűtlen hadivállalkozás támogathatatlanságával magyarázta.³² Miért ózdkodott az angol király a török elleni segély folyósításától? VIII. Henrik uralkodása alatt már korábban is előfordult, hogy magyar királyok követei (Balbi Jeromos, Hieronim Łaski, Statileo János, Bábai Péter) folyamodtak segélyért az angol udvarhoz. VIII. Henrik a legtöbb esetben udvariasan elutasította a kérelmezőket, mert jól ismerte a magyar politikai mentalitást, és a saját zsebük megtöltésén fáradozó magyar főméltóságokat. A Magyarországról érkező egyre elszomorítóbb hírek miatt az angol király 1526-ban mégis úgy határozott, hogy támogatni fogja II. Lajos király harcát a török ellen.³³ VIII. Henrik 1526. április 16-án Richmondból írta VII. Kelemen pápának, hogy a közelgő veszedelemre való tekintettel — „a keresztény hit védelmezőjeként” — egy nagyobb összegről szóló váltót szeretne küldeni a magyar királynak.³⁴ A pápa üdvözölte az angol király döntését, és válaszlevelében megírta VIII. Henriknek, hogy 50 ezer dukát nagy segítség lenne II. Lajosnak.³⁵ 1526 augusztusában az angol királyi tanács a remélt összeg feléről, 25 ezer dukátról kiállított váltóval útnak indította Magyarország felé Sir John Wallop-ot, de a követ már nem kézbesíthette a pénzsegélyt, mert időközben lezajlott a mohácsi csata. Az angol udvar 1541-

31 „...*Hungarians as good Christian as the Turks.*” Uo. f. 140.

32 Spanish Calendar VI. II. Nr. 30. vö. L&P. vol. 17. Nr. 513. 295. p.

33 *Botlik*, 2010. 20., 34. p.

34 British Library (= B.L), London. Additional Manuscripts. 15, 387 f. 176.

35 B.L. Cotton Manuscripts (=Cotton MSS.) Vitellius B. VIII. 28. A Rómában tartózkodó angol követ, Girolamo Ghinucci (1480–1541) worcesteri püspök is megerősítette Londonnak, hogy 50–60 ezer dukátról szóló váltó elég lenne II. Lajosnak. Vö. Vitellius B. VIII. 29., 40. és PRO. SP1/38 p. 53., p. 56. *Botlik*, 2010. 21–29. p.

ben szakított franciabarát (egyúttal Habsburg-ellenes) politikájával, de a magyar elitben továbbra sem bízott, és ez alól a spanyol földön nevelkedett I. Ferdinánd személye sem jelentett kivételt. Másrészt azt sem lehet figyelmen kívül hagyni az angol támogatás elmaradásával kapcsolatban, hogy éppen a magyarországi hadieseményekkel egy időben zajlott a skót háború, ami mindig nagy kihívást jelentett Anglia számára.³⁶ A skót háború ellenére Sir Seymour, Charles Howard és az angol katonák 1542-ben Ferdinánd király katonai táborában maradtak, ahonnan rendszeresen küldték jelentéseiket a szigetországba. A velencei angol követ, Harwell szerint a Signoria azt nehezményezte, hogy I. Ferdinánd nem személyesen vezette a nagyívű hadivállalkozást, és saját zsoldosai közül is sokan vádolták a magyar királyt, hogy nürnbergi útjával csak ürügyet és kibúvót keresett a maga számára.³⁷ Noha a birodalmi gyűlésen valóban kisebb számban jelentek meg a rendek, de a magyar király elleni zúgolódás igaztalan vád volt, hiszen szeptember 10-én, Nürnbergben I. Ferdinándnak további 20 ezer aranyat sikerült gyűjtenie a budai hadivállalkozás zsoldjára.³⁸

Az angol udvar megrendelésére, alapos elemzés alapján felvázolt forgatókönyv 1542. október 8-án bekövetkezett. A Buda visszafoglalásának céljából szervezett hadjárat már a pesti gyenge városfal ellen indított többszöri támadási kísérleténél kudarcba fulladt.³⁹ Mivel a legtöbben a hadvezetést és a királyt vádolták a hadjárat szerencsétlen kimenetele miatt, I. Ferdinánd a hadsereg leggyengébb egységeire, a magyarokra hárította a felelősséget. Világosan tükröződött mindez a velencei angol követ leveleiből is. Harwell 1542. október 31-én jelentette VIII. Henrik királynak, hogy I. Ferdinánd a törökkel való összejátszás vádjával október 10-én letartóztatta Perényi Péter országos főkapitányt.⁴⁰ A hazatérő itáliai

36 Botlik, 2010. 148–150. p.

37 PRO. SP/1. 172 f. 1.

38 Uo. 173 f. 8.

39 „Alig van esemény hazánk történetében — írta Károlyi Árpád —, melyre jobban illenék az a draszticus példabeszéd, hogy a vajudó hegy egeret szült, mint az a nagy hadi expedíció, a melyet a német birodalom Magyarországon 1542-ben a török ellen intézett.” *Károlyi Á.*: i. m. 265. p. „A II. Joachim brandenburgi őrgrof főhadparancsnok vezette hadak a gyorsan beköszöntő hideg és egy pusztító járvány miatt még Pest városát sem tudták visszafoglalni.” *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. História Könyvtár Monográfiák 27. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2010. 67. p. *Oborni*, 2000. 143–145. p. A hadjárat angol értékeléséről ld. *Kurucz Gy.*: i. m. 263. p.

40 Harwell nyilván hallomásból értesült a hírről, és a hallottak alapján, sajátosan jegyezte le Perényi Péter nevét: (igy!) „*Perinpeter*”. PRO. SP/1. 174 f. 30. Perényi Péter letartóztatását Fráter György kezdeményezte. *Bunyitai Vince-Karácsonyi János-Rapaics Raymund*: Egyháztörté-

zsoldosok beszámolóí — és a Harwell levelében előadottak — alapján Perényi Pétert azért vádolták a német katonák, mert a főkapitány elrejtette a hadsereg elől az élelmet, és állítólag azt tervezte, hogy I. Ferdinánd halála esetén a török szultán engedélyével magyar királlyá koronáztatja magát. Az angol követ később arról is értesült, hogy a sikertelen hadivállalkozás 3 millió rajnai guldenbe került a birodalomnak, és a sereg lényegében dolgavégezetlenül feloszlott.⁴¹ November 29-én Speyerből jelentette Christopher Mont,⁴² hogy nehéz eldönteni a külső szemlélőnek, vajon tényleg a hadvezetés, vagy a katonák hibája okozta-e a hadjárat kudarcát?⁴³ VIII. Henrik fizetett követe szerint a Német-római Birodalomban akkora felháborodás övezi a hadjáratot, hogy nehéz lesz a jövőben török elleni expedíciót szervezni. Mindezek ellenére az angol király parancsára Sir Seymour Nürnbergbe ment, hogy a birodalmi gyűlés helyszínén részletes költségvetést készítsen a londoni udvar számára 5 ezer birodalmi katona egy évre szóló ellátásáról, kiadásáról. VIII. Henrik úgy vélte, hogy a hadisegély célszerű felhasználását Angliából csak akkor követhetik nyomon, ha a váltót nem adják ki a kezükből, és angol parancsnokok fogadják zsoldba a magyarországi hadjáratra vonuló katonákat.⁴⁴

A Perényi Péter ellen indított koncepciós per belpolitikai vihart gerjesztett Magyarországon. I. Ferdinánd király helytartója, Thurzó Elek, részben a Perényi ellen irányuló támadás, részben a személyével szemben érzett (állandósu-

nelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–IV. kötet. IV. kötet. Szent István Társulat. Bp., 1906. 96–114. p. (A továbbiakban ETE) Minderről újabban *Puskár Anett*: Szapolyai János és Perényi Péter. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről: a Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Szerkesztette: Besenyei József. *Studia Miskolcinsula* 5. Miskolc, 2004. 309–310. p.

41 PRO. SP/1. 174 f. 128.

42 Montaborius (1496 v. 1497–1572) néven is ismert, angol érdekeket képviselő birodalmi nemes. *Botlik*, 2010. 128., 208. p.

43 PRO. SP/1. 174 f. 141.

44 Sir Seymour számításai szerint egy évre 2.950 márka kellene a sereg szállására és 50.726 márka a zsoldjára, amihez hozzászámított még két hónap ráadást (amolyan bónuszt a hazatérésre) 11.948 márkával, ami összesen 62.670 márka kiadást jelentett. Mindezt még szigetországi fizetőeszközre is átváltotta, ami 41.780 aranyra rúgott. Vélhetően ebből az alapos számadásból származhatott a későbbi hadisegély 40 ezer dukátos összege. PRO. SP/1. 174. f. 199. Bécsben, Sir Seymour számításaitól függetlenül, 1542-ben készült egy részletes kimutatás arról, hogy a Duna mentén fekvő magyarországi várakat és városokat 50 ezer főnyi katonassággal lehetne hatékonyan védeni. *Pálffy G.*: i. m. 67–68., 137., 160. p. A jelentős kiadással járó védelmi terv végrehajtásának szempontjából nagy segítség lehetett VIII. Henrik király 40 ezer dukátos váltója.

ló) bizalmatlanság miatt, 1542. november 12-én lemondott hivataláról.⁴⁵ Bécsben, december 15-én I. Ferdinánd király számos magyar főúr jelenlétében tárgyalta Perényi ügyét. Az egykori főkapitányt a törvényszék harminckét vádpont alapján bűnösnek találta, és letöltendő börtönbüntetéssel sújtotta.⁴⁶ A magyar király december 30-án elfogadta Thurzó Elek leköszönését, és Várday Pál esztergomi érseket nevezte ki helytartónak, hogy a lehető leggyorsabban konszolidálja az országot.⁴⁷ I. Ferdinánd igyekezete ellenére azonban csak két-három főúr tisztelte meg a pozsonyi országgyűlést. Bár kevesen jelentek meg a diétán, a főurak ígéretet tettek arra, hogy ha a magyar király nyárra hadsereget gyűjt, és személyesen Pestre megy, ők 30 ezer katonával csatlakoznak hozzá. A Nürnbergben tartózkodó Sir Seymour 1543. január 5-én kelt levelében arról tudósította VIII. Henrik királyt, hogy a pozsonyi gyűlésen részt vett főurak egyetlen feltételt szabtak I. Ferdinánd királynak a tervezett magyarországi hadjáratral kapcsolatban: maguk részéről biztosítják a 30 ezer katonát, de olaszokon, spanyolokon és német lovasokon kívül „nem lehetnek landsknechtek a mondott seregben.”⁴⁸ A pozsonyi országgyűléshez hasonlóan a nürnbergi birodalmi gyűlésen is felszínre törtek az indulatok: a szónokok a magyarokat árulóknak titulálták, és I. Ferdinánd király hanyagságát, valamint Joachim von Brandenburg tehetetlenségét vették górcső alá.⁴⁹ Kiderült, hogy a rossz időjárás és a dunántúli pestisjárvány több áldozatot szedett a hadseregben, mint a tényleges harci tevékenység.⁵⁰ A fővezér vaskos terjedelmű katonai beszámolót küldött a birodalmi gyűlésnek, melyben részletesen kifejtette álláspontját a hadjáratral kapcsolatban. Joachim von Brandenburg szerint az előzetesen reméltnél kisebb volt a sereg létszáma, és a zsold kifizetése is akadózott. A birodalmi gyűlésekről Londonnak jelentő Christopher Mont meglátása szerint a magyarok nem fognak megbékélni a németekkel, mert Ferdinánd királyt is gyűlölik, és nem bíznak benne.⁵¹

45 Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról. (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához.) Századok, 134. (2000) 2. sz. 365–366. p.

46 ETE IV. 103–104. p. Puskár A.: i. m. 310. p.

47 PRO. SP/1. 175 f. 86.

48 „...there should be no lanceknights in the same army” („Lance knight”, „lanceknight” az angol iratokban a német gyalogos zsoldos, azaz landsknecht megnevezése.) PRO. SP/1. 175 f. 3.

49 Christopher Mont jelentése alapján. PRO. SP/1. 175 f. 86.

50 Uo. SP/1. 176 f. 67. Pálffy G.: i. m. 67. p.

51 „Et timendum est Turcam hanc intestinorum bellorum occasionem non praeter missurum Hungari quod omnium gravissimum est. Ferdinandum non amant, et eorum magna pars sunt Turca qua Rege esse malunt...” Uo. SP/1. 176 f. 104. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 243. 140. p.

1543 — I. Ferdinánd király londoni váltója

1543 márciusában Anglia hadat üzent a Francia Királyságnak. A velencei angol követ, Edmund Harvell arról tájékoztatta urát, VIII. Henriket, hogy a városálamban — a franciákon kívül — mindenki üdvözölte az angol király döntését, és különösen a Signoria hangsúlyozta, hogy mennyire „utálatos” a franciák együttműködése az oszmánokkal.⁵² Április 8-án Nürnbergből francia nyelvű levelet küldött I. Ferdinánd király VIII. Henriknek.⁵³ A magyar király a velencei dózséhoz hasonló örömmel üdvözölte az angol király elhatározását a francia ügygel kapcsolatban, ami Ferdinánd szerint helyrebillentheti a kereszténység közös érdekét a kontinensen. Másrészt a magyar király a Londonban tartózkodó birodalmi követet, Chapuys-on keresztül ismét hitelt kért VIII. Henriktől, és reményét fejezte ki, hogy az angolok segítségével visszaverhetik a török szultán Magyarország ellen készülő támadását.⁵⁴ A kérdés egyre sürgetőbbé vált, mivel időközben sorra érkeztek a vészterhes jelentések a birodalmi gyűlésre Szülejmán szultán toborzásáról és a francia hadiflotta ellenséges tevékenységéről.⁵⁵ 1543. április 22-én jelentés érkezett Drinápolyból Velencébe az ott tartózkodó angol követhez, aki első kézből tájékoztatta VIII. Henrik királyt a szultán előkészületeiről.⁵⁶ A Drinápolyból küldött irat Harwell követ olvasata szerint azt jelentette, hogy az oszmánok az 1543-as hadjáratra minden addiginál nagyobb sereget gyűjtöttek. A főerő osztrák területek ellen készülődik, és a négy-öt szandzsákból gyűjtött 30 ezer lovas Szlavónia, Dalmácia, Friul, Karinthia ellen vonul — írta az angol követ. Velencében közzétették a hírt, hogy Izabella királyné és Fráter György az összes erdélyi katonával az oszmánokhoz csatlakozik, és a Magyar Királyságból megmaradt terület is követni fogja az erdélyiek példáját.⁵⁷ A híresztelés igaz volt. 1543. február 11-én a tiszántúli megyék részgyűlésén megjelentek elvetették a gyalui szerződést, és Fráter Györgyhez csatlakoztak.⁵⁸

52 PRO. SP/1. 176 f. 138.

53 BL. Cotton MSS. Nero B. IX. p. 81. (folio 84.)

54 Uo. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 386. 226. p.

55 Szülejmán szultán serege ekkor már elhagyta Drinápolyt, míg Marseille-ben Anguillar márki 32 hadihajója és több kisebb csapatszállító hajója várakozott a bevetésre. PRO. SP/1. 176 f. 104. és 177 f. 40.

56 Uo. SP/1. 177 f. 113.

57 Uo. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 449. 268. p.

58 *Oborni*, 2000. 145–146. p.

Christopher Mont május 10-én értesítette VIII. Henrik királyt Speyerből, hogy a nürnbergi diéta négy hónap tárgyalást követően feloszlott.⁵⁹ A birodalmi gyűlés döntésének értelmében 20 ezer gyalogost és 4 ezer lovast szavaztak meg a Magyar Királyság védelmére, és (három részletben) fél éves időtartamra fizetik a sereg járandóságát.⁶⁰ Három nappal később a londoni Titkos Tanács (*The Privy Council*) értesítette az angol királyi sereg főparancsnokát, hogy Mr. Belyngham antwerpeni, valamint Harwell követ velencei jelentése alapján tájékozódtak a magyar területeken várható háborúról. A Titkos Tanács alapos mérlegelést követően úgy döntött, hogy Sir Thomas Seymour-t és Sir Nicholas Wotton canterbury-i dékánt Flandriába küldi, hogy ott érdeklődjenek egy kisebb sereg ellátása és felszerelése kapcsán várható kiadásról.⁶¹ A velencei angol követ szerint egyre sürgetőbb a támogatás I. Ferdinándnak — aki időközben feleségét és gyermekeit Csehországba menekítette —, mert Bécs városa csak minimális előkészületeket tett a török elleni védekezésre.⁶² 1543. nyár elején I. Ferdinánd és családja valóban Prágába érkezett. A magyar- és cseh király június 6-án, a tűzvész után újjáépített Hradzsinból küldte VIII. Henrikhez címzett latin nyelvű segélykérő levelét.⁶³ Az iratot Ferdinánd királyi titkára (*secretarius*), a londoni követséggel megbízott dalmát származású Tranquillus Andronicus⁶⁴ kézbesítette

59 PRO. SP/1. 177 f. 164.

60 „*In primis decreta sunt vicena milia peditum et quaterna equitum ad defensionem et tuitionem Hungariae contra turcicas incursiones, cui quidem praesidario metui in menses sex alendo* [!] *Imperii Status stipendia numerare consenserunt.*” Uo. f. 164. A hat hónapos Reichstürkenhilfe-re ld. *Pálffy G.*: i. m. 160. p.

61 PRO. SP/1. 178 f. 11.

62 Uo. 178 f. 83.

63 Uo. 178 f. 144. A levél teljes szövegét ld. a közlemény végén, a mellékletben. Ezúton szeretném kifejezni hálás köszönetemet Bárány Attilának, aki az irat megszerzésében önzetlenül segítette a munkámat.

64 A traui diplomata nevét Franjo Trankvil Andreis-nek is írják, de a hazai történettudomány ezidáig publikált rangos értekezéseiben a deákos Tranquillus használata ismertebb és elfogadottabb. *Stephanus Hegedűs*: *Analecta recentiora ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Typis Victoris Hornyánszky. Bp., 1906. 427. p. *Lukinich Imre*: *Tranquillus Andronicus életéhez*. Levéltári Közlemények, 1. (1923) 1. sz. 179–186. p. *Maria Cytowska*: *Andronicus Tranquillus Dalmata: a Łaski család és Zápolya János udvarának familiárisa*. In: *Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. (A tanulmányt fordította: Zsembery Teréz.) Akadémiai Kiadó. Bp. 1969. 129–143. p. *Ritoókné Szalay Ágnes*: *Andronicus Tranquillus Dalmata und die vita aulica*. *Ziva Antika*, 25. (1975) 202–209. p. *Nikica Kolumbić*: *Krvava rijeka*. Franjo Trankvil Andreis. Globus. Zagreb, 1979. passim. Uő.: Franjo Trankvil Andreis. In: *Hrvatski*

az angol uralkodónak. I. Ferdinánd király a követutasításában megparancsolta Tranquillus Andronicus-nak, hogy minél gyorsabban igyekezzen Angliába érni, és Londonban feltétlenül beszéljen V. Károly császár követével.⁶⁵ Bár a magyar király szerint Eustace Chapuys a dalmát származású diplomata segítségére lehet Londonban, ennek ellenére Ferdinánd kérte Tranquillus-t, hogy lehetőleg ne a birodalmi követ jelenlétében tárgyaljon VIII. Henrikkel. Ferdinánd arra is utasította Tranquillus Andronicus-t, hogy beszédében először emelje ki az angol király érdemeit, nagyszerűségét és bőkezűségét, és csak ezután térjen rá a császár és VIII. Henrik megújult barátságára; ha vitára kerülne sor, akkor adjon nyomós okot a török veszély kereszténységet fenyegető inváziójának elhárítására.⁶⁶

Mialatt Tranquillus Andronicus Londonba tartott, Szülejmán szultán zavartalanul vonult Magyarország felé, és hadserege egy sor kisebb erődöt (a nagyobbak közül Csázmát és Valpót) elfoglalt. A velencei angol követ arról értesült, hogy „Magyarországon Székesfehérvárt és Pozsonyt Esztergommal, valamint Bécsset kellően megerősítették és ellátták” I. Ferdinánd király parancsnokai.⁶⁷ A csehek 3 ezer lovast és 2 ezer gyalogost, valamint némi pénzt ígértek királyuknak. Edmund Harwell követ a Velencébe érkező jelentésekből informálódva június 22-én kelt levelében jelezte, hogy a szultán meglepően gyors felvonulása váratlanul érte I. Ferdinándot, ugyanakkor Izabella királyné és Fráter György láthatóan jól felkészült Szülejmán seregének fogadására.⁶⁸ A magyar- és cseh király Nürnbergben remélt segítséget (végül összesen 500 katonát kapott a várostól), de a vallásháború miatt megosztott rendek részéről alacsony hajlandóságot tapasztalt. Viszont végre jó hírek érkeztek számára Angliából: a birodalmi követ Habsburg Máriának jelentette Londonból, hogy az angol királyi tanács egyik tagja bizalmas információt közölt vele, miszerint VIII. Henrik 40-50 ezer dukáttal kívánja segíteni I. Ferdinánd

biografski leksikon. Vol. I. Zagreb, 1983. 115–119. p. *Mirko Breyer*: Fran Trankvil Andreis-Andrijević humanist i diplomat iz Trogira (1490–1591). Zagreb, 1941. passim.

65 *Hammer-Purgstall, Joseph von*: Geschichte des osmanischen Reiches, Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. I–X. III. Band. Hartleben's Verlage. Pest, 1828. 247–260. p. vö. Spanish Calendar VI. II. Nr. 148.

66 PRO. SP/1. 178 f. 144. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 659. 383. p.

67 „*Albaregal in Hungarie and Pausonia with Strigonia and Vienna is fortified and munished sufficiently.*” PRO. SP/1. 179 f. 43.

68 PRO. SP/1. 179 f. 85. Az angol követ szerint Ferdinándnak mindössze 7 ezer landsknechtje és 4 ezer itáliai zsoldosa állomásozik Bécsben.

harcát a török ellen.⁶⁹ A kiszivárogtatott hír valóságát erősíthette az a tény, hogy VIII. Henrik király csapatai gyors győzelmet arattak a skótok felett, és az északi háború nem járt jelentős kiadással. Ezért a Ferdinándnak ígért váltó kifizetésére a feltételezések szerint elég pénze maradt az angol királyi udvarnak. Tranquillus Andronicus 1543. július közepén ért Londonba, ahol — tekintettel az ügy sürgősségére — azonnali kihallgatáson fogadta Ferdinánd király követét az angol királyi udvar. A július 16-án folytatott tárgyalások során VIII. Henrik király 40 ezer dukátot garantált a magyar király követének. Az angol királyi udvar a tekintélyes összegről szóló váltót Antwerpenben kívánta kézbesíteni, a helyi angol megbízottakon (kereskedőkön) keresztül.⁷⁰ Tranquillus Andronicus ezért nem tétlenkedett a szigetország központjában, és — a megszokott protokoll-t felborítva — azonnal visszahajózott a kontinensre. Ferdinánd király követe már július 19-én megérkezett Habsburg Mária németalföldi kormányzói udvarába, ahol segítséget kért II. Lajos özvegyétől, hogy VIII. Henrik király váltóját minél előbb kézbesíthesse a magyar királynak. Mária másnap kétségbeesett üzenetet írt Eustace Chapuys birodalmi követnek Londonba, mivel az udvarmestere, akit az antwerpeni angol kereskedőhöz küldött a váltóért, üres zsebbel tért vissza Brüsszelbe.⁷¹ Az angol király antwerpeni megbízottja ugyanis még nem kapta meg a váltót a királyi udvartól, tehát Tranquillus Andronicus még a futárt is megelőzte gyors utazásával. Mária jelezte, hogy a dalmát diplomata emiatt már nem kíván újfent Londonba utazni, hanem urához, Ferdinándhoz akar visszatérni. Ezért a váltó begyűjtését, illetve szükség szerinti sürgetését Habsburg Mária a Londonban tartózkodó birodalmi követre bízta. Másrészt Ferdinánd testvére magára vállalta az Antwerpenben beváltott összeg Augsburgba vagy Nürnbergbe szállításának feladatát, mivel az ügy nem tűrt halasztást. Chapuys követ Londonban azonnal utánajárt a váltó sorsának. V. Károly (és ezúttal Habsburg Mária) követét megnyugtatták, hogy a váltót még nem küldték el Antwerpenbe. Az összeget azonban nem adták oda Chapuys-nak, mivel VIII. Henrik király a váltót már kiállította egy angol kereskedő nevére. A baljós helyzetet tovább fokozta, amikor kiderült, hogy a mondott kereskedő egy hónappal később, augusztus 16-án tudja átadni a váltó fedezetét Antwerpenben, ráadásul akkor is csupán az ígért összeg felét. Az összeg másik felét szintúgy Antwerpenben, szeptember 18-án tudják kézbesíteni — sajnálko-

69 Bár a birodalmi követ rögtön hozzátette az általa előadottakhoz, hogy addig nem hihet e híresztelésnek, amíg a pénzt ki nem fizetik. Spanish Calendar VI. II. Nr. 146. 359. p.

70 PRO. SP/1. 180 f. 69.

71 Spanish Calendar VI. II. Nr. 204.

zott az angol kereskedő. Mivel Chapuys nem hitt a fülének, az abszurd történetet személyesen előadta az angol királyi tanács tagjainak is, akik ugyan bánkódtak az eseten, de felvilágosították a birodalmi követet, hogy ha segély helyett hitelt szeretne felvenni Ferdinánd király, azt természetesen azonnal rendelkezésére bocsáthatnák. Másrészt arról is tájékoztatták Chapuys-t, hogy VIII. Henrik király Anglia területén személyesen hirdetett búcsúcédula gyűjtést a török elleni harcra, amelyből négyszer több pénzt remélnek, mint a jelenlegi, 40 ezer dukátos hadisegélyből.⁷² Eustace Chapuys 1543. július 27-én minden szempontból kielégítő jelentést küldött Habsburg Mária részére londoni intézkedésének részleteiről.⁷³ A birodalmi követ — saját bevallása szerint — hosszas tárgyalást folytatott az angol kereskedőkkel. Eszerint az első 20 ezer dukátról szóló váltót a Gressan fivérek (Richard és John) fogják átadni Velsez bankárnak, akitől az összeget augusztus 16-a és augusztus 18-a között kérheti Habsburg Mária udvarmestere, olyan kikötéssel, hogy a Gressan fivérek cserébe nyugtát kérnek a németalföldi kormányzó aláírásával. Az összeg másik felét a calais-i illetőségű Stapler kereskedőcsalád egyik tagja viszi Forcez bankárnak Antwerpenbe. Chapuys szerint mindenki sajnálatát fejezte ki a késedelem miatt, és különösen azért bánkódtak, amiért királyi adományt nem kézbesíthettek hamarabb.

I. Ferdinánd magyar- és cseh király 1543. augusztus 9-én, ismét Prága városából írt VIII. Henriknek. A magyar király megkapta az angol király leveleit, és titkára, Tranquillus Andronicus tájékoztatta őt, hogy Henrik mennyire együttérez ügyével. Ferdinánd köszönetét fejezte ki VIII. Henriknek, amiért a nagy veszélyben hajlandóságát mutatta, és a „szükség idejében” („*necessario tempore*”) anyagilag és erkölcsileg is támogatta a török ellen folytatott harcát.⁷⁴ Az európai kontinensen tartózkodó angol követek kiemelt figyelemmel kísérték nyomon Szülejmán szultán 1543. évi hadjáratának magyarországi eseményeit, és — nagyjából egy havi késéssel — részletes jelentéseket küldtek Londonba. Sir Wotton szeptember 1-jén tájékoztatta VIII. Henriket arról, hogy a törökök augusztus 10-én nagy veszteségek árán elfoglalták az esztergomi érsek székhelyét. Az angol követ információja szerint a megfigyelők 125 ezer főre becsülik a szultán seregének létszámát, de ténylegesen csupán 60 ezer katona harcol, a többiek feladata az utánpótlás, hadkiegészítés, tereprendezés és ellátás biztosítása.⁷⁵ A Velencében

72 Uo. VI. II. Nr. 109.

73 Uo. VI. II. Nr. 189.

74 PRO. SP/1. 181. f. 20. A levél teljes szövegét ld. a mellékletben.

75 PRO. SP/1. 181. f. 75.

tartózkodó Harwell követ szeptember 9-én írt levele alapján a törökök az itáliai zsoldosok magyarországi jelenlétének tudhatták be az esztergomi ostromnál elszenvedett nagy veszteségeiket.⁷⁶ Az angol követ Ferdinánd király nehezen összegyűjtött seregét 40 ezer főre taksálta, és szerinte a magyar király minden reménye VIII. Henrikben és V. Károlyban van. Habár az angol megfigyelők szerint a fáradt török sereget Ferdinánd király pihent zsoldosai akár pár nap alatt kiűzhetnék a Dunántúlról, a keresztény sereg ennek ellenére várakozott, nem avatkozott közbe. Végül szeptember 21-én megérkezett a brüsszeli angol követhoz a pápai és a székesfehérvári várak elestének szomorú híre.⁷⁷ A hírek szerint a szultán következő célpontja állítólag Bécs lehet, ezért a lakosság nagy részét már evakuálták. I. Ferdinánd király utasításai ellenére a Győr környékén gyülekező zsoldosok a tétlen várakozás és fizetésük letelte után fegyelmetlenül csoportokban elhagyták a királyi tábor.⁷⁸ A keresztény és az oszmán sereg összecsapása ezúttal is elmaradt.

Az 1543. évi hadjárat mérlegét a Velencében tartózkodó Edmund Harwell készítette el október 7-én.⁷⁹ Az angol követ 8 és 10 ezer közé tette a székesfehérvári ostromnál meghalt keresztények számát, és a törökök is jelentős veszteséggel utaztak vissza Sztambulba. Harwell egy másik, november 12-én kelt irata arról értesítette VIII. Henriket, hogy a Velencébe érkezett csasz kinyilatkoztatta a szultán fényes magyarországi győzelmét, és az angol követ értesülése szerint a szultán mindössze 10 ezer lovaszt hagyott a Magyar Királyság területén, valamint 7 ezer katonával egésszítette ki a magyarországi várainak védelmét.⁸⁰

Az angol követek egyike sem írt jelentést arról, hogy VIII. Henrik király hadisegélyét hogyan használta fel I. Ferdinánd király. Jól látható, hogy a korábbi évek terveit elvetette az angol királyi udvar, és a szigetországi királyi tanács mégis amellet döntött, hogy a magyar királyra bízta a váltó felhasználásának módját. Sir Seymour-nak a zsoldosok ellátásáról készített pontos feljegyzését⁸¹ közvetlenül nem hasznosította VIII. Henrik udvara. Az angol király sógorának magyarországi megfigyelései, tapasztalatai, illetve az általa készített jegyzék közvetetten segíthette a londoni udvart az I. Ferdinánd királynak javasolt hadisegély össze-

76 Esztergomot a „török elleni védőbástyának” nevezte Harwell („pugnacle against Turks”). PRO. SP/1. 181. f. 107.

77 Sir Wotton másnap jelentette a vereséget VIII. Henriknek. PRO. SP/1. 181. f. 163.

78 Uo. SP/1. 182. f. 3. és f. 4.

79 Uo. 182. f. 4.

80 Uo. 182. f. 80.

81 Ld. 44. jegyzet. PRO. SP/1. 174 f. 199.

gének megállapításában. A Magyar Királyság történetét érintő angol jelentések, beszámolók, iratok alapján nem lehet tudni az angol hadisegély felhasználásáról, de az összeg átadására sor került, mert a magyar király szívélyes levelében megköszönte azt VIII. Henriknek. A Ferdinándnak küldött londoni váltó létezését Kenyeres István történész meggyőzően bizonyította a *Hofzählamtsbuch*-ba bejegyzett adat alapján.⁸² A VIII. Henrik beleegyezésével küldött hadisegély — a bécsi udvar 1543. évi kimutatása szerint — az aktuális évben Magyarországra fordított katonai kiadások körülbelül negyedrészt fedezte.⁸³ A budai vár és a Magyar Királyság visszavívását elhalasztották. Az 1542. évi keresztény expedíció kudarca és Szülejmán szultán elsöprő erejű 1543. évi hadjárata együttesen vezetett a Magyar Királyság három részre szakadásához, a keleti országrész leválásához.⁸⁴ A speyeri birodalmi gyűlésre siető, angol érdekeket szolgáló követ szerint 1544-ben már bizonyosan elhalasztják az expedíciós keresztény sereg felállítását.⁸⁵ Christopher Mont Speyerben arról tájékozódott, hogy a Habsburg fivérek legkorábban egy év elteltével, 1545-ben szervezhetnek hadjáratot Magyarország területére. A szomorú hír ellenére a fentiekben megismert angol követek továbbra is kiemelt figyelmet szenteltek a magyarországi eseményeknek, és folyamatosan tájékoztatták VIII. Henriket a török csapatok hadmozdulatairól.

82 *István Kenyeres*: Die Kriegsausgaben der Habsburgermonarchie von der Mitte des 16. Jahrhunderts bis zum ersten Drittel des 17. Jahrhunderts. In: *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740.* (Geschichte in der Epoche Karls V., Band 11.) Hrsg.: Peter Rauscher. Münster, Aschendorff, 2010. 44. p. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kenyeres Istvánnak, aki értékes javaslatával segítette a munkámat, és felhívta a figyelmemet a bécsi udvari pénztárban szereplő bejegyzésre.

83 Uo. 47., 50–51. p. vö. *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623: adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 78. (2007) 2. sz. 85–138. p.

84 *Pálffy G.*: i. m. 69. p.

85 A jelentés 1544. március 13-án kelt Speyerből. PRO. SP/1. 183 f. 164.

Függelék**1.****Prága, 1543. június 6.****I. Ferdinánd király levele VIII. Henrik királyhoz**

National Archives. Public Record Office. State Papers 1. 178. folio 144.
(167. p.)

I. Ferdinánd király a török elleni védekezés céljából segítséget kér nagybátyjától, VIII. Henriktől, mint a keresztény hit védelmezőjétől. A magyar-, cseh- és római király tájékoztatja az angol uralkodót, hogy a szigetországba küldött titkárától, Tranquillus Andronicustól bővebb információkat kaphat az ügy részleteit illetően.

Serenissimo Principi d[omi]no Henrico Angliae, Franciae, et Catholicae Fidei Defensori, ac d[omi]no Hyberniae, et Fratri et Affini nostro charissimo.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum Rex semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Marchio Moraviae etc. Comes Tirolis etc. Serenissimo Principi Domino Henrico Regi Angliae et Franciae etc. Fidei Catholicae defensori ac d[omi]no Hyberniae, Fratri et Affini n[ost]ro chr[issi]mo. Salutem ac mutui fraterni amoris continuum incrementum. Serenissime Princeps Frater et Affinis noster char[issi]me. Mittimus impraesentiarum ad ser[enita]tem vestram hunc secretarium familiarem et internuntium nostrum Tranquillum Andronicum cum mandatis iis de rebus, quas ab ipso cognoscet. Quare Ser[enita]tem vestram etiam atque etiam vehementer hortamur, ut eius verbis non solum fidem habere velit, verum etiam in iis quae nomine n[ost]ro a Ser[enita]te vestra pro communi s[acris] C[hristianis] et defensione contra Turcas peti[v]erit. Summam spem et expectationem nostram implere haud gravetur, id quod erga ser[enita]tem vestram singulari amore et benevolentia n[ost]ra compensare studebimus. Quae felicissime valeat. Datum in arce nostra Regia Pragae die VI mensis Junii, anno d[omi]ni MDXLIII. Regnorum n[ost]rorum Romani XIII, aliorum vero XVII.

Bonus frater et affinis
Ferdinand

2.

Prága, 1543. augusztus 9.

I. Ferdinánd király levele VIII. Henrikhez

National Archives. Public Record Office. State Papers 1. 181. folio 20. (24. p.)

I. Ferdinánd király az elmúlt napokban titkárától értesült VIII. Henrik leveleinek tartalmáról. A magyar király hálásan köszöni nagybátyjának, VIII. Henriknek, hogy a szükség idejében, a keresztény ügy érdekében támogatta védekező harcát.

Serenissimo Principi d[omi]no Henrico eius nominis octavo Regi Angliae, Franciae, Hyberniaeque, Defensori fidei etc. Fratri et Affini n[ost]ro char[issi]me.⁸⁶

Ferdinandus Divina favente clementia Romanorum Rex semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Marchio Moraviae etc. Comes Tirolis etc. Serenissimo Principi Domino Henrico eius nominis octavo Regi Angliae, Franciae, Hyberniaeque, Defensori fidei et Fratri et Affinis n[ost]ro char[issi]mo. Salutem et fraterni mutui amoris perpetuus incrementum, Serenissime Princeps Frater et Affinis noster char[issi]me. Cum ex litteris seren[ita]tis v[est]rae tum ex sermone secretarii n[ost]ri proximis diebus a ser[enita]te v[est]ra ad nos reversi, non sine magna animi nostri noluptate cognovimus et quam amico et fraterno animo nos complecteretur Ser[enita]s v[est]ra, et quanto ardore accensa esset. Nos Regnamque nost[ra] in summo iam nunc discrimine posita, omni ope auxiliorumque suo adiuvandi, dupplici igitur nomine, tum quod nos tantopere amat, tum quod subsidium nobis misit hoc tempore tam necessario haud mediocre. Ser[enita]ti v[est]rae summas quas possumus agimus et habemus gratias. Rogantes subinde Ser[enita]tem v[est]ram, ut de nobis vicissim eam benivolentiam, eum amorem, ea denique studia et officia sibi polliceri velit, quae frater a fratre, affinis ab affine sibi coniunctissimo omni tempore merito expectare potest et debet. Inquo dabitur sane a nobis opera eamque sedula, ut ne unquam fallamus opinionem Seren[ita]tis v[est]rae quae cum nobis, aut potius Reipublicae Christianae tam necessario tempore opem tam egregiam ferre haud gravata sit, de

86 A címzés mellett ismeretlen személy korabeli kézírása olvasható: „To the K[in]g H[enry] from K[in]g Ferdinand.”

eo certe dici non potest quamtopere⁸⁷ singularem pietatem illam erga Rem per Christianam illamque in nos plusquam fraternam benivolentiam magnificiamus et exosculemur, tum etiam quam incredibili studio inflammati⁸⁸ simus id officii tam oportune nobis praestiti per omnem occasionem rependere, quod reliquum est. Ser[enita]tem v[est]ram quam diutissime et felicissime valere et regnare ex animo optamus. Datum in arce n[ost]ra Regia Pragae die nona mensis Augusti, Anno d[omi]ni MDXLIII. Regnorum nostrorum Romani decimo tertio, aliorum vero decimo septimo.

Bonus frater et affinis
Ferdinand

87 Quantopere.

88 A szó után többször áthúzva: simati.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

A MAGYARORSZÁGI JAKOBINUS MOZGALOM VÉRTANÚINAK HALOTTI ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSEI

Közismert tény, hogy a magyarországi jakobinus mozgalom vezetőit, Martinovics Ignác Józsefet, gróf Sigray Jakabot, Laczkovics Jánost, Szentmarjay Ferencet és Hajnóczy Józsefet Budán, a Generális kaszálón, más néven Generális réten — mely terület ma a Budapest I. kerületi Vérmező része —, 1795. május 20-án végezték ki. Az már azonban kevésbé ismert momentum, hogy két héttel később, 1795. június 3-án további két magyar jakobinust, Őz Pált és Szolártsik Sándort is itt fejezték le.

A fenti hét személy élete és halála, valamint a magyarországi jakobinus mozgalomban betöltött szerepe — többek között Fraknói Vilmos¹, Szirmay Antal², Benda Kálmán³ és Boreczky Beatrix⁴ monográfiái jóvoltából — ismert és feldolgozott. Haláluk anyakönyvi forrásait azonban senki — még Benda Kálmán — sem kereste. Jómagam tehát arra vállalkoztam, hogy megtaláljam ezeket a dokumentumokat. Kutatásaimat végül siker koronázta és így, az alábbiakban publikálásra kerülhetnek a jakobinus vértanúk halotti anyakönyvi bejegyzései.

A kutatást azzal indítottam, hogy átnéztem a Vérmező területén illetékes római katolikus egyházközség, a Budapest-krisztinavárosi római katolikus plébánia anyakönyveit, de azokban nem történt említés a jakobinus vezetők kivégzéséről.⁵

Ezután megpróbáltam felkutatni a császári-királyi budai tábori főpapi hivatalnak (K. k. ungarische Armee Feldsuperiorat zu Ofen) a matrikuláit, de azoknak csak a keresztelési anyakönyvei vannak meg az 1774. évtől az osztrák Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), a házassági- és halotti matrikulák viszont csak 1816-ban kezdődnek és így a korábbiak nagy valószínűséggel elvesztek, megsemmisültek.

1 *Fraknói Vilmos*: Martinovics és társainak összeesküvése. Bp., 1880.

2 *Szirmay Antal*: A magyar jakobinusok története. Bp., 1889.

3 *Benda Kálmán*: A magyar jakobinusok iratai. I–III. köt. Bp., 1952–1957.

4 *Boreczky Beatrix*: A magyar jakobinusok. Bp., 1977.

5 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL). X 2010. A Budapest-krisztinavárosi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatati. A 22. tek. Meghaltak anyakönyve. 16. köt.

Végül a — krisztinavárosi egyházközség mellett lévő és a Vérmező területéhez igen közel eső — Budapest-budavári római katolikus főplébánia halotti anyakönyveiben sikerült megtalálnom a keresett bejegyzéseket.⁶

Megjegyzendő még, hogy a hét kivégzett között két protestáns vallású személy (Hajnóczy József és Óz Pál) is volt, de a kivégzés helyéhez legközelebb eső, pesti német evangélikus egyház és az óbudai református egyház matrikuláiban ennek ellenére nem szerepelnek a neveik.⁷

Az eredetileg latin nyelvű és igen rossz állapotban lévő, több helyen sérült és néhol hiányos dokumentumok új adatokat nem igen tartalmaznak — téves adatokat az életkorok tekintetében viszont igen —, de véleményem szerint csak ezen források ismeretében válhat teljesé a „kép”!

A hét anyakönyvi bejegyzésből tehát „hivatalosan” is megtudhatjuk, hogy Budán, 1795. május 20-án, illetve 1795. június 3-án fővesztés által elhunyt:

1. „*Ignatius Josephus Martinovics*”, 39 éves királyi tanácsos és szászvári apát. (Ld.: 1. sz. dok.)

2. „*Comes Jacobus Sigray*”, a Kőszegi Kerületi Tábla 34 éves (helyesebben az élete 32. évében járó, mivel 1764. május 3-án látta meg a napvilágot a Vas vármegyei Kőszegen⁸) tiszteletbeli ülnöke. (Ld.: 2. sz. dok.)

3. „*Joannes Laczkovics*”, 45 éves (helyesebben az élete 42. évében járó, mivel 1754. január 13-án látta meg a napvilágot a Pest vármegyei Szentlőrinc⁹) nyugalmazott huszár kapitány. (Ld.: 3. sz. dok.)

4. „*Franciscus Szent Máriay*”, báró Orczy László 24 éves (helyesebben 28 éves, mivel 1767-ben látta meg a napvilágot¹⁰) titkára. (Ld.: 4. sz. dok.)

6 MOL. X 2004. A Budapest-budavári római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai (a továbbiakban: X 2004). A 18. tek. Meghaltaltak anyakönyve. 15. köt. 320–321. fől.

7 MOL. X 2137. A pesti német evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. A 2. tek. Vegyes anyakönyvek. 1. köt.; MOL. X 2224. Az óbudai református egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. A 630. tek. Vegyes anyakönyvek. 1. köt.

8 MOL. X 6221. A kőszegi római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. A 4477. tek. Vegyes anyakönyvek. 6. köt.

9 MOL. X 6607. A szentlőrinc⁹ai római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. A 5215. tek. Kereszteltek anyakönyve. 1. köt.

10 Magyar Nagylexikon. XVI. köt. Bp., 2003. 671. p.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. köt. Bp., 2007. 363. p.

5. „*Josephus Hainoczy*”, 45 éves (helyesebben az élete 46. évében járó, mivel 1750. május 3-án látta meg a napvilágot a Pozsony vármegyei Modoron¹¹) kamarai titkár. (Ld.: 5. sz. dok.)

6. „*Alexander Szolártsik*”, 22 éves (helyesebben az élete 30. évében járó, mivel 1766. május 25-én látta meg a napvilágot az Abauj vármegyei Göncön¹²) Zemplén vármegyei joggyakornok és Abaffy Ferenc fiainak nevelője. (Ld.: 6. sz. dok.)

7. „*Paulus Ósz*”, 29 éves¹³ Veszprém vármegyei ügyvéd. (Ld.: 7. sz. dok.)

A fentebb megnevezett személyek kivégzéséről és temetéséről megemlékezett a korabeli sajtó is. A Magyar Hirmondó tudósításai szerint „*Budáról Máj. 20-dikán: — „A' halálra íteltetett Személyek, szekerekre ültetődtek ma jókor reggel, 's le-hozattattak a' Várból, a' Bétsi-Kapuhoz nem messze eső Generális-kasszáló, vagy rét (General-Wiesen) nevezetű térségre. ... Az Exekúzió, mintegy hetedfél órakor kezdődött: 's nyóltzra egy fertálykor végződött.*”¹⁴ Majd ugyancsak ezen újság számolt be — Szolártsik Sándor és Óz Pál kivégzése után — arról, hogy „*A' meg-öletetteknek testeik, valamint a' minap, úgy most is a' Polgári temetőn kívül temettek el.*”¹⁵

A jakobinus vértanúk földi maradványait tehát a kivégzésük helyéhez közel, az azóta már felszámolt krisztinavárosi polgári temető mellett hantolták el. A csontok itt nyugodtak háborítatlanul, míg nem 1914-ben Budapest Székesfőváros Tanácsa felkutatta és exhumáltatta azokat. Az újratemetésre azonban akkor mégsem került sor, mivel időközben kitört az I. világháború. A hét mártír földi maradványai végül csak 1960. április 20-án lettek újra eltemetve a Kerepesi temetőben, a mai Nemzeti Sírkert 11/1. parcellájában.¹⁶ Fekete márványból készült síremlékük felírata szerint:

11 Štátny archív v Bratislave. Inv. č. 1415. Zbierka cirkevnych matrík. Evanjelický a. v. farský úrad Modra. Matrika narodených. Zv. 1730–1799.

12 MOL. X 2535. A gönci római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilm-másolatai. A 952. tek. Vegyes anyakönyvek. 2. köt.

13 Óz Pálról csupán annyit lehet tudni, hogy valószínűleg a Veszprém vármegyei Pápan, 1765–1766 körül született. (Vö.: Magyar Nagylexikon. XIV. köt. Bp., 2002. 394. p.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. Bp., 2002. 1217. p)

14 Magyar Hirmondó, 1795. 42. sz. 711–712. p.

15 Magyar Hirmondó, 1795. 46. sz. 771. p.

16 *Benda Kálmán*: Az 1795-ben kivégzett magyar jakobinusok hamvainak eltemetése 1960-ban. In: Király Béla emlékkönyv. Szerk.: Jónás Pál – Peter Pastor – Tóth Pál. Bp., 1992. 79–90. p.

ITT NYUGSZANAK
AZ 1795. MÁJUS 20-ÁN ÉS JÚNIUS 3-ÁN
VÉRTANÚHALÁLT HALT

MAGYAR JAKOBINUSOK

MARTINOVICS IGNÁC
LACZKOVICS JÁNOS
SIGRAY JAKAB

HAJNÓCZY JÓZSEF
SZENTMARJAY FERENC
SZOLÁRTSIK SÁNDOR

ŐZ PÁL

„OLY SOKÁIG VOLT ÁTKOZOTT NEVETEK,
MEGEMLITENI SEM VOLT SZABAD BENNETEK.
DE MÁR ANNAK VÉGE, ... MEGADHATJUK A BÉRT.
ÁLDOZHATUNK KÖNNYET A KIONTOTT VÉRÉRT!”

PETŐFI

DOKUMENTUMOK

1.

Buda, 1795. május 20.

Martinovics Ignác halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
A halálozás helye:	[Buda, Generális kaszáló]
Neve:	Martinovics Ignác József
Foglalkozása:	Tanácsos ¹⁷ és Száz Vári ¹⁸ apát, [olvashatatlan] 18-án [olvashatatlan] ¹⁹

17 Helyesebben udvari tanácsos.

18 Helyesebben szászvári.

19 Valószínűleg itt Martinovics Ignác Pesten, a belvárosi római katolikus plébániatemplomban, 1795. május 18-án történte egyházi degradációjáról, azaz az apáti címétől és a javadalmaitól való megfosztásáról írtak.

Életkora:	39 éves
Vallása:	[Római katolikus]
A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. május 20.]
A temetés helye:	Ugyanazon a helyen, a polgári temetőn kívül
Az eltemető:	[olvashatatlan]

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 320. fol. 2. bj.

2.

Buda, 1795. május 20.

Gróf Sigray Jakab halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
A halálozás helye:	[Buda, Generális kaszáló]
Neve:	Gróf Sigrai ²⁰ Jakab
Foglalkozása:	A Kőszegi Kerületi Tábla tiszteletbeli ülnöke
Életkora:	34 éves ²¹
Vallása:	[Római katolikus]
A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. május 20.]
A temetés helye:	Ugyanazon a helyen
Az eltemető:	Klaus Ferenc Xavér, Magyarország táborigazgatója

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 320. fol. 3. bj.

20 Helyesebben Sigray.

21 Helyesebben élete 32. évében.

3.

Buda, 1795. május 20.

Laczkovics János halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
A halálozás helye:	[Buda, Generális kaszáló]
Neve:	Laczkovics János
Foglalkozása:	A Grevan ezred ²² nyugalmazott kapitánya
Életkora:	45 éves ²³
Vallása:	[Római katolikus]
A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. május 20.]
A temetés helye:	Ugyanazon a helyen
A temetést végző pap:	Kratnyek Ferenc jezsuita szerzetes

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 320. fol. 4. bj.

4.

Buda, 1795. május 20.

Szentmarjay Ferenc halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
Neve:	Szent Máriay ²⁴ Ferenc
Foglalkozása:	Báró Orczy László úr titkára
Életkora:	24 éves ²⁵
Vallása:	[Római katolikus]
A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. május 20.]

22 Helyesebben a császári királyi Graeven huszárezred.

23 Helyesebben élete 42. évében.

24 Helyesebben Szentmarjay.

25 Helyesebben 28 éves.

A temetés helye: Ugyanazon a helyen
A temetést végző pap: Edlinger Ferenc jezsuita szerzetes

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 320. fol. 5. bj.

5.

Buda, 1795. május 20.

Hajnóczy József halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje: 1795. május 20.
A halálozás helye: [Buda, Generális kaszáló]
Neve: Hainoczy²⁶ József
Foglalkozása: A nagyméltóságú Magyar Udvari Kamara titkára
Életkora: 45 éves²⁷
Vallása: [Evangélikus]
A halál oka: Fővesztés
A temetés ideje: [1795. május 20.]
A temetés helye: A polgári temetőn kívül
A temetést végző pap: Molnár János, Pest város evangélikus lelkésze

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 320. fol. 6. bj.

26 Helyesebben Hajnóczy.

27 Helyesebben élete 46. évében.

6.

Buda, 1795. június 3.

Szolártsik Sándor halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
A halálozás helye:	[Buda, Generális kaszáló]
Neve:	Szolártsik ²⁸ Sándor
Foglalkozása:	Nemes Zemplén vármegye joggyakornoka és Abaffi ²⁹ fiainak nevelője
Életkora:	22 éves ³⁰
Vallása:	ómai katolikus
A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. június 3.]
A temetés helye:	Polgári temetőn kívül, a római katolikus egyház szertartása szerint
A temetést végző pap:	Klaus Ferenc Xavér, Magyarország tábori superiorja

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 321. fol. 4. bj.

7.

Buda, 1795. június 3.

Óz Pál halotti anyakönyvi bejegyzése

A halálozás ideje:	1795. május 20.
A halálozás helye:	[Buda, Generális kaszáló]
Neve:	Ósz ³¹ Pál
Foglalkozása:	Veszprém vármegye szegényeinek ügyvédje
Életkora:	29 éves
Vallása:	Református

28 Helyesebben Szolártsik.

29 Helyesebben Abaffy Ferenc.

30 Helyesebben élete 30. évében.

31 Helyesebben Óz.

A halál oka:	Fővesztés
A temetés ideje:	[1795. június 3.]
A temetés helye: szertartása szerint	Ugyanazon a helyen, a református egyház
A temetést végző pap:	Az óbudai református prédikátor ³²

Eredeti tisztázat — Latin nyelvű — MOL. X 2004. A 18. tek. Meghaltak anyakönyve. 15. köt. 321. fol. 5. bj.

Tartalom

Tanulmányok

Pálffy Géza

A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században 3

Közlemények

Dobszay Tamás

Lakosok és polgárok

*A magyarországi városi összlakosság és a polgárok arányának
kérdéséhez az 1840-es évek első felében* 77

Botlik Richárd

I. Ferdinánd (1526–1564) király londoni váltója 1543-ból —
a budai vár és a Magyar Királyság török alóli felszabadításának
tervére nyújtott angol segély történeti háttéréről 89

Merényi-Metzger Gábor

A magyarországi Jakobinus mozgalom vértanúinak
halotti anyakönyvi bejegyzései 111

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.